Міністерство освіти і науки
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВАРЕНІКОВА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 821.161.2.09”19/20”

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗБІРНИК «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА» (1925, 1926) У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА к.XIX – 30-х років XX століття

10.01.01. – українська література
035 – Філологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ (О.В. Варенікова)

Науковий керівник **– Ушкалов Леонід Володимирович,**
доктор філологічних наук, професор

ХАРКІВ – 2017

АНОТАЦІЯ

Варенікова О.В. Збірник «Шевченко та його доба» (1925, 1926) у контексті розвитку шевченкознавства к. XIX – 30-х років XX століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.01.01 «Українська література» (035 – Філологія). – Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Харків, 2017.

У дисертаційній роботі здійснено аналіз збірника «Шевченко та його доба» (1925, 1926), до якого увійшли розвідки С. Єфремова, П. Филиповича, О. Гермайзе, М. Новицького, О. Новицького, П. Руліна, А. Лободи та інших. Визначено домінантні вектори шевченкознавчих праць зазначених авторів, з'ясовано їх тематику та проблематику. Проаналізовано вплив наукових здобутків авторів збірника «Шевченко та його доба» (1925, 1926) на розвиток подальшого шевченкознавства.

У роботі наголошується, що з кінця XIX століття шевченкознавство вже виявляло свою багатовекторність: серед предметних площин тогочасних досліджень визначалися народність митця, фольклорність, романтизм, його значення як художника, дихотомії «поет – художник», «українськомовний – російськомовний», а полеміка з теми «мужик – інтелектуал» тривала до ідеологізації Шевченка радянською наукою.

В умовах 20-30-х років група провідних учених-шевченкознавців спрямовує свої зусилля на достовірний життєопис Шевченка, різнобічний аналіз творів поета, на обґрунтування широкого світогляду митця, введення його у світовий контекст. Цей період характеризується тим, що відбувається фундаменталізація академічного шевченкознавства.

З'ясовується, що серед провідних завдань, які прагнули розв'язати дослідники творчого та життєвого шляху Шевченка, зокрема автори збірника «Шевченко та його доба» (1925, 1926), були наступні: підготовка та видання

повного, автентичного тексту «Кобзаря» з коментарями; створення ґрунтовної біографії Шевченка, здійснення соціологічного, психологічного, формального, історико-порівняльного аналізу спадщини митця, а також підготовка та видання періодичних (щорічних) наукових збірників статей та матеріалів про нього.

У дослідженнях життя й творчості Т. Шевченка визначається різновимірність, однак провідна орієнтація на антропоцентризм зумовлює використання різнобічної інформації про його життя (листування, Щоденник, архіви та ін.), зіставлення поглядів різних свідків (спогади очевидців та їхніх нащадків), аналітичні розвідки й глибокі дослідження його творчості (зіставлення з оригіналами, компаративістський аналіз поезій і малюнків, поезій і повістей, визначення тематичних і стильових кореляцій та ін.).

Тривалі дискусії в шевченкознавстві зумовлені дихотоміями «поет і художник», «україномовний і російськомовний», «християнин – атеїст», «фольклорист – історик», «селянин – інтелектуал».

Наголошується, що провідний методологічний принцип, за яким побудовано збірник «Шевченко та його доба» (1925, 1926), – аналізувати не тільки автора та його творчість, але й усе, що з ним пов’язано (самого письменника, його найближче оточення й ту історичну добу). За структурною схемою відзначаються тематичні продовження наукових пошуків як різними авторами, так і одним автором.

Дослідники 20-х років активно розробляли тему джерел творчості Шевченка, у межах якої найбільш дискутивним було питання рецепіювання, зокрема певних сюжетів і образів європейської чи російської літератур. Тут виявлялися два полярні полюси: трактування Шевченкової творчості як безпосереднього результату зовнішнього впливу або ж як автохтонного українського митця, природа якого екзистенційна.

Констатується, що у межах дослідження Шевченкового оточення описано життєві принципи й діяльність як відомих діячів, що становлять інтелектуальний фонд української культури (П. Куліш, М. Костомаров), так і менш відомих, які потенційно могли б стати в це коло (М. Гулак, М. Головко).

Що ж до взаєморефлексій поета й організацій кирило-мефодіївців і петрашевців, то погляди Шевченка можна тлумачити як відгук на певні політичні постулати, що у свою чергу близькі тим борцям, – скасування кріпацтва, місії християнства, соціальної справедливості та національної незалежності.

Автори збірника «Шевченко та його доба» (1925, 1926), аналізуючи стосунки Шевченка з Кулішем, відзначають принципові відмінні позиції: тактика боротьби проти самодержавства й кріпацтва (перший – за силу, другий – за просвіту й науку), ставлення до творчості (прерогатива першого – власна творчість, другого – рецепція народної творчості), а також ставлення до життя (перший – за життєву активність, певну стихійність, другий – за чіткий порядок, жертовність поета для народу). Однак обоє переймаються козацьким минулим та ідеєю визволення селянства, люблять Україну й захоплено сприймають твори однин одного.

У збірнику «Шевченко та його доба» (1925, 1926) проводяться дослідження стильових особливостей ранніх поезій Шевченка, у результаті яких визначено, що він як творець української романтичної поеми потребував підтримки літературного оточення, від якого дізнавався про літературні течії, тенденції та певні рецепції світової літератури. Вивчення структурних рис його поетики (зокрема ритміки) виявляє рецепцію народної творчості (зокрема пісні й музики), що загалом зводиться до етнографічної визначеності творчого покликання митця.

Тема релігії проходить через збірники фрагментарно, однозначно виявляючи лише негативізм Шевченка в ставленні до православ’я, однак це зумовлено покірливістю Церкви «перед начальством і панством», а також євангельськими пріоритетами митця. При тому ця тема завжди виявляла найбільше контроверсій і дискусій серед шевченкознавців. Було вироблено кілька повністю протилежних гіпотез, проте численні порівняння Шевченка з Ієремією, його «Кобзаря» – з Євангелієм, концепт «Національний пророк» з глибокою аргументацією сучасних дослідників (антропоцентризм, ідея

християнського всепрощення) кореспондує з Шевченковими мотивами встановлення справедливого миру, звільнення пригноблених народів.

Огляд уміщених і проаналізованих картин Шевченка свідчить про зацікавлення ним як багатогранним митцем, художником (від портрета до пейзажу). Дослідницька інформація, подана у збірниках, переважно спрямована на історію окремого твору, а не на його мистецьку характеристику. Цей опис не поступається статтям – за наявністю наративу й інформативності. Тематично твори Шевченка зумовлені етнічною картиною світу – історією та побутом українців – і за провідний мотив мають страждання, через що взаємно корелюють із поетичними й прозовими творами митця, що виявляється в численних стильових, образних і тематичних паралелях.

В умовах сучасної епохи вчені мають змогу по-новому розглянути певні аспекти шевченкознавства, висловити власну оригінальну думку, застосувавши не виявлені раніше аналогії. Таким чином виявлено оригінальні думки у дослідників початку XX століття – наприклад, про те, що зацікавлення поета революційними ідеями походить не від бунтарської його вдачі, а від його прогресивного мислення, і початку XXI століття – що комплекс «надпотужний енергетичний феномен» включає в себе як особливості темпераменту поета, так і домінанту натхнення, спонтанності та стихійності.

Підкреслено, що автори збірників «Шевченко та його доба», зокрема С. Єфремов, П.Филипович, М.Новицький, П. Рулін, О. Новицький, А. Лобода стали основоположниками наукового академічного шевченкознавства. Вони працювали з архівними джерелами, доступ до яких тривалий час був обмежений. У статтях, уміщених у збірниках «Шевченко та його доба», уточнюються факти з життя Шевченка (М. Новицький, С. Єфремов). Науковці уперше звертаються до аналізу ритму, ритміки, стилю та сюжету Шевченкових творів (Б. Якубський, С. Родзевич); у коло наукових шевченкознавчих зацікавлень вводиться тема «Шевченко і театр» (П. Рулін); актуалізується увага до картин Шевченка, до яких готуються наукові коментарі; порушується питання впливу Шевченка на інші літератури (А. Лобода, П. Филипович),

обґрунтовується теза про освіченість Шевченка (П. Филипович, В. Петров). Напрями досліджень, проявлені у збірнику «Шевченко та його доба» знайшли своє продовження та поглиблення у роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників-шевченкознавців (О. Боронь, О. Забужко, В. Смілянська, Г. Грабович, Б. Рубчак та ін.).

Ключові слова: академічне шевченкознавство, ґенеза, дискурс, дихотомія, збірник, митець, проблематика, рецепція, тематична парадигма, художник.

SUMMARY

Varenikova O.V. The collection "Shevchenko and His Days" (1925, 1926) in the context of the Shevchenko Studies development in the period of the end of XIX – 30-ies of the XX century. – Qualifying scientific work, manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Philology (PhD), speciality 10.01.01 – Ukrainian literature" (035 – Philology). – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2017.

This work is devoted to the analysis of the collection "Shevchenko and His Days" (1925, 1926), that includes the researches of S. Yefremov, P. Fylypovych, O. Germaize, M. Novytskyi, O. Novytskyi, P. Rulin, A. Loboda and others.

The dominant vectors in Shevchenko studies of these authors were determined, their subjects and problems were clarified. The influence of scientific achievements of the authors of the collection "Shevchenko and His Days" (1925, 1926) on the further Shevchenko studies was presented.

The paper notes that since the end of the XIXth century, the Shevchenko studies showed its variety: the subjects of the those works were the poet's national manifestation, folk traditions, romanticism, his role and significance as an artist, dichotomy "poet - artist", "Ukrainian – or Russian - speaking person ". The dispute on the topic "Was Shevchenko a peasant or an intellectual?" continued to the period when Soviet science ideologized him.

In the twenties and thirties of the XXth, a group of leading scholars of the Shevchenko Studies focused on the authentic Shevchenko's life-story, a comprehensive analysis of the poet's works, the consideration of the artist's broad outlook, and his introduction into the world context. This period is characterized by the fundamentalization of academic Shevchenko studies.

It is noted, the leading tasks sought by researchers of the creative and life-styles of Shevchenko, in particular, the authors of the collection "Shevchenko and His Days" (1925, 1926), were the following: preparation and publication of the full, authentic text of "Kobzar" with comments; writing of Shevchenko's detailed

biography; sociological, psychological, formal, historical and comparative analysis of the writer's heritage; preparation and publication of periodical (annual) scientific collections of articles and materials about Shevchenko.

In the studies of the life and work of Shevchenko, the heterogeneity is determined, but the leading orientation towards anthropocentrism causes usage of versatile information about his life (correspondence, diary, archives, etc.), comparing of the views of various witnesses (memories of witnesses and their descendants), analytical papers and detailed studies of his works (confronting with the originals, comparative analysis of poetry and drawings, poetry and stories, definition of thematic and stylistic correlations, etc.).

The long discussions in the Shevchenko studies are caused by dichotomies "poet and artist", "Ukrainian – or Russian – speaking person", "Christian – atheist", "folklorist – historian", "peasant – intellectual".

It is noted that the leading methodological principle on which the collections of 1925 and 1926 were constructed is to analyze not only the author and his work, but also everything that is associated with him (the writer himself, his closest people, and that historical period). According to the structural scheme, thematic sequences of scientific researches are noted both by different authors, and by one author.

The researchers of the 20-ies in XXth c. actively developed the theme of the sources of Shevchenko's creativity, and the most controversial one was the issue of mastering, in particular certain plots and images of European or Russian literature. Here were two opposite ideas: the interpretation of Shevchenko's work as a direct result of external influence, or as an autochthonous Ukrainian artist because of his existential nature.

It is stated that within the framework of the Shevchenko's environment studying, there are described principles of life and work of famous figures both well-known figures as the intellectual fund of Ukrainian culture (P. Kulish, M. Kostomarov) and less well-known who could potentially become such persons (M. Hulak , M. Holovko). As for the reciprocal reflections of the poet and the organizations of Kyrylo-Mefodiivtsi and Petrashevtsi, Shevchenko's ideas can be

interpreted as a response to certain political postulates: the abolition of serfdom, the mission of Christianity, social justice, and national independence.

The authors of the collection, when analyzing the relations between Shevchenko and Kulish, pointed out: the tactics of struggle against autocracy and serfdom (Shevchenko – for strength, Kulish – for the enlightenment and science), the attitude to creativity (for the first person his own creativity is very important, for the second one - the perception of folk art) , and also their attitude to life (Shevchenko's point of view – vital activity, a certain spontaneity; Kulish's – a strict order, sacrifice of the poet to the people). However, both are concerned with the Cossacks past and the idea of peasants liberty, they love Ukraine and enthusiastically perceive the works of one another.

In the collection "Shevchenko and His Days" (1925, 1926), it was presented the studies of stylistic peculiarities of Shevchenko's early poetry, as a result it was determined that he, as the creator of the Ukrainian romantic poem, needed to be supported by the literary circle. There he learned about the literary trends, tendencies and certain world literature plots adapting. The studying of Shevchenko's poetry structural features (rhythms) reveals the devotion of folk art (in particular, songs and music), in general that demonstrates the ethnographic features in Shevchenko's works.

The theme of religion passes through collections fragmentarily, confirming strict Shevchenko's negativism as for Orthodox Christianity, but this is due to the obedience of Church to "the superiors and gentlefolks" and the poet's Gospel priorities. Moreover, that topic always showed the greatest controversy and discussions among the scientists of Shevchenko studies. Several completely opposite hypotheses were formed, but numerous comparisons of Shevchenko with Jeremiah, his "Kobzar" – with the Gospel, the concept "The National Prophet" with the convincing argument of contemporary scholars (anthropocentrism, the idea of Christian forgiveness) corresponds to Shevchenko's motives for fair peace establishing, the liberation of oppressed peoples .

An overview of Shevchenko's pictures shows that he was interested as a versatile artist (from portrait to landscape). The results of investigations presented in the collections mainly focuse on the history of a separate work, but its artistic

characteristics. This description is not worse than articles as for the narration and information. Shevchenko's works are thematically determined by the ethnic picture of the world (history and life of Ukrainians); the leading motive is suffering. Therefore there is mutual correlation with the poetic and prose works of the artist, which is manifested in numerous stylistic, figurative and thematic parallels.

These days the researchers take a new look at certain aspects of Shevchenko's studies, express their own original ideas, use previously uncovered analogies. Thus, the original thoughts of the early 20th century researchers demonstrated, for example, that revolutionary ideas the poet's poetry were not because of his rebellious character, but his progressive thinking. Scientific papers at the beginning of the XXI century pointed out the complex "superpowerful energy phenomenon", that includes both features of the poet's character and the dominant of inspiration, spontaneity.

It was emphasized that the authors of the collections "Shevchenko and His Days" (S. Yefremov, P. Fylypovych, M. Novytskyi, O. Novytskyi, P. Rulin, A. Loboda) became the founders of scientific academic Shevchenko studies. They worked with archival sources, limited to access for a long time. In the articles of the collections "Shevchenko and His Days", contained the facts about Shevchenko's life (M. Novytskyi, S. Yefremov) , that were clarified. For the first time scientists turned to the analysis of the rhythm, style and plot of Shevchenko's works (B. Yakubskyi, S. Rodzevych). The theme "Shevchenko and the Theater" (P. Rulin) was introduced in the circle of scientific interests of Shevchenko studies. It was focused on the Shevchenko's paintings, to which there were scientific comments . The problem of Shevchenko's influence on other literatures was discussed (A. Loboda, P. Fylypovych). Shevchenko's erudition (P. Fylypovych, V. Petrov) was verified. The areas of research, represented in the book "Shevchenko and His Days", have been extended and deepened in the works of Ukrainian and foreign scholars of Shevchenko's heritage (O. Boron, O. Zabuzhko, V. Smilianska, H. Hrabovych, B. Rubchak, etc.).

Key words: academic Shevchenko studies, artist, collection, dichotomy, discourse, genesis, problems, perception, thematic paradigm.

Список публікацій здобувача:

Статті в наукових фахових виданнях:

1. До питання про формування історико-літературної концепції С.Єфремова // Наукові записки ХДПУ ім. Г .С.Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків: ТОВ «Знання LTD», 1997. Вип. 324. С.83-86

2. А. Кримський про С.Єфремова // Наукові записки ХДПУ ім.Г.С.Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків: ТОВ «Знання LTD», 1997. Вип. 5 (10). С.56-58

3. С.О.Єфремов як дослідник «Щоденника» Шевченка // Наукові записки ХДПУ ім. Г.С. Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків: «Різоцентр» СумДУ, 1998. Вип. 8(19). – С.86-91.

4. Шевченкознавство: «вічні» перспективи розвитку // Траекторія науки: Міжнародний електронний журнал. 2016. № 9 (14). С.33 - 35

5. П. Филипович про завдання шевченкознавства у збірнику 1925 року «Шевченко та його доба» // Філологічні трактати. Суми: СумДу, 2016. Т. 8. № 3. С. 83-87

6. Генеза шевченкознавства в історії української літератури XIX – I-ї третини XX століть // Наукові записки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків, 2017. Вип. 1 (85).С. 38-58.

7. Тема «Шевченко і театр» в статтях П. Руліна // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології. Слов’янськ, 2017. Вип. 5.

8. Автори збірників «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років як провідні шевченкознавці // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. Кривий Ріг, 2017. Вип. . С. ...

9. Осип Гермайзе – автор збірника «Шевченко та його доба» // Південний архів. Херсон, 2017 . Вип. 69. С. 12-14.

Статті в інших виданнях:

1. «Посланіє…» Тараса Шевченка в оцінці Сергія Єфремова: тези // Програма 4-ї наукової конференції молодих вчених та викладачів за 1990-1991 роки. Харків: ХДПУ, 1992. С. 22-23

2. Єфремов С.О. // Літературна Харківщина: Довідник/ За заг. ред. М.Ф. Гетьманця. Харків: Майдан, 1995. С.146-147

3. С.Єфремов та М.Михайловський: еволюція теорії боротьби за індивідуальність // Слобожанщина. 2001. №18. С.188-192

4. Всепрощення як домінанта світогляду Тараса Шевченка: інтерпретаційна версія // Від бароко до постмодерну. Т. V. 2007. С.56-60.

5. Рецепція С.Єфремовим творчості Євгена Гребінки // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 185-річчю від дня народження Леоніда Глібова та 200 років від дня народження Євгена Гребінки (м.Харків, 22 лютого 2012 року) / За заг. ред. канд. пед. наук Л.Д.Покроєвої. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2012. С. 13-16.

6. Жанр літературного портрета в шевченкознавчому доробку Сергія Єфремова // Від бароко до постмодерну. Т.Х. 2013. С.12-21.

7. Листування Тараса Шевченка в дослідженнях Сергія Єфремова // Від бароко до постмодерну. Т. XII. 2015. С. 3-7.

ЗМІСТ

ВСТУП……... ..……15

РОЗДІЛ 1. ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО ЯК ГАЛУЗЬ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 2-ї ПОЛ. XIX – 1-ї ТРЕТИНИ XX СТОЛІТЬ…….……...……... ……..25

1.1. Генеза шевченкознавства в історії української літератури XIX – 1-ї третини XX століть……. …..….25

1.2. Науково-термінологічний апарат шевченкознавчих студій XIX – 1-ї третини XX століть……. …..….40

1.3. Домінантні аспекти шевченкознавчого дискурсу 1-ї третини XX століття……...…..……52

Висновки до розділу 1…… …..…..66

Список використаних джерел…… …..…..69

РОЗДІЛ 2. АВТОРСЬКО-ТЕМАТИЧНА ПАРАДИГМА ЗБІРНИКІВ «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА» 1925, 1926 РОКІВ... …..…..78

2.1. Автори збірників «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років як провідні шевченкознавці того часу……... ……..78

2.2. Тематична парадигма збірників…….. ……...87

2.2.1. Тематика шевченкознавчих досліджень у збірнику 1925 року……...…87

2.2.2. Тематичний обсяг збірника 1926 року…… ..…...101

2.3 Особистість Т. Шевченка в рецепції авторів збірників…… ….…116

Висновки до розділу 2…… …..…132

Список використаних джерел…… …..…134

РОЗДІЛ 3. МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ ЗБІРНИКІВ «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА» 1925, 1926 РОКІВ У ШЕВЧЕНКОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ…….. ….…139

3.1. Сучасні літературознавчі рецепції досліджень творчості Шевченка 1-ї третини XX століття…… …..…139

3.2. Компаративістські паралелі шевченкознавчих студій 1-ї третини XX століття та початку XXI століття……..…..…154

3.3. Інновації в шевченкознавчому дискурсі…… …..…170

Висновки до розділу 3…… …..…184

Список використаних джерел…… …..…188

ВИСНОВКИ……..……196

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ….……. …….200

ДОДАТКИ…… ……224

ВСТУП

Творчість Т. Шевченка є предметом досліджень уже понад півтора століття. У літературознавстві сформувався окремий науковий напрям «шевченкознавство», репрезентований плеядами істориків, літературознавців, філософів. Дослідницькими студіями займалися також публіцисти й літератори. Протягом XIX-XX століть в Україні та за її межами виникли постійні наукові інституції, що вивчають творчість митця, зокрема, Інститут Тараса Шевченка (Харків), Наукове товариство імені Т. Шевченка (Львів), Український вільний університет (Мюнхен), Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка (Київ), Інститут українознавчих студій при Гарвардському університеті.

Значний внесок у дослідження життя і творчості Шевченка зробили вчені Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України О. Білецький [4], В. Бородін [5; 6], О. Боронь [7; 8], М. Жулинський [16], Ю. Івакін [25], М. Коцюбинська [30], В. Смілянська [47], Д. Чалий [54; 55] та інші. Їх здобутками стали: повне видання творів поета в 6-ти, 10-ти та 12-ти томах, «Шевченківського словника» у двох томах [59], «Шевченківської енциклопедії» [58], тритомника «Тарас Шевченко та його доба» [50]. Серед учених радянської доби слід відзначити І. Дзюбу [14; 15], Л. Плюща [41] та ін., а також учених діаспори Д. Донцова [17], П. Зайцева [23], Є. Маланюка [32], В. Сімовича [44], С. Смаль-Стоцького [46], Д. Чижевського [56], Ю. Шевельова [57].

Серед сучасних шевченкознавців варто відзначити Ю. Барабаша [2], А. Гуляка [13], О. Забужко [22], М. Наєнка [34; 35], Д. Наливайка [36], С. Павличко [38], В. Пахаренка [39; 40], Я. Поліщука [42], Л.Ушкалова [51; 52], а також учених із діаспори Г. Грабовича [10], Б. Рубчака [43]. Однак у межах студії, що хронологічно охоплює період кінця XIX – 1-ї третини XX століть, визначальними є постаті перших дослідників Шевченка та його творчості – Д. Багалія [1], Б. Грінченка [11], М. Драгоманова [19], М. Євшана [20], М. Зерова [24], Ф. Колесси [27], О. Кониського [28], М. Костомарова [29], Б. Навроцького [33], І. Франка [53], і з-поміж них – авторів збірників

«Шевченко і його доба» О. Гермайзе, О. Дорошкевича, С. Єфремова, А. Лободи, М. Новицького, О. Новицького, В. Петрова (Домонтовича), С. Родзевича, П. Руліна, П. Филиповича, Б. Якубського.

На початку XX століття взагалі український культурно-національний рух ґрунтувався на ідеях Шевченка та дослідженнях його спадщини, що здійснювалися названими вченими. Серед лідерів Центральної ради також були шевченкознавці (зокрема М. Грушевський). Тому період 20-х років, коли відбувалася методологічна «боротьба за Шевченка», що зрештою переросла в ідеологічну, характеризується значними здобутками академічного шевченкознавства в особі вищеназваних учених, які ще могли дискутувати про методологію досліджень та пріоритети Шевченкової картини світу. Митець як людина, а не ідол, був на той час провідним мотивом досліджень. Саме такий людиноцентричний аналіз постаті Шевченка було покладено в основу збірників «Шевченко та його доба» (1925, 1926), які сьогодні можна трактувати як пік досягнень академічної науки, що була в короткий час знищена разом із її представниками, а також їхніми продовжувачами, яких було тавровано як «реакційних учених» і «буржуазних націоналістів». Надалі імена переважної більшості тогочасних дослідників замовчувалися, а їхні праці були вилучені з наукового обігу й залишалися недоступними (напр., С. Єфремова, П. Филиповича, О. Гермайзе).

Виходячи з вищенаведеного, спадщина шевченкознавства першої третини XX століття становить сьогодні – на початку XXI століття – значний інтерес щодо виявлення нових підходів у дослідженні творчості Т. Шевченка.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю цілісного й системного дослідження збірників «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках реалізації комплексної теми кафедри української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди «Закономірності розвитку української літератури від давнини до сучасності» (держ. No 0112U002664 УкрІНТЕІ). Тему затверджено на засіданні

Вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди (протокол № 7 від 04 грудня 2015 р.) та узгоджено на засіданні бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (пр. № 1 від 19 травня 2016 р.).

Мета – дослідження матеріалів, що увійшли до збірників «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років у контексті шевченкознавства першої третини ХХ століття.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) з'ясувати умови й стан шевченкознавчих досліджень наприкінці ХІХ – у 20-х роках ХХ століття;

2) визначити тематику досліджень життя й творчості Т. Шевченка на початку ХХ століття;

3) простежити громадську й літературознавчу діяльність авторів збірників «Шевченко та його доба»;

4) на основі аналізу збірників 1925 і 1926 років з'ясувати методологічні та наукові погляди їх авторів щодо особистості Шевченка;

5) дослідити тематичні й мотивні паралелі в збірниках «Шевченко та його доба»;

6) простежити загальний внесок збірників 1925 та 1926 років у вивчення творчої спадщини Шевченка в рецепції сучасних дослідників;

7) визначити нові підходи й тенденції в сучасному шевченкознавстві, що зумовлені збірниками «Шевченко та його доба».

Об'єктом аналізу є статті збірників «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років.

Предмет вивчення – погляди шевченкознавців першої третини ХХ століття – авторів статей у збірниках «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років – щодо життя і творчості великого українського митця.

Джерела дослідження: збірники «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років, а також інші праці шевченкознавців 20-х років.

Теоретико-методологічну базу дисертації становлять теоретичні та історико-літературні праці Л. Білецького [3], О. Білецького [4], М. Возняка [9], М. Грушевського [12], О. Дорошкевича [18], І. Дзюби [14; 15; 16], С. Єфремова [21], О. Забужко [22], М. Зерова [24], Є. Кирилюка [26],Є. Лебідь-Гребенюк [31], М. Наєнка [34; 35], С. Павличко [37], В. Смілянської [47], Е. Сміта [48], Е. Соловей [49], І Франка [53], Д. Чижевського [56].

Методи дослідження. У роботі використано наукові принципи сучасної науки про літературу – історизму, об'єктивності, діалектичного взаємозв'язку літературних явищ; використовуються історико-генетичний, історико-порівняльний, описовий, порівняльно-типологічний та аналітичний методи дослідження. Статистичний метод було залучено у вирахуванні частотності зустрічей поета зі Щепкіним, Кулішем, петрашевцями, кількості листів тощо (підрозділи 2.2, 2.3), текстологічний – в аналізі поем «Катерина», «Слепая» та уривків окремих поезій, компаративістського зіставлення – у порівнянні творів Куліша й Шевченка, Куліша й Костомарова та ін.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що в ньому вперше:

– узагальнено й систематизовано наукову інформацію щодо збірників «Шевченко та його доба»» у контексті шевченкознавства першої третини XX століття»;

– розглянуто спадщину науковців-шевченкознавців першої третини XX століття в контексті свого часу і в зіставленні з сучасним станом наукової думки;

– досліджено й висвітлено маловивчені аспекти шевченкознавчих дихотомій «селянин / мужик – інтелектуал», «євангеліст – атеїст», «бунтарство – всепрощення», «художник – поет», «українськомовний – російськомовний», «рецепція народної творчості – автохтонність» та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані літературознавцями під час розроблення наукової історії української літератури XX століття, викладачами філологічних

факультетів у загальному курсі історії української літератури, а також у спецкурсах і спецсемінарах, присвячених творчості Т. Шевченка. Результати дослідження можуть бути корисними учителям української літератури середньої школи під час підготовки до проведення факультативних занять і в роботі літературних гуртків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри української та світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, під час роботи Літньої літературознавчої школи «Сучасна літературознавча теорія: модернізація українського письменства в контексті польської, російської та європейської літератур XX ст.» (Київ, 1999), на Четвертій науковій конференції молодих вчених та викладачів (Харків, 1992), республіканській науковій конференції «Проблеми вивчення наукової та художньої спадщини Г.С.Сковороди» (Харків, 1992), Всеукраїнських Єфремівських читаннях (Черкаси, 1996), Всеукраїнській науково-практичній конференції «І.П. Котляревський – перший класик нової української літератури» (Полтава, 1997), науково-практичній конференції «Слово Шевченка, слово про Шевченка» (Харків, 2004), Міжнародній (35-й) науковій шевченківській конференції «Тарас Шевченко і народна культура» (Черкаси, 2004), Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 185-річчю від дня народження Леоніда Глібова та 200-річчю від дня народження Євгена Гребінки (Харків, 2012), Всеукраїнській науковій конференції «Вічне слово Кобзаря» (Харків, 2014).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 16 одноосібних статтях, із яких 9 – у фахових виданнях, що індексуються в наукометричних базах даних, у тому числі, в Index Copernicus.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, який налічує 285 джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 229 сторінок, із них 180 сторінок основного тексту.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. Т.Г. Шевченко і Кирило-Методіївці: іст.-літ. розвідка / За ред. катедри історії укр. культури. Харків: Держ. вид-во України, 1925. 104 с.

2. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: історіо- й націософська парадигма. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 181 с.

3. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Упор., автор передмови та приміток М. Ільницький. Київ: Либідь, 1998. 408 с.

4. Білецький О. Завдання і перспектива вивчення Шевченка // Білецький О. Письменник і епоха [Текст]: збірник статей, досліджень, рецензій з питань укр. літ-ри. Київ: Держвидав України, 1963. С 147-162.

5. Бородін В. Над текстами Шевченка. Київ: Наукова думка. 1971. 221 с.

6. Бородін В. Т.Г. Шевченко і царська цензура [Текст] : дослідження та документи, 1840-1862 рр. Київ: Наук. думка, 1969. 164 с.

7. Боронь О. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка. Київ: Агентство «Україна», 2005. 152 с.

8. Боронь О., Назаренко М. Шевченко в критиці: Том І. Прижиттєва критика (1839-1861) / Заг. ред. Г. Грабовича. Київ: Критика, 2013. 864 с.

9. Возняк М. Історія української літератури: у двох книгах. Львів: Світ, 1994.

10. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета / Пер. С. Павличко. Київ: Радянський письменник, 1991. 212 с.

11. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ: Ін-т української археографії НАН України, 1994. С. 37-145.

12. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. / Упоряд. В.В. Яременко; авт. передм. П.П. Кононенко; приміт. Л.Ф. Дунаєвської. Київ: Либідь, 1993.

13. Гуляк А. «Щит та лук – його правда»: Образно-стильова поліфонія «Давидових псалмів» Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / Гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 33-40.

14. Дзюба І. У всякого своя доля. (Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами): літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1989. 371 с.

15. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. 2-ге вид., доопрац. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.

16. Дзюба І., Жулинський М. На вічному шляху до Шевченка // Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. С. 9-66.

17. Донцов Д. Літературна есеїстика. Дрогобич: ВД «Відродження», 2010. 688 с.

18. Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства. Збірка статтів. Харків; Київ: Державне вид-во, 1939. 209 с.

19. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм / Авт. передм. І. Франко. 2-ге вид. Львів: Друк. НТШ, 1906. 157 с.

20. Євшан М. Тарас Шевченко. Київ: Життя й мистецтво, 1911. 100с.

21. Єфремов С. Шевченко: Збірка. Київ, 1914. 226 с.

22. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Київ : Факт, 2009. 148 с.

23. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Вид підгот., іл. упоряд. та прокоментував Ю. Іванченко; Передм. В. Шевчука. Київ: Мистецтво, 1994. 352 с.

24. Зеров М. Про Шевченка: лекції XXIV-XXXШ // Зеров М. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т.2. С.135-185.

25. Івакін Ю. Нотатки шевченкознавця: літературно-критичні нариси. Київ: Радян. письменник, 1986. 311 с.

26. Кирилюк Є. Шевченкознавство підсумки й проблеми. Київ: Наукова думка, 1975. 564 с.

27. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. Львів; Київ: Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1939. 169 с.

28. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. / Упор. Смілянська В.Л. Київ: Дніпро. 1991. 702 с.

29. Костомаров М. Спомини про Шевченка / Шевченко Т. Кобзар, з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. Прага. Пчела. № 16. 1876. С. 12.

30. Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка: літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1990. 272 с.

31. Лебідь-Гребенюк Є. «Шевченківський збірник» (1924) і річники «Шевченко та його доба» (1925, 1926): з історії рецепції творчості та образу поета // Шевченкознавчі студії: зб. наук. пр. / Київ. нац.ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2014. Вип. 17. С. 376-381.

32. Маланюк Є. Книга спостережень: фрагменти: Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. Київ: Атіка, 1995. 238 с.

33. Навроцький Б. Шевченкові «Гайдамаки» й сучасні перекази про Коліївщину // Глобус. К., 1928. №5. С.69.

34. Наєнко М. Історія українського літературознавства. Київ: Академія, 2001. 312 с.

35. Наєнко М. Шевченко і сучасні інтерпретації його творчості // Матеріали тридцять четвертої наукової Шевченківської конференції. Кн. 2. Черкаси : Брама, 2003. С. 53-57.

36. Наливайко Д. Тарас Шевченко в контексті романтизму та націоналізму // Магістеріум. 2005. Вип. 21. С. 21-35.

37. Павличко С. Теорія літератури. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 664 с.

38. Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці // Теорія літератури. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 664 с. С. 447-456.

39. Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики. Черкаси: Брама-Україна, 2007. 208 с.

40. Пахаренко В. Шевченко як геній. Черкаси: Природа, своєрідність і стратегії інтерпретації геніальности поета: монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2013. 840 с.

41. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці». Рівне : Волин. обереги, 2016. 348 с.

42. Поліщук Я. Шевченко і Ровенщина: (довід.-інформ. матеріал на допомогу ідеолог. активу) : до 175-річчя від дня народж. Т.Г. Шевченка. Ровно: Облполіграфвидав, 1989. 60 с.

43. Рубчак Б. Живописаний Шевченко // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / ЗНТШ: Філологічна секція. Т. 214. Нью Йорк, 1991. С. 65-90.

44. Сімович В. Тарас Шевченко, його життя та творчість. Львів: б.в., 1934. 88 с.

45. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки / за ред. М.Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. 634 с.

46. Смаль-Стоцький С. Шевченко: Інтерпретації. Варшава: б.в., 1934. 238 с.

47. Смілянська В. Шевчснкоінавчі розмисли: Збірник наукових праць. Київ: НАН України, 2005. 492 с.

48. Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

49. Соловей Е. На шляху до синтезу // Єфремов С. Літературно-критичні статті. Київ; Дніпро, 1993. С. 3-13.

50. Тарас Шевченко та його доба [Текст] : [у 3 т.] / Упоряд. Р.Г. Симоненко, В.А. Берестенко. Х. : Фоліо, 2013.

51. Ушкалов Л. Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання. Харків; Едмонтон; Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2014. 602 с.

52. Ушкалов Л. Сковорода, Шевченко, фемінізм…: Статті 2010-2013 років. Хаків: Майдан, 2014. 312 с.

53. Франко І. Шевченкознавчі студії / Упоряд. М.Гнатюк. Львів: Світ, 2005. 472с.

54. Чалий Д. Повісті Шевченка і проблема його реалістичного методу // Збірник праць першої і другої наукових шевченківських конференцій. К., 1954

55. Чалий Д. Спроба ідейно-художнього аналізу поеми «Сон» // Збірник праць четвертої наукової шевченківської конференції. К. 1956

56. Чижевський Д. До світогляду Шевченка // Чижевський Д. Філософські твори: у 4 т. / Під заг. ред. В. С. Лісового. Київ: Смолоскип, 2005. Т. 1. С. 124-130.

57. Шевельов Ю. Шевченко – класик? // Хроніка – 2000. 2011. Вип. 3 (85). С. 23-42.

58. Шевченківська енциклопедія: у 6 томах / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ: НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2012-2015.

59. Шевченківський словник : [у 2 т.]. Київ: Головна редакція УРЕ, 1976-1978.

РОЗДІЛ 1
ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО ЯК ГАЛУЗЬ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 2-Ї ПОЛ. XIX – 1-Ї ТРЕТИНИ XX СТОЛІТЬ

1.1 Ґенеза шевченкознавства в історії української літератури XIX – 1-ї третини XX століть

Наприкінці XIX століття дослідження питань, пов'язаних із творчістю, життям, оточенням Т. Шевченка, уже виявляло певні багатозначні кореляції, різні методологічні підходи. У першій третині XX століття шевченкознавство оформилось як галузь історії літератури, учені знаходили проблемні лакуни у вивченні життя та творчості Т. Шевченка. Проблемності у цих пошуках додав період панування соціологічної методології, що суцільно ідеологізувала Шевченка. Формується образ поета як виключно борця за свободу народу від царизму та панів, ледь не революціонера та войовничого атеїста [58; 68].

Роль засновника шевченкознавства відводиться О. Кониському, який опублікував першу повну біографію «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя», «на довгі роки визначивши рамки, в яких розвивалася ця галузь науки» [55, с. 112]. Дослідник завжди цікавився митцем: «Життя Т.Г. Шевченка завжди інтересувало мене до високого ступеня, а проте, до р. 1891 не приходило мені ніколи на думку взятися до написання його життєпису»[1] [43, с. 24].

На той час найбільше таких розвідок було опубліковано в журналі «Киевская старина», лютневі номери якого щороку традиційно присвячувалися Кобзареві. За період 1882-1898 рр. тут вийшли автобіографія, російськомовні твори Шевченка, його листування, спогади сучасників, а також розвідки М. Новицького, М. Стороженка, О. Левицького, М. Чалого та інших дослідників. Водночас у Київському університеті розвиток шевченкознавства в 2-й пол. XIX – на поч. XX століть відбувався у взаємодії з петербурзькими, московськими, львівськими колегами (після перемоги більшовицької революції – у співпраці з ВУАН з урахуванням поглядів шевченкознавців діаспори) [102].

---

[1] Тут і далі в цитуванні дослідників кінця XIX – початку XX ст. залишаємо оригінальні тогочасні орфографію та пунктуацію.

У «Реєстрі головніших джерел», доданому О. Кониським до другого тому його шевченкознавчої праці, наведено найбільш відомі тогочасні біографії поета, листування, усні повідомлення земляків і знайомих Шевченка. Як аргумент на доказ прискіпливої дослідницької роботи вченого в Інституті літератури імені Т. Шевченка НАН України зберігається понад сто листів, надісланих О. Кониському з інформацією про Шевченка періоду 1892-1898 рр. [55, с. 113].

Серед дописувачів і активних помічників О. Кониського в цій справі М. Стороженко та М. Ковалевський, які допомагали різноманітними матеріалами, а також А. Кримський. Інформацію надавали М. Вороний, Л. Жемчужников, А. Костомарова А. Кухаренко, П. Куліш, Л. Лопатинський, Я. Плацендар, В. Рєппін, А. Ускова, К. Юнге та багато інших, хто мав якісь дані про митця. Рецензентом біографічних нарисів був Ф. Колесса.

О. Кониський розумів, що з часом аналогічні розвідки отримають більшу джерельну базу й виявлять новаційні підходи: «Одначе зібрані й згуртовані мною матеріали все ще не повні, а через те і чимало ще прогалин в житті Шевченка; до того ж ще не маємо ні історії його творчості, ні критичного розгляду його творів» [43, с. 26]. Значення цієї праці як першого повного дослідження, що обіймає різні аспекти життя поета, виявилося провідним у шевченкознавстві.

Відразу по смерті Т. Шевченка починає формуватися його міфологічний образ, що зумовлює розвиток відповідного культу, зокрема в Галичині. 1879 року М. Драгоманов у роботі «Шевченко, українофіли й соціалізм» намагається критикувати ці явища, а професора, як відзначає О. Гриценко, критикували «ідолопоклонники» за неповагу до національного пророка та «іконоборці» за нерозуміння природи поетичної творчості [17, с. 134]. Розвідка М. Драгоманова внесла конструктив у майбутні шевченкознавчі студії: поряд із заявленою потребою в якісному науковому виданні матеріалів, що стосуються життя й творчості поета, «майбутні дослідники ставили одним із завдань неодмінно довести, що Т. Шевченко був не малоосвіченим мужлаєм і ледарем, а досконало орієнтувався у всьому багатстві європейської культури» [4, с.50].

Б. Грінченко полемізує з М. Драгомановим (цикл статей «Листи з України Наддніпрянської» проти циклу «Листи на Наддніпрянську Україну») щодо

«національно-державних перспектив українців, стратегічних і тактичних завдань української національно свідомої інтелігенції, взаємин української і російської літератур» – питань, що безпосередньо зачіпають постать Т. Шевченка як у літературному процесі, так і в становленні української нації [4, с. 49].

Позиція Б. Грінченка репрезентує нову плеяду науковців і митців, які виступали за українську суверенність, на відміну від федералістів, слов'янофілів тощо. Це покоління П. Сохань характеризує як «борців за українську національну справу, які в кінці XIX – на початку XX ст. вийшли на історичну арену як нова сила, сповнена гарячого бажання активізувати придушений російським царизмом український національно-визвольний рух» [76, с. 10]. При цьому митці часом зазначали, що саме вони краще розуміють творчість Шевченка у всій її глибині, оскільки сприймають поета як символічний образ [14, с. 44] – на відміну від науковців, які бачать у ньому живу людину, чи політиків, які бачать ідола, за допомогою якого можна домогтися ідеологічних успіхів.

Етносоціальний феномен Шевченка цікавив Ф. Матушевського. Він опублікував кілька статей, присвячених з'ясуванню ролі великого митця в національному відродженні, утверджуючись в думці, що постать Шевченка та його творчість на початку XX ст. ще чекають на своїх дослідників: «навіть через сто років після його народження українська громадськість ще не має ні повної біографії, ні повного зібрання творів, ні пам'ятника великого Кобзаря» [106, с. 16].

20-30-ті роки XX століття стали найбільш плідним періодом у дослідженні спадщини Т. Шевченка, оскільки в ньому поєдналися кілька методологічних підходів, що ще не зазнали ідеологічної деформації. О. Гриценко простежує цей період, позначаючи ідеологізовану «боротьбу за Шевченка» (В. Коряк) словами Б. Рубчака щодо її мети – «зробити Шевченка як рупор мас, як Івана Предтечу революції та радянської влади, єдиною іконою, дозволеною в країні» [110, с. 24], а також підсумовуючи, що академічне шевченкознавство «було розгромлене, більшість його представників – репресована, й запанувала політизована псевдонаука» [17, с. 136, 137].

У таких умовах тогочасні дослідники мали зробити вибір між академічним підходом до своєї роботи й ідеологічним. О. Дорошкевич зробив свій вибір на користь «фундаторів радянського шевченкознавства», які

послуговувались такими поняттями, як «вплив вульгарного соціологізму, деякі застарілі оцінки, термінологічна неузгодженість» [102].

С. Павличко розмежувала шевченкознавців 20-х років на «революційних» публіцистів, які прив'язували митця до революційного руху («взяли Шевченка на свій червоний прапор») і відповідно дали початок наступному періоду українського радянського літературознавства, та вчених «академічної орієнтації», які отримали змогу додати нових фарб Шевченковій творчості [62]. А. Радько зазначає, що діяльність останніх установила шевченкознавство «як провідну галузь академічної гуманітаристики», а Т. Шевченко ними «трактувався без купюр і фальсифікацій» [65, с. 194]. Методологічними підходами в шевченкознавстві того періоду, за словами М. Ткачука, стали фактологічний, історико-суспільний та історико-естетичний (Додаток 1).

Окремий напрям у шевченкознавстві утворили Б. Якубовський, М. Драй-Хмара, Д. Загул, Д. Дудар, Б. Навроцький, С. Родзевич, які досліджували сюжет, стиль, ритміку у творчості Т. Шевченка [85, с. 96-98].

Опозицію до академічного шевченкознавства утворило «ідеологічно заанґажоване соціологічне літературознавство», репрезентоване термінами «класова боротьба в творах», «революційно-демократичний світогляд», «історико-матеріалістичне тлумачення творів поета», «буржуазно-націоналістичний табір науковців» .

Існують й інші методологічні класифікації. М. Сподарець виділяє неонародницький, соціологічний та формалістичний підходи [77, с. 178], перший з яких корелювався з реаліями поетового життя і був головним у зазначеному вище протистоянні радянських літературознавців, одні з яких трактували народність як націоналістичність, інші – як демократичність.

Західноукраїнські дослідники Б. Лепкий, П. Зайцев, С. Белей, М. Возняк, Л. Рудницький, В. Щурат, С. Смаль-Стоцький, І. Огієнко, В. Сімович, Ю. Липа, Д. Донцов розглядають творчість Т. Шевченка крізь призму національної ідеї та «контрдикцію більшовицьким ідеям казарменого соціалізму» [85, с. 99]. Зокрема, С. Смаль-Стоцький та його учень В. Сімович репрезентують школу цілісного аналізу Шевченкових текстів, що передбачає вивчення Т. Шевченка у взаємозв'язку його творів між собою та з його оточенням і життям – через

«Щоденник», листи й російськомовні твори – як «органічний складник для висвітлення ідейного пафосу твору» [70, с. 18].

Означені вище дослідники виконали концептуальну, основотворчу функцію шевченкознавства. П. Филипович синтезував завдання для них, назвавши у сфері наукового аналізу конкретні складники – соціологічний, психологічний, формальний, історико-порівняльний аспекти творчості Т. Шевченка [87]. С. Павличко підсумовує: «на перше місце, крім збирання матеріалів, висувалося їх вивчення з погляду різноманітних шкіл і методів літературного аналізу» [62, с. 447]. Пошуки академістів відзначалися плюралізмом, однак уже наприкінці 20-х років «революційні» публіцисти стали перемагати у «боротьбі за Шевченка», створивши зрештою свій синтезований метод соціалістичної літератури / культури. Марксистсько-ленінське бачення творчості Т. Шевченка трактувало великого митця як «селянського революційного демократа» або «співця наймитсько-кріпацької голоти» [62, с. 448].

Період, що передував суцільній ідеологізації Т. Шевченка, викликає цікавість і через появу нової хвилі шевченкознавців, які у 30-х роках публікувалися у Львові та Кракові (Д. Донцов, Ю. Клен, Є. Маланюк, О. Теліга). Серед них К. Глодя виділяє С. Кушніренка, який відкидає фальсифіковані поняття «червоний поет», «большевицький Кобзарь», глашатай «комуністичного раю» та називає Т. Шевченка «найбільшим борцем за націю», «джентльменом», людиною «європейського формату, з широким інтелектуалізмом, непохитною волею і непересічними естетичними поглядами» [14, с. 45, 46].

Є. Маланюк закликає дати нації нефальсифікованого Шевченка, оскільки «вогняна, вулканічна, страшна в своїм національнім демонізмі поезія Шевченка» допоможе порятувати українців від духовного поневолення [49, с. 53]. Також у цьому колі стоять уже подальші праці У. Самчука «Шевченко» (газета «Волинь», 1942 рік), де сміливо проголошується заклик до боротьби народу; Д. Донцова «Незримі скрижалі Кобзаря» (Торонто, 1961 рік), де розширено параметри інтерпретацій образу Шевченка.

В. Доманицький ще в 1907 році писав про використання комплексного аналізу в шевченкознавчих дослідженнях – на той час у плані видання творів: слід «потурбоватися українському громадянству про найповніше,

найправдивіше, критичне видання поезій Шевченка – попереду всього популярне, а потім і критично-наукове» [23, с. 3]. Для цього пропонується кожну поезію дослідити крізь призму її історичних, літературних, бібліографічних та біографічних кореляцій, що потребуватиме добору відповідного матеріалу. В. Доманицький орієнтує дослідників на здійснення об'єктивного аналізу творів поета («щоб видання це було як найкраще, мало якомога найпевніший, найправдивіший текст» [23, с. 5].) та надання історико-літературнпх коментарів від різних дослідників, щоб читачі розуміли значення поезій Т. Шевченка

І. Франко був одним із перших, хто, за словами О. Злотник-Шагіної, здійснив «суто наукову і літературно-критичну рецепцію феномену митця»: «дав одну з перших біографій Т. Шевченка <…> визначив чотири періоди у творчості митця, наголосивши на особливостях кожного з них і показавши еволюцію творчого досвіду Т. Шевченка, динаміку його мистецького кредо <…> аргументовано показав національне і світове значення творчості поета <…> проаналізував особливості його стилю <…> показав рецепцію творчості Т. Шевченка в перекладах» [39, с. 212].

У контексті розгляду ґенези шевченкознавства слід звернутися й до інших дослідників кінця XIX – початку XX століть, які зробили визначальний внесок у розвиток цієї галузі літературознавства. О. Кониський витратив багато часу, праці й коштів на добір матеріалу в поїздках шевченківськими місцями. Уся зібрана інформація була спрямованою на вивчення життя і творчості великого митця й конденсувалася в його «Хроніці». Дослідник опрацював, розширив й узагальнив зібрані й надані йому матеріали (усні джерела, періодична преса, документи, діловодні й слідчі акти), а також опублікував низку нарисів на сторінках «Зорі» та «Записок НТШ». Також слід відзначити, що «Хроніку» було перевидано з урахуванням нових матеріалів, опубліковано її російськомовний варіант в Росії [55, с. 112, 114].

О. Мисюра стверджує, що серед визначальних здобутків дослідника варто назвати і його розвідки з визначення хронології творів Т. Шевченка (першим довів, що російськомовні повісті написано ним у Новопетровському форті), першість у питанні про існування варіантів поезій, про потребу науково обґрунтованого видання «Кобзаря», а також визначення Шевченкового

авторства окремих поезій (і навпаки – визначив окремі твори авторства О. Псьол, О. Афанасьєва-Чужбинського, С. Руданського) і навіть малярських робіт [55, с. 116, 117]. Таким чином, різноаспектні дослідження О. Кониського формували вектори досліджень молодого шевченкознавства.

В. Доманицький також виявляє різнобічний комплексний підхід до вивчення творчості Т. Шевченка. Аналіз «Кобзаря» у статті «Критичний розслід над текстом «Кобзаря»» (1907 р.) він розпочинає з джерел формування збірки, зазначаючи, що три чверті матеріалів «Кобзаря» взято із власних автографів Т. Шевченка періоду заслання 1847-1850 рр. та його ж альбому з віршами 1857-1861 рр. [23, с. 5]. Дослідник звертає увагу на варіанти Шевченкових творів, наприклад, поезія «Чигирине, Чигирине» у львівській редакції має словосполуку московські ребра», а у празькій – татарські ребра (у сучасному варіанті маємо «московські ребра») [99, с. 255].

Значний внесок у шевченкознавство початку ХХ століття зробив С. Єфремов, поставивши за мету віднайти чинники, що виносять Т. Шевченка як митця за межі «хатньої літератури» на світовий рівень. У монографічній праці «Тарас Шевченко. Життя його та діла» дослідник прагне висвітлити не лише тематику, проблематику та художній метод творчості митця, але й подати його психологічний портрет у пікові моменти життя, тому акцентується увага на таких фактах біографії Т. Шевченка, як викуп з кріпацтва, поїздки в Україну, перебування на засланні, звільнення. День викупу з кріпацтва 22 квітня 1838 року коментується С. Єфремовим як момент ініціації поета – його переродження, що робить з Т. Шевченка, замкненого на особистих проблемах, особу нової якості з виходом у сакральний світ, на проблеми суспільства. О. Гриценко називає це початком першого етапу творення «Шевченкової легенди», оскільки дійовими особами в історії про викуп стали культові особистості тодішнього Петербурга – Брюллов, Жуковський і навіть царська родина. Після значного резонансу в столиці молодий геній уже постав перед земляками як автор модернового «Кобзаря» [17].

В утвердженні унікальності місії поета С. Єфремов стоїть на позиціях Б. Грінченка: він убачав значення «Кобзаря» в тому, що там порушується думка про потребу зрівняння у правах кріпаків і панів шляхом возз’єднання

письменних людей, зокрема й панського походження, з народом і добровільної допомоги освіченої інтелігенції народові, а тому називає першу збірку Т. Шевченка «новим Євангелієм» для людей. Відповідно поет визначається як провідник того народу (пізніше – пророк).

С. Єфремов вважає, що увага Т. Шевченка до діяльності Кирило-Мефодіївського товариства зумовлена насамперед тим, що братчики також переймалися долею народу. Дослідник пов'язує національний рух з просвітнім, оскільки потрібно дати народу знання, щоб він «свідомими очима дивився на світ Божий та на природу й стосунки людські» [36, с. 213]. Для нього Т. Шевченко – це людина, яка передбачила скасування кріпацтва й у своїх творах проектувала майбутнє, тобто пророк, а також страдник, що кару прийняв за людей нерозумних [36, с. 213] (цю думку згодом актуалізували дослідники Г. Грабович, О. Забужко, О. Пріцак та інші).

Дослідники 20-х років активно розробляли тему джерел творчості Т. Шевченка, у межах якої найбільш дискутивним було питання рецепіювання, зокрема певних сюжетів і образів європейської чи російської літератур. Тут виявлялися два полюси –трактування Шевченкової творчості як безпосереднього результату зовнішнього впливу або ж як автохтонного українського митця, природа якого екзистенційна. С. Родзевич у збірнику «Шевченко та його доба» (1926 року) простежує європейські типологічні паралелі до поеми «Катерина» й пряме та опосередковане рецепіювання творів І. Козлова, В. Шекспіра й О. Пушкіна в російськомовній поемі «Слепая» [67], зауважуючи при цьому, що рецепійовані мотивні схеми доповнені авторськими й місцевими. Залучення С. Родзевичем до поетичного аналізу поняття підсвідомості було однією «з останніх спроб у шевченкознавстві радянських часів звернутися до ідеї підсвідомості для пояснення творчих процесів», що «на довгі роки опиняться під забороною», як і взагалі вивчення російськомовних творів Т. Шевченка [102].

Більш одностайно вчені визначали фольклорне підґрунтя Шевченкової творчості: у межах досліджень середини 20-х років Етнографічною комісією ВУАН було проведено фольклористичний експеримент, мета якого – виявити певні закономірності народних переказів про описану поетом «Коліївщину». Подібність зібраних матеріалів до сюжету Шевченкових «Гайдамаків»

пояснювалася «двома причинами: або тут був «літературний» вплив творів Т. Шевченка на усні перекази народні <…> або ж і тим, що Шевченкові «Гайдамаки» були тільки літературною фіксацією місцевої народної версії, пережиточні відгуки якої може перед нашими очима» [56, с. 69]. Сучасні вчені зазначають, що друга причина стосується лише фабули сюжету, а перша є унікальним на той час свідченням «явища зворотного впливу літератури на фольклор» [102], означене М. Грушевським як ендосмос в літературі [19, с. 6]

Одне з продуктивних джерел вивчення спадщини Т. Шевченка – його листування, аналіз якого дає чимало інформації й суто біографічного характеру, і комплексного літературознавчого. Недарма ще Аристотель відзначав, що епістолярна форма «дозволяє автору залишатися самим собою» [2, с. 1], тобто дає можливість максимально виразно виявити характер і переконання автора, навіть потаємні його мотиви й інтенції. Опублікування листів Т. Шевченка розпочинається одразу ж по його похованні. Журнал «Основа» у жовтні 1861 року друкує 5 листів поета до Я. Кухаренка та 4 – до М. Щепкіна. Редакція навіть звертається до читачів надсилати ще не відомі листи Т. Шевченка, оскільки вони «вже стали власністю всієї рідної землі – всієї Слов'янщини» [98, с. 3].

Упродовж наступного року в «Основі» публікуються листи Т. Шевченка до М. Лазаревського, О. Козачковського, графа С. Тарновського, П. Куліша та інших. За два роки було опубліковано понад 60 листів поета до різних адресатів, що стало основою для вивчення його епістолярію. Відповідно до зібраних нових матеріалів (10 непублікованих листів до А. Лизогуба та М. Макарова, листи до поета) 1882 року з'являється дослідження М. Чалого «Життя і твори Тараса Шевченка», де автор наголошує на важливості відкриття нових епістолярних матеріалів [93]. І вже в 1883-1900 роках журнал «Київська старовина» публікує 26 новознайдених листів Т. Шевченка.

М. Драгоманов також писав про потребу видання повного листування поета, а означений вище журнал звернувся до всіх, хто цікавиться життям і творчістю національного генія: «Не можна не висловити великого жалю з приводу того, що не існує досі хронологічно виданого листування Шевченка… утворилась би та цілісність враження, що так важлива при вивченні будь-якого великого письменника, і так важлива, коли мова йде про Шевченка» [41, с. 333].

З середини 1870-х років розпочав збирати листи митця О. Кониський. На думку О. Мисюри, «подібні збірки епістолярної спадщини відомих людей для XIX століття були не рідкістю, але чим більший інтерес проявлявся до листів, тим більшу ціну могли за них правити, в залежності від того, до чиїх рук потрапляла подібна спадщина» [55, с. 116]. Першу спробу офіційного комплексного епістолярного видання 1911 року здійснив В. Яковенко, опублікувавши 157 листів Т. Шевченка, але без коментарів і вступної статті до них, з переробленим первинним текстом. С. Єфремов пояснює це тогочасною тенденцією до «усвідомленого бажання правити їх (листи – *О.В.*), зробити «кращими», ніж вони були» [35, с. XVIII]. В опублікованих листах траплялися купюри, що було зумовлено причинами конфіденційності. Наприклад, редактор журналу «Основа» приховує під ініціалами А.П. особу О. Плещеєва, знайомство й листування якого з Шевченком довгий час не розголошувалось.

С. Єфремов 1929 року видає збірку листів із Шевченкового епістолярію, де з представлених 225 листів 12 публікувалися вперше [35]. Тривалий час це було фактично єдине наукове видання листів Т. Шевченка – з первинним варіантом текстів, укладенням за хронологією та розшифруванням ініціалів і криптонімів поетових комунікантів. До групи ініціаторів видання входили також автори й редактори збірника «Шевченко та його доба» (1925, 1926) П. Филипович, М. Новицький, П. Рулін, О. Новицький, які розробили серйозний науковий коментар до листування великого митця.

У монографії «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» О. Забужко наводить тематичні опозиції, дихотомії, кореляції, що набувають додаткових особливостей у кожен період шевченкознавства – в умовах різних ідеологій і політичних режимів, а тому будуть постійно поставати нові горизонти розгляду постаті Т. Шевченка, зважаючи й на особисті смаки дослідників, їхні національні пріоритети та світоглядні принципи. Також слід зважити на слова дослідниці про глибину творчості Т. Шевченка, що дозволяє будь-яку теорію та методологію аргументувати прикладами з його поезій. Навіть деякі його особисті погляди спрощуються його ж поетичними висловами [37].

Учені другої половини XX – початку XXI століття, які досліджують постать Т. Шевченка, використовуючи здобутки шевченкознавців кінця XIX –

першої третини XX століття, долучають до предметної системи галузі широкий спектр й інтегрованих із літературознавством наук. О. Данильченко зазначає, що таким чином досліджуються питання історіософії митця (Ю. Барабаш, І. Дзюба, Л. Плющ, І. Скакальська), суспільно-політичні й морально-етичні аспекти творчості (О. Боронь, О. Забужко, Г. Клочек, Д. Наливайко, О. Сліпушко), релігійні та жанрово-стильові домінанти (О. Бігун, С. Задорожна, Я. Розумний, В. Смілянська), творче оточення (Ю. Барабаш, Л. Задорожна, І. Мегела, Д. Наливайко, Є. Нахлік). Архетипну структуру частково досліджено Г. Грабовичем, О. Гудзем, Н. Слухай, А. Шестак та ін. [21, с. 47-48]. Більшість із цих учених вивчають Т. Шевченка комплексно, проводячи кореляції між, скажімо, кирило-мефодіївськими ідеями та релігійністю поета (М. Мицан, О. Яровий) або між релігійністю та мелодійністю/ритмікою (А. Гуляк).

У межах предметного кола нашого дослідження наголосимо на такій формі реалізації шевченкознавчих студій кінця XIX – початку XX століть, як збірники. Ще в період антиукраїнської кампанії після арешту кирило-мефодіївців П. Куліш видає «Записки о Южной Руси», де поряд з етнографічними й фольклорними матеріалами публікує літературний збірник, уміщуючи до нього своє оповідання «Орися» та поему Т. Шевченка «Наймичка». Схема тематичного, однак різножанрового збірника відповідала тогочасній меті просвітництва й виконувала функцію ознайомлення з українською народною культурою.

Такими ж збірками були на той час «Малорусский литературный сборник» Д. Мордовцева за активної участі М. Костомарова (переклади, фольклор, поезії), «Украинец» М. Максимовича, де автор подає власні праці, різної тематики та жанрів (переклади, статті, пісні), «Хата» П. Куліша (твори українських літераторів з коментарями укладача), що є попередницею періодичного видання – журналу «Основа», який за два роки свого існування набув значної популярності в колі російської інтелігенції (видавався в Петербурзі) [86, с. 9].

В Західній Україні видаються збірники «Зоря галицкая» Б. Дідицького, «Slovo na slovo do redaktora «Slova» А. Кобилянського, «Галичанин», де друкуються твори й літераторів із підросійської України. Надалі журнали «Друг», альманах «Дністрянка» не лише вміщували літературні твори, але й

стали виразниками передових думок, а з активним долученням І. Франка як укладача й редактора збірники «Громадський друг», «Дзвін», «Молот» уже концептуально висвітлювали українські питання в рубриках «Вісті з Галичини» та «Вісті з України».

Наприкінці XIX століття, коли Європа вже була наповнена новими соціалістичними віяннями, і ті були присутні в галицькій пресі та вищеозначених виданнях, Російська імперія продовжує свою експансію на українську культуру, не даючи можливості її розвитку (Емський указ), дозволяючи лише етнографічні й історичні праці та піддаючи жорсткій цензурі літературні. Однак деякі спроби українських просвітителів стають результативними. Наприклад, О. Кониський і М. Старицький видають альманах «Луна», у Києві видається альманах «Рада», в Одесі – збірник «Нива», у Херсоні – «Степ», у Чернівцях «Буковинські альманахи», тобто вся Україна була задіяна у просвітницько-літературній справі, й не тільки: в останньому з названих збірників друкувалися поряд із мистецькими матеріалами і статті з економічної тематики. Зв’язок цього руху з демократичним загальноєвропейським найкраще висловлено І. Франком: «Се був перший грім весняний по довгих місяцях морозів, сльоти та занепаду» [цит. за: 86, с. 14-15].

Більшість збірників включали й матеріали, пов’язані з життям і творчістю Т. Шевченка. Приміром, у збірнику «Ватра» (м. Стрий) поряд із літературознавчими статтями подано різноманітні матеріали про славетного поета, в антології «Акорди» – його пізню лірику, в альманасі «Луна» – добірку поезій. Узагалі на кінець XIX – початок XX ст. вийшло десятки збірників, присвячених пам’яті митця, зокрема «Вінок Т. Шевченкові. Із віршів українських, галицьких, білоруських і польських поетів. Збірка з примітками М. Комарова» (м. Одеса, 1912 р.). Варто зауважити, що згадки про Т. Шевченка тоді вилучалися цензорами зі збірок. Таке трапилося, наприклад, зі споминами Д. Мордовцева про Т. Шевченка, які було вилучено з видання «Літературний збірник, зложений на спомин О. Кониського» (1903 р.) [86, с. 18-19].

З активізацією боротьби проти царизму збірки, видані за межами Наддніпрянської України, вміщують відповідні заклики та літературні твори. Зокрема це «Червона квітка» (Львів, 1905 р.), «З неволі» (Вологда, 1908 р.) і

«Робітничі пісні» (Львів, 1910 р., Петроград, 1917 р.), де серед популярних у передових колах революційних пісень уміщено й Шевченків «Заповіт».

У 20-х роках однією з популярних у науковому колі форм публікації результатів досліджень були шевченківські збірники, перший з яких видано 1921 року (під ред. Є. Григорука і П. Филиповича) [82]. Надрукований у важкий час різноманітних трансформацій, він не був ідеально укладений: вступну статтю П. Филиповича було розташовано всередині. Інша його замітка мала більш публіцистичний характер, як і стаття А. Лободи «Шевченко як голос народної душі» [88; 48], аналітичними є статті Б. Якубського «Форма поезій Шевченка» [109] та О. Дорошкевича «Природа в поезії Шевченка» [27], що розкривають деякі стилістичні риси творчості великого поета. Остання з цих статей декларує еволюційний процес переходу творчості поета з романтичних інтенцій, зокрема ідеалізації «славного минулого» України, до критичного сприйняття тогочасних реалій і «реалістичної манери писання» [27]. О. Дорошкевич намагається протиставити поетові пейзажі, визначаючи домінування сільської тематики, оскільки Т. Шевченко – «співець села, не урбаніст», а також відмінності «в манері малювати пейзажі в повістях і поезії: оригінальність і своєрідність «Кобзаря» замінялася в повістях копіюванням, наслідуванням тієї школи, що тоді панувала в російській літературі» [27, с. 82, 87].

Порівняно зі збіркою 1921 року, «Шевченківський збірник» 1924 року (до 110-ї річниці від дня народження поета) було заплановано як академічний щорічник. П. Филипович, як одноосібний редактор, намагався надати виданню суто наукового характеру – з глибокими дослідницькими темами, відповідним мовним стилем. Сам він підготував для збірника фундаментальну статтю «Шевченко і декабристи» [90], яку пізніше розширив до окремого видання.

«Шевченківський збірник» 1924 року містив біографічні матеріали, неопубліковані Шевченкові листи [96]. Однак найважливішими у предметних межах нашого дослідження є статті С. Єфремова, О. Дорошкевича, Д. Загула, Д. Дударя, Б. Якубського, у яких поряд з ідеологічними проблемами (відносини митця з самодержавством, віднайдення певних соціалістичних кореляцій у його житті та мистецтві) розглядаються суто поетичні (поетове римування) або екстратекстові (контекст епохи). Наприклад, у статті С. Єфремова «На нерівних

позвах (Шевченко і самодержавіє)» [32] говориться про ставлення митця до царизму, про позбавлення українського народу чужого впливу.

Водночас О. Дорошкевич у статті «Шевченко в соціялістичному оточенні» пише про обізнаність поета з шуканнями і проблемами російської та польської передової інтелігенції, що свідчить про тогочасну пов'язаність літературних і соціальних процесів сусідніх слов'янських народів. Зрозуміло, що в межах одного політичного простору Російської імперії представники інтелігенції, як передової частини народу, були пов'язані тісними стосунками, незважаючи на національне й соціальне походження [28].

Сучасні шевченкознавці зазначають, що попри переважання у збірнику таких біографічних статей «з марксистською тенденцією інтерпретації», можна вважати заслугою П. Филиповича, як редактора, включення наукових розвідок з питань поетики Т. Шевченка літераторів Д. Загула і Д. Дударя, а головне – Б. Якубського, який у статті «Із студій над Шевченковим стилем» [108] «уперше в українській філології» застосував «статистичний метод аналізу вірша» і вперше довів «ритмічне багатство та музичну витонченість ямбів «Кобзаря» [102]. Він докладно проаналізував ритмотворчі чинники – словоподіл, «анжамбеман», чергування закінчень рядків, строф та інші, що формують ідіостиль митця.

Б. Якубський підсумовує, що в поетичній творчості Т. Шевченка використано і метро-тонічний чотиристопний ямб, і силабічний 12-складовий вірш, і народну коломийку [108]. Учений продовжив це дослідження у збірнику «Шевченко та його доба» 1926 року у статті «До проблеми ритму Шевченкової поезії» [107], де критикує концепцію С. Смаль-Стоцького щодо ритміки поета, що заперечує використання тим силабо-тоніки та вплив на його техніку віршування російської та польської поезії XIX ст.

Окрім літературознавчих розвідок, до збірників увійшли й статті про театр («Шевченко і театр» П. Руліна), зображувальне мистецтво («Автопортрети Т.Г. Шевченка» О. Новицького), що супроводжуються відповідними ілюстраціями (портрети П. Енгельгардта, А. Племянникова, акварель «Сама собі господиня в хаті») з коментарями та дискусійними вставками. У збірниках наявні й інші ілюстрації, наприклад, лист Т. Шевченка до М. Щепкіна та листи до поета, написані М. Максимович, а також фоторепродукція листа поета до графа

Толстого. Зазначений лист, на нашу думку, репрезентує менеджмент підготовки збірників «Шевченко та його доба», оскільки містить посилання за інстанціями «із проханням заступництва» [46, с. 378].

Статтю С. Єфремова «Епілог до Кирило-Мефодіївської справи» можна віднести й до історико-правової науки, оскільки там подається інформація про документ – наказ 1847 року до канцелярії Одеського жандармського штабу, що був опублікований уперше. Однак загалом це є бібліографічним надбанням – поряд із матеріалом статей А. Лободи «Шевченко і Некрасов», В. Петрова «Куліш і Шевченко» та «Матеріали до історії приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856–1857-го», П. Руліна «Шевченко і Щепкін», що стосуються взаємин митця з друзями та знайомими.

Сучасні дослідники критично ставляться до літературного аналізу у статтях збірників, визначаючи, що вже в самій назві збірників «Шевченко та його доба» «було дано установку на марксистське вивчення творчості поета переважно в історичному контексті, на тлі його епохи» [102]. У загальному плані ці збірники й попередній «Шевченківський збірник» репрезентують, за словами Є. Лебідь-Гребенюк, особливості «важливих на той час документів і розвідок про творчість поета, його літературне оточення та характеристику епохи» [46, с. 376]. Дослідниця зазначає, що збірники «Шевченко та його доба» було створено як репрезентацію результатів підготовки академічного видання творів митця, оскільки вони містять відповідні документи та статті про творчість Т. Шевченка, його літературне оточення та епоху.

Окрім шевченкознавчих публікацій, варто відзначити й лекційну університетську діяльність окремих учених. Професор В. Перетц наприкінці 20-х – на початку 30-х років досліджував українське віршування на основі аналізу поетики Т. Шевченка. Його учнями можна назвати таких відомих надалі шевченкознавців, як О. Багрій, Л. Білецький, О. Дорошкевич, М. Зеров, А. Лобода, І. Огієнко, П. Филипович, Б. Якубський. М. Зеров у лекційному курсі з історії української літератури XIX ст. [38] зробив докладний огляд попередніх здобутків шевченкознавства, додаючи власні спостереження над поетикою Т. Шевченка та висновки щодо новаторських її особливостей. Зрозуміло, що він як лектор був зобов’язаний використовувати метамову «соціологічної

методології», і тому професор з 1923 року робить із неї «інструмент соціально-психологічного аналізу» [102].

Отже, у розвитку шевченкознавства з кінця XIX до 30-тих років XX століття спостерігається потужна динаміка у пошуках методів аналізу творчості Т. Шевченка, утверджується домінантний вектор розвідок – подати реальну біографію митця, очищену від міфів та легенд; підготувати тексти Шевченкових творів без цензурних спотворень; зробити всебічний аналіз спадщини митця.

1.2 Науково-термінологічний апарат шевченкознавчих студій XIX – 1-ї третини XX століть

Предмет нашого дослідження – збірник «Шевченко та його доба» (1925, 1926) уже в своїй назві передбачає екстратекстуальний характер, тобто тут аналізується контекст епохи – оточення митця, історичні й соціальні умови формування його особистості, тому Є. Лебідь-Гребенюк пов’язує ці збірники, а також «Шевченківський збірник» (1924) із «методом прочитання тексту та особи автора у контексті епохи», що дозволяє дослідникам реалізувати свої амбіції в «пошуках достеменного Шевченка» «у власній інтерпретації», причому остання поглиблює дослідження, оскільки за такого підходу текст ототожнюється «з індивідуальністю автора і культурно-історичною ситуацією, в якій він перебував» [46, с. 376].

З цим кореспондуються терміни «двовекторність», «різновекторність», «багатовимірність», які характеризують шевченкознавчі дослідження, а також синкретизм (дихотомію) самого Т. Шевченка, що ученими пов’язується з його міфологічністю. Уже перший «Кобзар» (1840 р.) є прикладом багатовекторності: у 30-80-х роках XX ст., за ідеологічних пріоритетів «побудови комунізму у всьому світі», він трактується як збірка, «на якій виховувались борці за соціальне й національне визволення трудящих», а в 20-30-х роках – як збірка, яку «революційний пролетаріат у боротьбі проти царизму, поміщиків і буржуазії брав на озброєння» [97, с. 203].

Така багатовимірність шевченкознавства передбачає значну низку тем, що зумовлюють тривале існування філософського дискусійного дискурсу довкола

постаті цього митця. Багато з них можна сформулювати навіть за заголовками з книги О. Забужко «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу». Ось окремі з них: «Що є національно-консолідуючий авторський міф», «Сто років ідеологізуючого шевченкознавства: чи тільки з соціально-політичних причин?», «Кобзар» – не тільки література», «Шевченко як реформатор православ'я», «Чи є наратор «Кобзаря» петербурзьким інтелігентом?», «Шевченко як перший український національний інтелігент», «Шевченко і давньоюдейські пророки: націотворчість – самотність – богоборство «ізраїлевого» типу», «Схід і Захід України за Шевченком», «Шевченків міф сьогодні» [37, с. 3, 4].

Кожна з наведених тем має свою семантичну глибину, що передбачає не лише літературознавчий аспект. Приміром, тема протиставлення російського та українського культурних світів (картин світу) репрезентована не лише в епізодичних угадуваних в окремих поезіях зіставленнях (типу «офіцер / москаль – дівчина»), але й у прозових творах, де образи характеризуються більш об'ємно. Наприклад, у повісті «Капітанша» такими репрезентантами є опозиційна пара «капітан-росіянин – солдат-українець), які дослідницею Я. Вільною протиставляються як образи «морально розбещеного, егоїстичного гультяя» – носія «благородной, аристократической фамилии» та «працьовитого, наполегливого, альтруїстичного у своїх турботах про ближнього» [10,с. 18-19].

Цю ситуацію можна виявити й у межах теми ставлення поета до Росії, що позначене в його дискурсі частотними, негативно маркованими етнонімами *кацап* і *москаль*. Наприклад, у поемі «Сон» це безпосередня характеристика: «На квиток повірив / *Москалеві*; / от і читай, / *І йми ти їм віри*!» [99, с. 273].

Багато хто з дослідників намагався дещо приховати таке ставлення поета до Росії. С. Єфремов пише чимало розвідок («Пушкін contra Шевченко?!», «Пушкин і Україна», «Шевченко і російські письменники») тощо з метою певною мірою лібералізувати ставлення самодержавця до українства загалом і до Шевченка зокрема, оскільки не лише його прізвище в заголовках розвідок, але й сам зміст було спрямовано на спорідненість тих названих об'єктів.

Тема «Кобзар» – не тільки література» асоціюється з історичними проблемами України, однак можна її пов'язати і з модерновою сучасністю –

наприклад, сучасною українською рок-музикою, що плідно використала Шевченкові поезії [20; 72].

Тематична теза про творення Т. Шевченком «міфу України та його роль у формуванні української ідентичності й національної ідеї», за словами Д. Наливайка, викликала чимало зауважень у колі сучасних шевченкознавців, особливо з появою монографії Г. Грабовича «Шевченко як міфотворець». У передмові він аргументує вибір предмета свого дослідження тим, що «Шевченкові історичні й політичні погляди незмінно розпадаються на суперечності», а тому «відповідь слід шукати в символічному або парадигматичному ладі його поезії, всеохопну модель якого складає міф». Далі в тексті він повторює цю думку: «міф складає базовий код поезії Шевченка» [15, с. 5, 155].

Тема «Шевченків міф сьогодні» розкриває проблеми міфологічності великого поета та намагання деканонізації його образу. Не секрет, що класик національної літератури традиційно сприймається як центральна постать культури відповідного народу, а тому розгляд його творчості обов’язково пов’язаний із певним ідеологічним або політичним підґрунтям, особливо коли це стосується народу-аборигену в колоніальній державі [9, с. 172].

З іншого боку, вчені розглядають уже Шевченкову творчість як творення міфу. О. Забужко в монографії «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» (1997 року) розглянула міфотворчість «Кобзаря» за багатьма аспектами, говорячи про «національно-консолідуючий авторський міф» головним чином націєтворчу та державотворчу площини, реалізуючи таким чином актуальність цієї проблематики [37, с. 18]. При цьому в ознаці «національно-консолідуючий» відзначаємо насамперед семантику згуртування (попереду інших – об’єднання, зміцнення тощо).

Із думкою про поета-міфотворця полемізує Т. Мейзерська, яка в монографії «Проблеми індивідуальної міфології: міфотворчість Шевченка» (1997 рік) зазначає, що поет не творить міф відповідно до свого досвіду, а «знаходиться всередині його, і міф діє через нього, через стихію його індивідуального поетичного натхнення» [54, с. 98]. Цю думку підтримує Ю. Барабаш, постаючи проти тези про «поетове міфотворення» і вважаючи, що

«Шевченків романтичний міфологізм, зокрема міфологізація ним минувшини України, закорінені в ґрунті саме національної історії» [3, с. 28-29].

Г. Випасняк пов'язує образ Т. Шевченка саме з народною сакральністю, сприйманням національних героїв як мучеників, носіїв жертовності та з безпосереднім виявленням української історії. Зрозуміло, що адепти різних ідеологій підлаштовували його до своїх концепцій, з боку принципу реалізму беручи до уваги лише його бідняцьке походження та лихолітнє життя, а з боку принципу історизму – соціальне оточення: царизм, імперію тощо. Тому сьогодні маємо більш вільний дискурс довкола постаті національного героя, у межах якого дослідники намагаються деканонізувати його образ [9, с. 173].

У межах нашого дослідження терміни *канонізація*, *ідол*, *культ* перебувають в одній семантичній площині – *надмірно звеличений*, *обожнюваний*. Оскільки будь-який народний герой заслуговує на звеличення й обожнювання, то антонімічна *деканонізація* означає зменшення чи узагалі прибирання тієї надмірності. На нашу думку, не можна однозначно сприймати деканонізацію та міфологізацію образу Т. Шевченка. Перший – як ознаку демократизму та інформативності сучасного соціуму (соціальний дозвіл на відкриття нових фактів, доступ до них та їх опублікування), другий – як ознаку духовної свободи нації, до якої належить митець (усвідомлення представниками цієї нації себе українцями, а тому відчуття власної духовної тотожності з митцем).

Ці підходи в умовах нашої сучасності тісно пов'язані, оскільки «деканонізація» полягає в «олюдненні» образу Т. Шевченка, розкритті його людських рис – як позитивних, так і негативних, які у свою чергу не мали жодного впливу на смислове наповнення та художню якість творчого продукту митця. З іншого боку, міфологізація цього образу не є, за словами О. Забужко, чимось у такому випадку деструктивним, оскільки Т. Шевченко входить до ряду «письменників – творців національно-консолідуючого авторського міфу», і «такі міфи не «деміфологізуються» (деканонізуються) жодними перипетіями громадянської історії», і навіть більше – «актуалізуються, «підживлюються» ними» [37, с. 15]. За словами Г. Блума, навіть підсвідоме прагнення критиків переглянути канон лише доводить його непорушність [8, с. 594].

З процесами деканонізації та міфологізації тісно пов'язано питання народності, що сходить до ідеологічного розмежування дослідників у 20-х роках й оформлення принципів радянського шевченкознавства. Поняття «народність» у характеристиці «Шевченко – народний поет» передбачає насамперед близькість поета до народу – і біологічну, і духовну (прагнення до визволення, боротьби проти поневолювачів тощо), що радянські дослідники ставили на перше місце, оскільки це зумовлює безпосереднє розуміння поезій «трудящими масами». Однак такі ознаки, як «велика простота, близькість до фольклорних джерел» [62, с. 451], не будуть заперечувати й опоненти тих дослідників, які у свою чергу визначатимуть кореляцію з національними питаннями.

Терміни, започатковані адептами соціалістичного підходу в шевченкознавстві, відзначалися тенденційністю та кон'юнктурністю: В. Коряк проголошував митця «борцем за соціалістичне майбутнє» [44], А. Річицький використовував словосполуки «мужицька філософія Шевченка», «борець за визволення соціяльної верстви – матері сучасної робітничої кляси [селянства]», «представник закріпаченої голоти сільської й наймитства», тобто корелював ідеологічні догми з можливими складовими поетового життя [66].

Варто зауважити, що цим ученим були властиві й деякі позитивні позиції. М. Сподарець, розглянувши погляди В. Коряка, визначає проголошення ним самодостатності Т. Шевченка у світовій літературі, його непов'язаність з російськими чи польськими літераторами [77].

У межах тематичного розгляду дихотомії «мужик – інтелектуал», де використовуються терміни «мужицький світогляд», «мужицька основа творчості» тощо, однією з версій, що також заслуговує на увагу, є така: М. Сподарець пояснює і відомий образ у кожуху та шапці, й окремі випадки поетової поведінки як надягання «літературної маски», наслідування певному богемному стилю мистецького салону, за яким поет – «вищий од маси», відрізняється від усіх «надзвичайністю своїх учинків» [цит. за: 77, с. 179].

У процесі формування соціалістичного культу Т. Шевченка його було оголошено носієм критичного реалізму, його творчий розвиток представлено як перехід від романтизму (тобто буржуазного й націоналістичного стилю) до соцреалізму (тобто пролетарського, народного) [62, с. 451]. Відповідно митця

було названо атеїстом. У будь-якому разі це питання неоднозначне, як і всі попередні, через що адепти двох теорій багато в чому сходяться у поглядах на Шевченка. А існування постійної дискусії, що продовжується від часів Т. Шевченка до сьогодні, лише надає життєвості шевченкознавству.

Відповідно деканонізація постаті Т. Шевченка має за мету олюднення його образу, що відбувається лише за умов різнобічного аналізу. У характеристиці шевченкознавства 1920-х – початку 1930-х років, що виявляла «розмаїття методологічних підходів у дослідженнях біографії Т. Шевченка» [77, с. 177], визначається людиноцентристський підхід, який зіставлявся з ідеологізованими старими й новими підходами. Цей підхід/орієнтація, базований на тогочасних європейських антропоцентричних пріоритетах, у радянському шевченкознавстві ігнорується через нівелювання власне людського аспекту Шевченкових поезій, зокрема й національного, та підняття революційного (бунтарського – за статтею Є. Григорука «Великий бунтар» [16]).

Людиноцентристський підхід лежить в основі «західного шевченкознавства», що в метамові С. Павличко репрезентує дослідників з української діаспори. Це дослідницьке коло зорієнтоване на європейську філософію XX століття, плюралістичну за своїми засадами. Біля витоків – Д. Чижевський і шевченкознавчий симпозіум 1961 р. Наступні етапи С. Павличко пов’язує з монографією Ю. Луцького «Між Гоголем і Шевченком. Полюси літературної України, 1798-1847» (1971), збірником статей «Шевченко і критика» (1981), де задіяно біографічний, соціологічний, історичний, компаративний, архетипний, філологічний, формальний, тематично-структуральний і феноменологічний аспекти досліджень, і монографією Г. Грабовича «Поет як міфотворець. Дослідження семантики символів у Тараса Шевченка» (1982) [62, с. 452].

Означений плюралістичний компонент гарантує існування різних методологічних поглядів на один об’єкт дослідження, що зрештою зумовлює різнобічний і глибокий його аналіз. Також плюралістичне ставлення вчених один до одного створює плідну атмосферу, що стимулює дослідницьку активність у пошуках. На противагу цьому, «радянське шевченкознавство» розвивалося, за виразом С. Павличко, «бурхливо», зважаючи на кількісні

показники. Однак з якісного боку було чимало прогалин – через численні купюри, замовчування щодо репресованих учених, підредаґовані тексти, неповну бібліографію. Деякі заборони протрималися до початку 1989 р., а концепція (перехід від революційного романтизму до реалізму) – донині, хоча її намагалися заперечити окремі вчені – О. Білецький, М. Рильський, Я. Дзира, М. Коцюбинська, В. Скуратівський, І. Дзюба.

Останній у монографії «У всякого своя доля» залучив термін «політична поезія» щодо Шевченкової поетичної творчості, таким чином нівелювавши архаїчні поняття «народність», «реалізм», «революціонер-демократ». Д. Наливайко в лекції «Шевченко в контексті європейської літератури його епохи» виявляє інший підхід, захищаючи романтизм як напрямок, але відзначаючи еволюцію поета від романтизму до реалізму відповідно до часу [59]. Також він замість народності залучає поняття «фольклорний романтизм» [62, с. 453, 454], що, на нашу думку, цілком слушно, оскільки у порівнянні виразів «народний поет», «поет із народу», «поет для народу» важко знайти повну синонімічність (є певні антропологічні, соціальні, стильові нашарування). «Фольклорний романтизм» у свою чергу характеризує саме поетичний стиль.

З характеристикою радянського шевченкознавства пов’язані термінологічні моделі «вульгарний…» та «фальсифікований…» («вульгарний соціалізм», «фальсифікований образ»). Перший прикметник означає спрощення, перекручення щодо змісту, а другий – умисно викривлений, неправильно тлумачений, тобто наявна спільна семантика підроблення з додатковою семою спрощення, отже, пролетарські дослідники вишукували вульгарні кореляції («шевченкознавство на марксистському ґрунті», «класове шевченкознавство», «революційні поезії», ««пролетарський поет»). Є. Григорук, В. Коряк, А. Річицький відшукували аргументацію революційних мотивів поета в його листах і поезіях, з чим безпосередньо полемізували С. Єфремов, М. Зеров, П. Филипович, зокрема й у межах збірника «Шевченко та його доба» 1925 року.

М. Ткачук називає таке бачення (принцип) «вульгарним соціологізмом у літературознавстві» [84, с. 143]. Навіть у назвах статей і монографій кінця 20-х – початку 30-х років, присвячених Шевченкові, виявляється такий вульгаризований (з наукового боку) і кон’юнктурний (з соціального боку)

підхід у науці: «Пролетарська революція і Шевченко», «Шевченко – соратник і послідовник Чернишевського», «Шевченко і російська соціал-демократія».

Теза про визначальний вплив Т. Шевченка на національне відродження українського народу пов'язала ці два непримиренних табори шевченкознавців. За словами тогочасного публіциста Ф. Матушевського, на межі XIX-XX століть рівень національної свідомості в суспільстві був невисоким, навіть за популярності Т. Шевченка серед усіх верств населення, однак теми поета – свобода людини, народу – мають вплинути на самоідентифікацію українців, тому публіцист називає митця «воскресителем власної нації», адже його поезія «розбудила український народ і вернула до життя» [цит. за: 106, с. 16].

Зауважимо, що самовизначення (самоідентифікація) особистості як представника певної нації/етносу є провідним чинником оформлення тієї спільноти як здатної до власної державності. Це було актуально для України як наприкінці XIX століття, так і на початку XXI-го.

О. Забужко, враховуючи думки Д. Чижевського та Ю. Шевельова, зазначає про повною мірою неосяжність і загадковість Шевченкової символіки [37, с. 133], через що кожна епоха по-різному сприймає його поезію, відкриваючи для себе її тематичну глибину й обшир. Через це й виявляються чимало дихотомій, які репрезентують певні боки чи й суперечливі протилежні погляди митця.

У межах дихотомії «фольклорність – літературність», М. Дашкевич наголошує, що Т. Шевченко «дивно поєднує стару українську народну творчість з новою – літературною», «його балади, поеми і ліричні твори сяють водночас і красотами штучної художньої техніки, й простою красою народної пісні» [цит. за: 80]. У такому вимірі поет одночасно сучасний і глибоко фольклорний: Т. Шевченко простою мовою подає глибоку думку. З означеною характеристикою корелює інша – «автохтонний український митець», природа якого екзистенційна, а тому М. Дашкевич говорить про таке «дивне поєднання». Екзистенційність пояснює, чому природа Шевченкової творчості завжди викликала багато дискусій, і те, що вона вказує на певні ознаки містицизму.

Дихотомія «новатор/реципієнт» виявляється через тривалу дискусію з питання Шевченкової рецепції, зокрема впливу російської чи польської

літератур на формування його стилю. О. Дорошкевич говорить про ознаки такого впливу саме в повістях митця з «копіюванням, наслідуванням тієї школи, що тоді панувала в російській літературі» [27, с. 87].

Докладно проаналізувавши це питання, С. Єфремов говорить про відпрацювання цього зовнішнього досвіду поетом крізь особисту призму бачення: «Схоплюючи бистрим розумом загально-літературні впливи, Шевченко переживає їх своїм потужним духом і переробляє до такої міри, що вони стають його власним добром, виявляються в самостійних формах» [36, с. 18-19], тобто призма одноосібного сприйняття конденсує рецепійований досвід у «власне добро», роблячи творчість митця самостійною. Додамо, що українська мова оформлює цей конгломерат у цілком національний продукт.

Таким чином, терміни *рецепція*, *ремінісценція* мають у контексті нашого дослідження спільну сему «запозичення», висловлену С. Єфремовим як «відпрацювання зовнішнього досвіду» [36], їх можна трактувати ще й як «перероблені форми». До цього семантичного ряду можна додати й термін «рефлексія», що має свою визначальну сему «відгук».

Дихотомія «бунтар/євангеліст» виявляє визначений С. Єфремовим мотив всепрощення в Шевченковій творчості останнього періоду, у межах якого виявляється дихотомія «помста/милосердя», де перша складова зумовлена тим, що «Шевченко над усе ненавидів усяку неволю, всякий гніт, хоча б звідки вони виходили і в яких себе формах виявляли». Правда ж у поета «не з помстою, а з милосердям єднається…, не грізною карателькою з мечем у руці з'являється, а лагідною істотою з масличною гілкою всепрощення» [36, с. 26, 35]. Прощення в Т. Шевченка пов'язується з покаранням, що аргументується Єфремовим прикладом з поеми «Неофіти», де автор акцентує увагу не стільки на гріхах Нерона, скільки на можливості їх прощення («Святії мученики-діти… тебе простять») [100, с. 250]. Небажання помсти дослідник трактує як результат духовних шукань поета, якими зумовлені погляди Т. Шевченка на людину як на брата, а на правду та любов – як обов'язкову основу людських стосунків.

Вищенаведені позиції щодо творчості Т. Шевченка пояснюються постулатами християнської антропології, що зрівнює перед Богом праведників і грішників: усі люди грішні у своєму першородному гріхові, відтак ніхто не має

права осуджувати іншого, тому «виникає потреба, – зазначає М. Бердяєв, – «всезагального порятунку», тобто реальної перемоги над злом» [7, с. 108]. Гуманістична сутність Євангельських заповідей, зокрема любити й прощати, – беззаперечна: вона полягає у визнанні відповідальності суспільства за долю кожної людини й відповідальність кожної людини за долю того, хто поруч.

Отже, ідея всепрощення, що є основою християнської етики, ґрунтується на визначенні любові як «сукупності досконалості» [36], до якої має прагнути людина, а теза «любіть ворогів ваших» трактується як виявлення Божественної любові. За словами С. Єфремова, християнський мотив всепрощення проходить через усю творчість великого митця [36].

У межах тематичної дихотомії «мужик/інтелектуал» часто використовується відомий і поширений у 2-й половині XIX століття в Європі термін «слов'янофіл», що позначає як вузьке етимологічне поняття – «особу, яка ідентифікує себе передусім як слов'янина», так і широке – апологета загальнослов'янської ідеї тощо. Цей термін у шевченкознавчих дослідженнях кореспондує з локальним поняттям «німцефобія», що прив'язувалося до іпостасі Шевченка-«мужика». Т. Флоринський зазначає: «Виповнені почуття неприязні відгуки про німців, що зустрічаються в Посланні дуже часто, можна розглядати як відлуння поглядів слов'янофілів, котрі, як відомо, також повставали проти захоплення чужоземним і не особливо співчували німцям. Але ж поет не милує й слов'янофілів…», зокрема «молоді, що не дуже-то замислювалася над долею власного народу» [91, с. 14-17].

Інші соціально-політичні терміни того часу також дискутуються в шевченкознавстві як приналежні чи знайомі поетові. Наприклад, Ф. Матушевський у статті «Шевченко, словянофильство й западничество» робить висновок, що митцю були знайомі всі тогочасні філософські ідеї, що поширилися в Росії – романтизм, соціалізм, слов'янофільство та західництво, однак митець сприймає їх постуати доволі критично, визначаючи лише ті, що підходили йому за власними переконаннями. Тобто Шевченко «йшов своїм власним шляхом як і личить великому генієві» [цит. за 106, с. 15].

Термін «національний пророк», яким позначається Т. Шевченко вченими 20-х років, обґрунтовано його поезіями останнього періоду, що наповнені

релігійно-філософськими поглядами, окремі з яких трактуються як пророчі щодо місця й ролі українського народу. О. Забужко наводить аргумент щодо самоусвідомлення Шевченком себе як національного пророка – через наявність малюнка в автографі збірника «Три літа», на якому поет змалював себе поряд із пророком Єремією (хоча й карикатурно, однак саме по собі сусідство кобзаря-віщуна з біблійним пророком свідчить про таке сприйняття).

З роллю національного пророка дещо дисонує позначення Шевченка Б. Рубчаком як «еміґраційного поета» [111]. О. Забужко доволі слушно це розуміє як «свій серед чужих, чужий серед своїх» [37]. Однак поетові пророцтва базовані на власному досвіді Т. Шевченка, а не на вроджених здатностях пророкувати навіть на відстані.

На нашу думку, сполука «національний пророк» стосується кількох тематичних площин шевченкознавства – філософської, соціальної, релігійної, етичної, історіософської, текстуальної, де вона репрезентована формальними показниками (наприклад, дієсловами наказового способу чи майбутнього часу).

Значне термінологічне наповнення мають розвідки, присвячені поетиці Т. Шевченка. У збірках 20-х років аналізуються особливості поетового римування, порівнянь, лексики, що ілюструється на матеріалі окремих поезій. Зокрема звертається увага на концептуальність лексем *зоря, зірка, зіронька*, що мають глибоке фольклорне коріння; на використання прийому «анжамбеман», що походить ще від античності та репрезентує тогочасний модерн, оскільки слугує для уникнення одноманітності ритму та виділення таким чином окремих синтагм. Б. Якубським застосовано статистичний метод аналізу поезії, доведено «ритмічне багатство та музичну витонченість ямбів «Кобзаря» [102]. Він докладно проаналізував ритмотворчі чинники (словоподіл, чергування закінчень рядків, строф, коломийковий розмір), що формують ідіостиль митця.

Вище ми вже використовували термін «містицизм» у прив’язці до екзистенційності поетової творчості. Відповідно до тієї містичності О. Забужко наводить приклад коригування Шевченком «фізичної» історії «метафізичною» – «епізод із ритуальним («не я вбиваю, а присяга») дітовбивством у «Гайдамаках»: реальний (фізичний) Гонта своїх дітей не різав, і не міг цього зробити, оскільки «зберіг життя малолітньому синові прямого ворога –

уманського губернатора»; у «Гайдамаках» усі персонажі умовні, метафізичні, а кривава міфічна історія описується поетом, за твердженням дослідниці, для позначення «звихнености народної судьби, метафізичної безвиході, у якій опиняється народ, що впадає в залежність від твореного ним «страшного суду» [37, с. 112, 113].

Ми вже зазначали, що одним із найбільш плідних джерел шевченкознавчих студій була епістолярна спадщина поета. За словами С. Єфремова, листи – «справжня автобіографія поета», яка «ціле свідоме життя охоплює і висвітлює його автентичними рисами… Листування Шевченка – така книга, що і до цих пір захоплює і хвилює читача» [35, С. XXIX]. Аналізуючи листи поета до різних осіб, дослідник звертає увагу, що у нього вироблений певний стиль спілкування з кожним з адресатів: у листах до Г. Квітки, А. Лизогуба переважає лірика та спогади; рефлексії та філософські роздуми – у листах до Б. Залеського; жартівливий тон – у листах до Я. Кухаренка, М. Максимовича, тобто враховуються індивідуальні особливості кожного з кореспондентів, бо для Т. Шевченка лист – це щире спілкування. С. Єфремов ставить листи вище за «Щоденник» поета, оскільки вони охоплюють ширший хронологічний період. Додамо, що «Щоденник» має багатий матеріал для психологічного дослідження, адже передбачає попереднє обдумування певного висловлювання, а також більш розгорнутий його вигляд. Що ж стосується простеження певних хронологічних процесів у житті поета, його зв’язків і побутових ситуацій, то листи репрезентують таку інформацію.

Отже ми розглянули найбільш уживані в подальшому дослідженні терміни, поняття, тематичні площини й деякі дихотомії, що зумовлені «багатошаровістю шевченківського поетичного феномену», намагаючись зберегти виклад, не переобтяжений зайвою термінологією, адже, як писав І. Огієнко, «Кожний учений мусить пам’ятати, що ясний і простий стиль – то найкращий стиль, а «популярний» виклад – то найцінніший виклад» [40].

1.3 Домінантні аспекти шевченкознавчого дискурсу 1-ї третини XX століття

В епохальній праці «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» О. Кониський перераховує питання, на які він намагався відповісти у своєму творі: «…що за чоловік був Тарас Шевченко? Яка була його постать, вдача, характер, серце? … Які були відносини його … до людей взагалі? … Чи відрізняв у відносинах українців і не українців? Коли, де саме і під впливом кого або чого написав він свої твори? Яка була його освіта і розвиток взагалі? … І нарешті, розгорнути ті душевні його прикмети, що давали, дають і даватимуть йому поклонників?» [43, с. 26]. Зазначені в цій праці питання цілком можуть бути трактовані як теми досліджень галузі, однак в дещо інших умовах 20-х років така тематика потребувала вже іншого підходу з іншими домінантами.

С. Павличко у праці «Теорія літератури» говорить про визначальність критики 20-х років у сенсі радянського шевченкознавства – настільки цей період був продуктивний у галузі дослідження творчості Т. Шевченка [62, с. 447]. На нашу думку, це зумовлено тим, що не так багато часу пройшло від часів самого поета й тим, що 20-ті роки були цікавими та продуктивними в сенсі новацій – як соціальних, так і наукових.

На такій значущості того періоду дослідники наголошували й раніше. Наприклад, у середині 50-х років Д. Чижевський писав про принципово нові підходи в літературознавстві – через наявність відповідних «кадрів дослідників», наукової бази та своєрідної «організації праці», що зумовили «новий період дослідження історії української літератури» [95, с. 14]. Поряд з означеними організаційними чинниками новизни сучасні вчені називають методологічні та власне теоретичні, що складали наукову предметну сферу. За словами Г. Александрової, яка підсумувала погляди з цієї тематики Г. Костюка та М. Наєнка, новаторський підхід підносив «інтелектуальний рівень національного літературознавства», збагачував «українську естетичну думку» [1, с. 98].

У сфері шевченкознавства більш конкретно відзначав те новаторство В. Петров, називаючи цей період окремим етапом розвитку шевченкознавства – зі значними змінами: «перехід од культової концепції Шевченка до наукової» та «вивчення Шевченка… набуло літературного характеру» [64, с. 63].

Науковці 20-30-тих років XX століття розглядали різні тематичні площини шевченкознавчих студій, які було визначено ще їх попередниками в останній третині XIX століття. Однією з таких дискутованих тем – культ Шевченка.

Ґенеза культу Шевченка має штучний характер: його створено свідомо. Ю. Беззуб зазначає, що по смерті поета на сторінках «Основи» (1861-1862 рр.) і в середовищі інтелігентів-українофілів, які гуртувалася довкола цього часопису, створився образ національного поета-пророка, «батька нації». Майже в кожному номері публікувалися кілька розвідок або інформаційних матеріалів, присвячених Шевченкові. Це були раніше не друковані поезії, «Щоденник», промови з похорону митця, статті, спогади знайомих поета, а також чимало поетичних йому посвят (П. Куліша, М. Костомарова, С. Руданського, М. Максимовича та ін.) [4, с.50]. Сприяла цьому й поява низки біографічних творів про поета – нарису В. Маслова «Тарас Григорьевич Шевченко», монографії М. Чалого «Жизнь и произведения Тараса Шевченко» та ін.

У дискусії з М. Драгомановим про роль Т. Шевченка в українській національній справі Б. Грінченко виступив проти спроб «розвінчання» шевченківського міфу й відповідного культу, продовжуючи традицію формування всесвітньої слави Шевченка як національного пророка і генія, оскільки констатація історичної місії митця «мала сприяти консолідації народжуваної модерної української нації» [4, с. 49].

Дихотомія «Шевченко-мужик / Шевченко-інтелектуал» присутня навіть в працях одного й того ж дослідника. К. Шейковський розглянув поему «Гайдамаки» через призму бачення простого селянина, відзначаючи окремі місця, що будуть зрозумілі тому естетично й за змістом. Тобто дослідник спростовує однозначність цих поезій як для сприйняття «мужиком». Його підтримав у цьому М. Драгоманов, називаючи Шевченка «менше всього письменником для мужиків» [цит. за: 80].

Ця ідея кореспондує з трактуванням народності, що виявляло різні підходи. У розкритті теми «Шевченко – народний поет» першим дослідником називається М. Костомаров, який акцентував на народності митця. «Ще за життя поета й відразу по його смерті саме це поняття опинилося в центрі статей, спогадів, досліджень», – зазначає С. Павличко і називає авторів таких розвідок –

В. Максимовича, П. Куліша, М. Добролюбова, М. Драгоманова, М. Сумцова та ін. [62, с. 450].

М. Костомаров і його сучасники-вчені визначають поняття народності як «рецидив романтичного мислення». У 1920-ті роки цій темі було присвячено дискусію між О. Дорошкевичем, П. Филиповичем й А. Річицьким, при тому в це поняття вкладався різний смисл: демократизм – у М. Горького, націоналізм – у Л. Білецького. Пізніше в умовах ідеологічного офіційного «пролетаризму» народництво Т. Шевченка трактувалося як орієнтир на інтереси народу, стимул до визвольної боротьби, відбиття прагнень пролетаріату. Народності змісту його поезії відповідала народність його форми – простота, близькість до фольклорних джерел [62, с. 451].

Зрештою і радянські, і діаспорні шевченкознавці сходилися в одному: провідні характеристики поета – його національна сутність, прагнення національної самостійності України, революційність, естетична еволюція від романтизму до реалізму.

Є. Маланюк у праці від 1937 року спростував твердження радянського літературознавства про просте походження українських митців XIX століття (селянське, мужицьке, пролетарське тощо), аргументуючи тим, що, наприклад, М. Коцюбинський сам наполягав – він боярського походження, а Т. Шевченко, попри своє фактичне кріпацтво, цим не переймався, перебуваючи в колі передових інтелектуалів Європи. Дослідник наводить слова І. Тургенєва, що Т. Шевченко мав велике почуття честолюбства, оскільки про вислання не згадував, незламності, а поряд із тим – скромності, відкритості [49].

Про просте й вільне поводження Т. Шевченка у спілкуванні згадує поет Я. Полонський, який акцентує на віддаленості поета від свого сумного минулого, відвертості, що була безстрашною, оскільки говорив сміливо, не втаюючи свого ставлення навіть до визначних осіб або історичних подій. Так, полемізуючи з приводу Пушкіна як провідника антиукраїнських ідей у поемі «Полтава», Т. Шевченко не приймав його через свою принципову проукраїнську позицію. Так само непримиренно ставився поет і до Катерини II як до ідеолога закріпачення України [цит. за: 49]. Тобто делікатність у розмові з великоросом поступається непримиренним патріотичним принципам.

Двовекторність поета «мужик / інтелігент» учені грунтують на Шевченковій тезі з передмови до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 року, де він дистанціює себе як людину з народу («на наші мужицькі очі») – на противагу «патріотам-хуторянам» (асоціація з П. Кулішем) з іронічною компаративістською характеристикою «Може, це по їх утонченной натурі і справді добре». Далі, щоправда, йде контроверсійна фраза, за якою «*наші* мужицькі очі» «не бачили *нашого* народу – так, як його Бог сотворив» [101, с. 207], тобто йдеться вже про дві різні субстанції суб'єкта. Відповідно припускаємо, що перша означає інтелектуалів, які мають просте походження (або які себе такими ідентифікують), а друга – відповідно власне сам народ.

Т. Шевченко критикує тогочасних псевдоукраїнофілів, які переймаються лише зовнішніми атрибутами українства – «Енеїдою» І. Котляревського, дружніми бенкетами в шинку, одягом тощо – та впевнені, що знають свій народ («розпізнали своїх мужиків»). У формі поради їм автор передмови ніби розкриває власні джерела свого народолюбства та етнографічності: «прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони співають, як вони говорять меж собою… як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать» [101, с. 208]. Зауваження про те, що *саме він* це і знає, і *саме його* ті «мужики» сприймуть за свого (виділяємо показники такої акцентації), і становили аргумент на користь теорії про «мужицьку природу» Т. Шевченка.

Відповідно до цього визначається й природа Шевченкової творчості, що викликала стільки дискусій: вона вказує на певні ознаки містицизму). Слушно зазначає Д. Мордовцев (Мордовець): «поет заговорив не від свого імені, а від імені тих, хто послав його, і не про свої болі та очікування, а про те, що творилося в душі тієї вічно мовчазної маси мислячих по своєму індивідуумів» [81-І, с. 478]. У цих словах, які звично розкодовуються на користь тези про Т. Шевченка як народного співця, міститься й антитеза про певну позаматеріальну сутність (і джерело) поетового натхнення та його реалізації.

Тема «Шевченкова легенда/міф» є центральною в шевченкознавстві, оскільки охоплює різні аспекти дослідницьких студій, починаючи від

тверджень про етнографічну сутність творчості поета і продовжуючи гіпотезами про його місіонерство, пророцтво.

У хронологічному вимірі спочатку це було заангажоване сприйняття Т. Шевченка як «народного поета», а надалі як «революційного поета», «революціонера-демократа». Сучасні вчені комплексно підходять до цього питання, залучаючи філософські й антропологічні знання. О. Забужко визначає, що синкретизм Шевченка саме й ув'язується з міфологічністю його творчості та авторського образу. Дослідниця наводить відповідні формулювання В. Скуратівського та Г. Грабовича про те, що творчість поета становить «великий космогонічний міф», «грандіозну світоглядну першосистему», а він сам перебуває серед митців – «творців національно-консолідуючого авторського міфа від Данте й Сервантеса до Ґете» [37, с. 15].

Окремий/партикулярний авторський міф про життя спільноти (свого роду «українізований» християнський міф), зокрема національної («національно-консолідуючий»), О. Забужко називає «витонченішою й культурно продуктивнішою формою «узурпації Бога» [37, с. 21], коли національна ідея асоціюється з вищою силою.

У межах Шевченкового міфу визначається чимало окремих тем, наприклад, поняття «канонічна повага», що характеризувала ставлення до митця молодих інтелектуалів. У колі того ж Київського університету ще за життя поета це ставлення ілюструється такими висловами: колишній ректор М. Максимович у листі: «наш славний Тарасе», «твої вірші красномовнії і кріпкодумнії»; випускник університету І. Клопотовський у запису в поетовому Щоденнику – до «дражайшего и любимейшего нашего поэта»; випускник Т. Мрожек у зверненні до Т. Шевченка: «оповідач слова правди», ще 1858 року – «пророк… Малоросії», студенти у своїх віршах-посвятах: Ю. Андрузький («Скажи мені, батьку»), В. Олександров («Брате-голубе, Тарасе!»).

Після смерті митця аналогічних висловів стало більше. К. Шейковський проголошував Т. Шевченка «батьком південноруської літератури», порівнюючи його з пророком Ієремією. Поряд із цим зафіксовано чимало захоплених рефлексій-характеристик (наприклад, О. Кістяківський 1880 року занотував у щоденнику: «Читав "Сон" Т. Шевченка в женевському мініатюрному виданні.

Яка сила почуття й виразу! Яка глибока та їдка ненависть до пригноблення й рабства» [цит. за: 80]. В описі кабінету відомого на початок XX століття педагога М. Федоровського також присутній образ Шевченка: там був «великий позолочений бюст» поета та «Кобзар рідкісного видання, незвично великого розміру з чудовими гравюрами» [цит. за: 42, с. 124]).

Як складову «Шевченкового міфу/легенди» можна визначити й ілюзію для подальших поколінь, зокрема радянських, однозначного сприйняття пана Енгельгардта як жорстокого деспота, що зумовило навіть відповідне уособлення цього імені, – ускладнюється тим, що він, по-перше, усе ж таки переймався долею молодого кріпака, віддаючи його то одного вчителя малярства, то до іншого. По-друге, сума відступних у дві з половиною тисячі рублів відповідає західноєвропейським і азійським традиціям. Тобто не такою вже й однозначною є ця постать у долі Шевченка, а з іншого боку, і сам Енгельгардт зробив певний внесок у розвиток молодого кріпака.

О. Гриценко з приводу цього зазначає, що у своїй автобіографії поет ставиться до свого пана з певною повагою (згадаємо також портрет Павла Енгельгардта, намальований Шевченком, який аналізував О. Новицький, спираючись на думки О. Кониського), однак П. Куліш, який переробив оригінал і саме цей варіант було опубліковано, дещо тенденційно змалював стосунки кріпосного хлопчика з паном [17], і таке змалювання в контексті боротьби з кріпосництвом було більш затребуваним, а тому залишилося складовою «Шевченкового міфу».

У ракурсі міфологічності можна відзначити й певні доленосні події в житті поета. Перший період його життя – кріпосницький – закінчився несподіваною зустріччю з І. Сошенком у Літньому саду. Це був щасливий поворот долі, що «в короткий час зробила з Тараса вільну й певною мірою заможну людину» [див.: 61, с. 8-9], чому безпосередньо сприяла в подальшому петербурзька богема.

До моделі міфологічного сприйняття Т. Шевченка відносимо й теорію (концепцію) критичного реалізму як методу його поетичної творчості. 1937 року поета названо основоположником реалізму в українській літературі (аналогічно Пушкіну в російській), чим було закріплено теорію про еволюцію

Т. Шевченка від романтизму до реалізму. С. Павличко зауважує, що раніше цю ідею обстоював С. Єфремов, «тепер на Єфремова вже, звичайно, не посилалися» [62, с. 451]. Романтизм при цьому сприймався як другорядний («поміщицький»), а реалізм – провідний («пролетарський»), тому як реаліст Т. Шевченко мав бути матеріалістом й атеїстом.

Безпосередньо термін «легенда» до шевченківської міфології прив'язує П. Филипович у статті «Революційна легенда про Шевченка чи дійсність», де, аналізуючи розвідку І. Франка «Шевченко героєм польської революційної легенди», акцентує увагу на потребі вивчати в межах дискусії й погляди протилежного табору дослідників – як великоросійських, так і великопольських. На нашу думку, це слушне зауваження, і тому уривок із польської статті з позитивним сприйняттям Т. Шевченка має вдвічі більше значення, ніж відповідна українська. В одній із таких статей український поет характеризується як сміливець, який закликає до рішучих дій, тобто на прикладі українців, які «не розуміють своєї сили», а тому «полохливі, як вівці», читач має розуміти й польську справу [89, с. 6]. Отже, творчість поета несе собою політичне навантаження, впливаючи не лише на український народ, а й на сусідні.

З цієї причини П. Филипович підтримує думку В. Щурата про пов'язаність цієї «легенди» з польським визвольним рухом, оскільки той доводить, що польські революціонери взяли Т. Шевченка як відому в Російській імперії особу за своєрідного ритора – медіума революційних поглядів (за словами Франка, «пришили революційну агітацію на зернах до автора «Кобзаря»). При цьому Филипович заперечує та критикує погляд і Франка, і Щурата щодо Шевченкового анекдотичного «закусювання» зернами й того, що вони не бачать життєвого зв'язку поета з польськими передовими діячами [89, с. 14].

Цей зв'язок аргументується вченими через освіченість поета щодо тогочасних соціальних рухів у Європі. Та ж теорія націоналізму зачепила тоді всі країни Європи, хоча природно, що націоналізм відрізняється в імперських націй (метрополійних) і націй поневолених країн (колонізованих). Для перших характерно бачення своєї нації як політичного лідера в Європі, насамперед через військову силу держави (Росія, Німеччина). Для других, зокрема й

українців (і Т. Шевченка як виразника долі й бажань своєї нації), характерним є відчуття несправедливої історичної долі, приниження від колоністів, що відтворювалося в поезіях через відповідне бачення історії України та ставлення до поневолювачів і «надавало його «національному сентименту» незвичайної, подекуди болісної гостроти й драматизму» [59, с. 26].

Д. Наливайко цитує тезу Є. Маланюка про те, що поетова «ідея України» повною мірою «вкладається в дискурс націоналізму … і передусім романтичного націоналізму XIX ст.» та слова І. Франка про визначальність націоналізму: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді б прикрити свої намагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами прикрити своє відчуження від рідної нації» [92, с. 284], і робить висновок, що «всі основні компоненти романтичного націоналізму… представлені тією чи іншою мірою у феномені Шевченка – від романтичного «національного сентименту» до націотворчих проектів та змагань, до політичного націоналізму» [59, с. 24, 25].

На нашу думку, саме націоналістична (трактована як народницька) спрямованість творчості Т. Шевченка мала вирішальний вплив на антагоністичні стосунки поета з царем Миколою І, який поряд із публічними висловлюваннями про розпущеність Шевченка контролював саме той період, коли митець приїжджав в Україну, і жандарми з будь-якої причини готові були його арештувати (що й відбулося двічі). Сам поет метафорично описує цей антагонізм у «Щоденнику» від 19 червня: «Август-язычник, ссылая Назона к диким геттам, не запретил ему писать и рисовать. А христианин запретил мне и то и другое. Оба палачи! Но один из них палач-христианин, и христианин девятнадцатого века, в глазах которого выросло огромнейшее государство в мире, выросло на началах Христовой заповеди» [101, с.17].

У цьому тематичному колі визначається й питання «Шевченко та релігія», що, певно, виявило найбільше контроверсій і дискусій серед шевченкознавців. Як зазначає В. Пахаренко, «за півтора століття дискусій дослідники виробили кілька супротилежних концепцій (чесніше б сказати –

гіпотез) – від ствердження глибинної релігійності до войовничого атеїзму Т. Шевченка» [63, с. 17].

Учені к. XIX - початку XX століття вже відзначають глибоку релігійність поета: М. Драгоманов визначає його безпосередньо як «біблійця», «щирого християнина», А. Луначарський відзначає рецепіювання Т. Шевченком Євангелія, М. Сумцов акцентує на початковому зв'язку митця з християнськими ідеями, Л. Білецький називає його переродженим християнином, С. Єфремов у статті «Поезія всепрощення» 1912 року взагалі робить висновок, що головне в поета – не боротьба проти самодержавства, а ідея любові та всепрощення.

Дослідники 20-х років XX століття уже не могли відверто шукати ознаки християнізму поета через ідеологічні орієнтації атеїстичного суспільства. З цих причин в аналізованих нами збірниках наявні всього кілька фрагментів, і всі вони виявляють негативне ставлення митця до Церкви.

Сучасні вчені можуть сміливо варіювати свої думки щодо питання «Шевченко і релігія». С. Яремчук підтримує думку українського філософа М. Поповича про те, що Шевченкова «віра, його дивний Бог – і не церковний, і не холодний всевладний господар людських доль. У Шевченка Христос прирівнений до людей. Бо люди прирівнені до Бога, до Христа. Люди не можуть бути рабами Божими, бо Бог – це краса і гармонія, а краса і гармонія несумісні з рабством» [цит. за: 110, с. 66].

Опоненти християнізму митця, окрім відповідних фрагментів із його творів, часом наводять приклад «Гайдамаків» як «кривавої поеми». У межах дискусії щодо «революційності» Т. Шевченка в колі польських науковців А. Гожалчинський, який називав поета «українським пророком» і «пророком народним», виступав проти поглядів Л. Совінського, який «забруднив нам постать народного поета, зробивши з нього кривавий привід». Ця кривавість найбільше пов'язується з «Гайдамаками», де чимало сцен викликають саме таку характеристику, та ще й в умовах «тодішніх і без того непростих міжнаціональних стосунків в Україні» (з Польщею – О.В.), однак зрештою А. Гожалчинський зауважує, що сам Т. Шевченко «насправді жодної думки органічної в Коліївщині не бачив», просто «написав так, як дід розповів,

проспівав народну думу такою, якою вона є в дійсності» [102]. Найголовнішим негативним виявом, що зумовлював відповідне ставлення Т. Шевченка до Церкви, був зв'язок православної московської церкви з владою, що суперечить релігійним постулатам, тому поетове ставлення до цього владного інституту входило до загального його ставлення до монархії та кріпосництва.

Цей аспект релігійної тематики шевченкознавства кореспондує в митця з мотивами встановлення справедливого миру, звільнення пригноблених народів, а тому й зі ставленням до росіян, які асоціюються в його творах із загарбниками й лиходіями. Р. Єргалієва стверджує, що Т. Шевченко, «обличая нравы русской военной братии, выходит на аналогии в поведении военных в казахской степи с военной политикой России по отношению к казахскому населению и краю в целом» [30, с. 35].

Якщо синтезувати вищенаведені аспекти християнства (всепрощеності), народництва, просвітництва, то буде зрозумілим інтерес Т. Шевченка до тогочасних визвольних рухів. С. Єфремов неодноразово вказував на тотожність переконань поета й кирило-мефодіївців та важливість їх діяльності, зазначаючи, що ідеї Кирило-Мефодіївського товариства актуальні й на початку XX століття: «дали братчики велику для свого часу ідею – ідею повсюдної й обов'язкової народної освіти народною ж мовою…» [36, с. 220].

Тема фольклорності Шевченка виводить на ґенезу означеної вище концепції націоналізму в Європі, що зумовило подальший розквіт етнографії та фольклористики. Діячі художньої літератури й мистецтва збирали й публікували фольклорний матеріал, що доводило їхню зацікавленість власною етнічною історією та однозначну самоідентифікацію як представників відповідного етносу. Водночас це захоплення «набуває специфічної функціональності й значення, інтегруючись в національно-культурний рух» [59, с. 26]. Зібраний фольклор був матеріалом для рецепції його у власній творчості митців, і не лише для переспівів народних пісень і балад, а й у площині стильового наслідування. У сфері фольклору Т. Шевченко постає не лише як митець, чия творчість заснована на народній, але й як збирач останньої та її популяризатор. Оскільки він з дитинства був під впливом дідових переказів про українську минувшину та «в автентичному середовищі», поета

можна вважати носієм української усної традиції. О. Черненко додає ще високу вірогідність знайомства Т. Шевченка з творчістю бандуристів (кобзарів) – виконавців дум, оскільки в його поетичних творах не лише часто зустрічається лексема «дума», але й відчувається стилізація провідних мотивів цього пісенного жанру – зокрема сумний настрій («унылые песни» – за словами самого поета) [94, с. 121, 122]. Т. Сушицький стверджує, що окрім «однакового настрою, стилю та виразів», у поезії Шевченка присутній «величезний вплив самої техніки віршової дум на українського поета» [79, с. 84-85], що підтверджується й порівнянням рим у Шевченкових і народних думах на користь «найпростіших глагольних рим», «думового фразового комплексу, об'єднаного спільною римою» (за Ф. Колессою – періоду, за К. Квіткою і С. Грицою – тиради) [102].

У повістях «Музыкант» і «Прогулка с удовольствием и не без морали» митець описав виконання дум бандуристом і відчуття від їх прослуховування, що виявляє Шевченкові фольклористичні нахили, які розвиваються в дослідницькому напрямку. О. Черненко аналізує дискусію, що виникла з приводу використання поетом двох окремих дум у «Букварі южнорусскому» між М. Максимовичем і К. Грушевською [94, с. 124-125]. За допомогою «Букваря» здійснюється популяризація українського фольклору, що також стосується націєтворчих аспектів як духовного національного конгломерату. Т. Сушицький підсумовує, що поет не просто чув ті старовинні народні думи, а й вивчав їх, аналізував їхню структуру й поетику, а тому цей жанр найбільш тісно зближує Т. Шевченка з народною творчістю, водночас надаючи й іншим різновидам поезій фольклорного характеру [79, с. 83, 89].

Поряд із впливом народної творчості на стиль поета, попередня епоха романтизму (кінець XVIII – початок XIX століть), започаткована німецькими митцями як «реакція духа на матеріалізм», також надала Шевченкові наснагу на європейському культурному рівні зачепити культурно-історичну сферу нації – з її відмінностями від інших. Зрештою він, за словами Є. Маланюка, на відміну від багатьох освічених учених і державників, «вогнем своєї романтичної душі, інстинктом своєї благородної раси і чуйністю своєї вірної крови … закипів таким гнівом до псевдоімперської потвори і такою любов'ю до свого

загроженого народу, що і цим гнівом, і цею любов'ю нарід його віджив, живе і житиме», а його герої складатимуть національний конгломерат, синтезуючи глибокий ліризм і нещадну криваву боротьбу з ворогами [49]. Романтизм додає лише деяких рис картинності Шевченковим героям, а за своїм концептуальним наповненням наближається до реалізму.

Перехід від романтизму до реалізму висвітлив і В. Петров у збірнику «Шевченко та його доба» (1925), аналізуючи початковий етап стосунків П. Куліша і Т. Шевченка (стаття «Куліш і Шевченко»), спираючись на багатий фактичний матеріал. Учений говорить про еволюцію світогляду першого діяча як закономірний результат об'єктивного процесу розвитку романтизму. Натомість С. Родзевич (стаття «Сюжет і стиль у ранніх поемах Т. Шевченка («Катерина» і «Слепая»)») проводить компаративне спостереження, заперечуючи відому тезу про Шевченків «перехід від романтизму до реалізму» [67, с. 41-42], висуває як аргумент, відсутність у поемі «Катерина» ознак реалізму.

Однією з домінантних тем шевченкознавства було трактування поета як кодифікатора української мови-стандарту. Мовознавець П. Житецький 1862 року зазначав, що «після появи Шевченка українська мова вже беззастережно здобула статус літературної, який закономірно поділяє з літературними мовами інших слов'янських народів» [102]. Однак Т. Флоринський контроверсійно зауважує, що «чисто народна мова творів Шевченка, цілком зрозуміла для кожного освіченого росіянина, слугує за кращий доказ усієї необґрунтованості устремлінь, скерованих до повного літературного уособлення малорусів, до створення своєї окремої, наукової та освіченої мови» [91, с. 26].

Нам здається, що така думка вченого ґрунтована на окремих лексичних особливостях української мови, зокрема щодо використання спільних із російською мовою слів або одиниць загальнослов'янської лексики. А. Кримський аналогічно зазначає, що «це не зовсім тая мова, якою навсправжки говорять українці, а зрозуміліша од неї для москалів та й усіх інаких слов'ян», аргументуючи матеріалами власних діалектологічних досліджень з батьківщини митця («Звенигородщина, Шевченкова батьківщина, з погляду етнографічного та діалектичного», 1930 р.). При цьому він зауважує, що поет вибирає з двох синонімів той, який більш зрозумілий для росіян, а не

той, який використовується в народі, а також що мова ідіостилю Шевченка просто більш зрозуміла за інші ідіолекти українських письменників [102].

З іншого боку, К. Шейковський визначив, що «Шевченко самим ділом показав, що між мовами немає аристократизму: будь-яка мова має свої достойності» [103, с. XIV]. Тези щодо нездатності української мови описувати наукову аналітику чи технічні операції тощо нівелюються відомою антитезою О. Потебні про рівність усіх мов світу. Справа лише за рівноправністю цих мов у сенсі представлення на світовому рівні відповідних етнічних культур. Розвинена українська мова забезпечує формальну рівність «українсько-російського діалогу як діалогу культур», за словами О. Забужко, яка зазначає, що в межах двовекторної теми «Шевченко українськомовний – російськомовний» псевдонім Кобзар Дармограй – своєрідна «відчужена» від Шевченка «маска», тобто «пара «Кобзар – Кобзар Дармограй» є головною в Шевченковому міфі символічною персоніфікацією такого діалогу [37, с. 87, 88].

Питання шевченкознавства, що стосуються художницької іпостасі митця, почав аналізувати О. Новицький. У монографії 1930 року «Т. Шевченко» він порівнює митця з Рембрандтом, оскільки «брали вони натуру таку, яка вона була перед ними, ані трохи її не прикрашаючи», а тому змальований митцем на засланні «тип киргизький», що «не підходить під розуміння античної краси», аналогічний Рембрандтовим образам суспільних низів, коли «їхнє дрантя та бридота цікавили його… здавалися йому мальовничими» (у Шевченка також перша картина – «Прошака-хлопчик подає хліб собаці») [61, с. 14].

Жанрове різноманіття Т. Шевченка як художника охоплює портрети, автопортрети, пейзажі, малюнки та ілюстрації до художніх творів. Однак ми звертаємо увагу передусім на тематичну зумовленість етнічною картиною світу – це історія та побут українців («Смерть Хмельницького», «Смерть Мазепи»), міста та пейзажі рідної України («Чигирин з Суботівського шляху»). О. Новицький наводить слова Т. Шевченка з листа до М. Бодянського про те, що він планує в «Мальовничій Україні» малювати Україну « в трьох книгах»: у першій її краєвиди, у другій – людський побут, а в третій її історія» [61, с. 25].

Поряд із тим ще були ілюстрації з Шевченкового життя – картинки азійського побуту, малюнки – аналогії до його власної безродинної долі (серія

«Притча про блудного сина» – історія про покарання шпіцрутенами, що спостерігав, будучи в солдатах, сам поет). Казахстанські мистецтвознавці називають митця першим художником, який малював казахів, створив місцеві пейзажі, змалювавши ландшафти Мангишлаку. Як наголошує Р. Єргалієва, ці пейзажі наповнено відчуттями трагічності й одинокості: вільна й досконала природа «протистоїть невлаштованості людського життя», і це загалом репрезентує Т. Шевченка як митця, який поважає інші народи, їх «навіть незрозумілі звичаї та порядки», сприймає і «з відкритою душею приймає «чарівність нових для нього ландшафтів» [30, с. 38, 40, 43].

Означені картини життя конденсувалися в митця з часів ув'язнення та заслання й корелювали з поетичними мотивами. Про ці кореляції зазначали свого часу І. Франко й О. Сластьон, виявляючи єдність і взаємозв'язок малярської та поетичної творчості Т. Шевченка. Пізніше З. Тарахан-Береза в монографії «Шевченко-поет і художник: (До проблеми єдності образного мислення)» на основі численних прикладів аналізує поетичні й малярські твори, що виявляють образну чи сюжетну спорідненість [83]. Л. Генералюк здійснює комплексне вивчення творчості Шевченка-поета і Шевченка-художника в нерозривній єдності його творчої природи, художнього мислення й реалізації таланту в монографії «Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва», де ґрунтовно досліджено міжвидову взаємодію мистецтв у творчості Шевченка з виявленням його аудіо-візуального мистецького світу [12].

Наведені вище комплексні характеризують умови зростання Т. Шевченка, за словами С. Якобчук, як «поета-художника» та «поета-громадянина». Творча особистість поета формувалася на підґрунті історії та фольклору рідного краю, засновувалася на «широкому демократизму», що передбачає «звільнення пригнобленого народу та облаштування суспільного життя на засадах братерства, рівності та християнських цінностей» [цит. за: 106, с. 13, 14].

Зважаючи на неосяжність, різнобічність і багатовекторність шевченкознавства, у цьому підрозділі ми розглянули лише ті умови та коло вчених, що стосуються тематичного спектру предмета нашого дослідження, визначеного межами збірників 1925 і 1926 років.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Розглянувши розвиток шевченкознавства кінця XIX – 20-30-тих років XX століть, можемо зробити такі висновки:

1. Кожне покоління дослідників життя й творчості Т. Шевченка намагалося знайти не лише нові джерела для своїх розвідок, але й нові підходи та трактування висновків попередників, виявляючи нове тлумачення ролі й значення великого митця, нове прочитання його творчості та світогляду. Поряд із цим більшість шевченкознавців потрапили спочатку під цензурний прес монархії, а згодом – під репресії тоталітарної системи, оскільки не згоджувалися вульгаризувати об’єкт своїх досліджень.

2. В умовах Російської імперії постать Т. Шевченка владні інституції намагалися вилучити з інформаційного простору – через заборону публікувати його твори і наукові дослідження про нього, що сприяло міфологізації образу митця серед народу як мученика та пророка. Радянська ідеологія помістила його на прапор соціалізму та міфологізувала як революційного діяча, створивши новий культ митця.

3. Наприкінці XIX століття шевченкознавство вже виявляло свою багатовекторність. Серед інших предметних площин тогочасних досліджень визначалися народність Т. Шевченка, фольклорність, романтизм, його значення як художника, дихотомії «поет – художник», «українськомовний – російськомовний», а також полеміка з теми «мужик – інтелектуал», що тривала аж до суцільної ідеологізації Т. Шевченка радянською наукою.

4. В особі Б. Грінченка з’являється нова плеяда науковців, яких цікавив найбільше етносоціальний феномен Т. Шевченка, зокрема з’ясування ролі поета в національному відродженні, тому початок XX століття позначено розвитком шевченкознавчих студій у межах кількох методологічних підходів, в умовах «боротьби за Шевченка», у результаті якої академічне шевченкознавство було нівельовано.

5. В умовах 20-х років група провідних учених-шевченкознавців, які були авторами шевченківських збірників, зокрема 1925 і 1926 років, спрямовує свої зусилля на документальний життєопис Т. Шевченка, різнобічний аналіз творів поета, при цьому доводячи широкий світогляд митця, його світовий рівень.

6. Ґенеза культу великого митця провокує виникнення дискусій щодо деканонізації Кобзаря.

7. Народність творів Т. Шевченка пов'язувалася з романтизмом, який у свою чергу розглядався як етап у розвитку до реалізму. Ці питання не мали принципової антитезності, однак гостро дискутувалися через належність адептів до різних ідеологічних таборів.

8. Двовекторність розуміння образу Т. Шевченка виявлялася вже в його синкретичній особистості кріпацьке походження – перебування в колі столичної мистецької богеми, честолюбство, сміливість і відвертість – скромність і делікатність; дистанціювання себе як людини з народу – нещадна критика народу за рабську психологію.

9. У дослідженнях життя і творчості Т. Шевченка визначається провідна орієнтація на антропоцентризм, відповідно до якої для відносно повного розуміння постаті великого митця використовується різнобічна інформація про його життя, здійснюється компаративістський аналіз поезій і малюнків, поезій і повістей.

10. Тема «Шевченко і релігія» завжди виявляла найбільше контроверсій і дискусій серед шевченкознавців. Було вироблено кілька антитетичних гіпотез – від ствердження глибинної релігійності митця до його войовничого атеїзму. Цей спектр має також виміри усвідомленої релігійності та стихійної, емоційної. Однак численні порівняння Т. Шевченка з Ієремією, його «Кобзаря» – з Євангелієм, концепт «Національний пророк» з глибокою аргументацією та поетичним аналізом доводять перевагу першого вектору означених досліджень.

11. Тема релігійності Т. Шевченка безпосередньо пов'язана з його антропоцентризмом. У поетовій творчості вченими виокремлюється ідея християнського всепрощення, оскільки Христос прирівняний до людини, а

людина – до Бога. Цей аспект релігійної тематики шевченкознавства кореспондує в митця з мотивами встановлення справедливого миру, звільнення пригноблених народів.

12. У сфері фольклору Т. Шевченко вивчається не лише як митець, чия творчість заснована на народній, але й як його збирач і популяризатор, що цыкавився творчістю бандуристів (кобзарів) – виконавців дум, стилізував цей пісенний жанр.

13. Роль Т. Шевченка як кодифікатора української мови-стандарту визначалася не лише літературознавцями, але й мовознавцями (П. Житецьким і А. Кримським). Зауважується, що митець зробив її рівноправною з іншими літературними мовами.

14. Серед жанрового різноманіття Т. Шевченка як художника дослідниками визначаються насамперед портрети, автопортрети, пейзажі, побутові, історичні, релігійні малюнки та ілюстрації до художніх творів. Усі вони тематично зумовлені етнічною картиною світу – поряд з історією та побутом українців це і змалювання казахів, їхніх місцевих пейзажів. Його зображувальне мистецтво корелює з поетичними мотивами, що відзначали свого часу І. Франко й О. Сластьон, а надалі й сучасні вчені в різноманітних кореляціях.

Список використаних джерел

1. Александрова Г. Компаративні студії Павла Филиповича: поза межами часу і нації // Філологічні семінари. 2014. Вип. 17. С. 98-109.

2. Античная эпистолография: очерки / отв. ред. М.Е. Грабарь-Пассек. Москва: Наука, 1967. 287 с.

3. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: історіо- й націософська парадигма. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 181 с.

4. Беззуб Ю. Постать Тараса Шевченка у публіцистичній спадщині Бориса Грінченка 1892-1893 років // Українознавство. 2013. № 3-4. С. 48-54.

5. Белей С. З психології творчості Шевченка. Львів: б.в., 1916. 91 с.

6. Белей С. Трійця в творчості Шевченка. Львів: б.в., 1925.

7. Бердяев Н. О назначении человека. Москва: Республика, 1993. 383 с.

8. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / пер. з англ. під заг. ред. Р. Семківа. Київ: Факт, 2007. 720 с.

9. Випасняк Г. Сучасне шевченкознавство: деканонізація чи апокриф? // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 172-178.

10. Вільна Я. Моральний імператив творчості Тараса Шевченка (на матеріалі повісті «Капитанша») // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 18-24.

11. Возняк М. Кирило-Мефодіївське брацтво. Львів: б.в., 1921. 239 с.

12. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва. Київ, 2008. 544 с.

13. Гермайзе О. П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського братства // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший С. 38-56.

14. Глодя К. Шевченко і ми (Кобзар в інтерпретації Сергія Кушніренка) // Мандрівець. 2014. № 3. С. 44-51.

15. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета / пер. С. Павличко. Київ: Радянський письменник, 1991. 212 с.

16. Григорук Є. Великий бунтар // Тарас Шевченко. Київ: Державне видавництво, 1921. С. 7-23.

17. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко)// Герої та знаменитості в українській культурі / ред. О. Гриценко. Київ: УЦКД, 1999. С. 97-165.

18. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ: Ін-т української археографії НАН України, 1994. С. 37-145.

19. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. / упоряд. В.В. Яременко; авт. передм. П.П. Кононенко; приміт. Л.Ф. Дунаєвської. Київ: Либідь, 1993. Т.І. 392 с.

20. Гузій О. Поезія Тараса Шевченка у сучасній ураїнській рок-музиці // irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 (з екрану)

21. Данильченко О. Архетипи героя та антигероя у творчості Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 41-51.

22. Дзюба І. У всякого своя доля. (Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами): літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1989. 371 с.

23. Доманицький В. Критичний розслід над текстом «Кобзаря» // Кіевская Старина. Київ: Друкарня Т-ва Просвіщеніе, 1907. 78 с.

24. Донцов Д. «Заповіт» Шевченка. 2-е видання. Лондон: Спілка української молоді, крайовий комітет, 1951. 16 с.

25. Донцов Д. Літературна есеїстика. Дрогобич: ВД «Відродження», 2010. 688 с.

26. Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства. Збірка статтів. Харків-Київ: Державне вид-во, 1939. 209 с.

27. Дорошкевич О. Природа в поезії Шевченка // Тарас Шевченко. Збірник / за ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С.75-93.

28. Дорошкевич О. Шевченко в соціялістичному оточенні // Шевченківський збірник. Київ, 1924. С. 23-44.

29. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм / авт. передм. І. Франко. 2-ге вид. Львів: Друк. НТШ, 1906. 157 с.

30. Ергалиева Р. Казахстан в творчестве Тараса Шевченко // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов : сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С. 34-44.

31. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Том 3. / гол. ред. О.С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1989. 552 с.

32. Єфремов С. На нерівних позвах (Шевченко і самодержавіє) // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. Київ: Сорабкоп, 1924. С. 9-17.

33. Єфремов С. Поет і плантатор // Шевченко та його доба. / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 80-98.

34. Єфремов С. Тарас Шевченко, життя його та діла / видання третє. Київ: б.в., 1917. 59 с.

35. Єфремов С. Шевченко в своєму листуванні// Шевченко Т. Повне зібрання творів / ред. і вступ. слово акад. Сергія Єфремова. Т. 3: Листування. Текст. Коментарій. Київ: ДВУ, 1929. С. XI-XXXVI.

36. Єфремов С. Шевченко: Збірка. Київ, 1914. 226 с.

37. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Четверте вид. Київ : Факт, 2009. 148 с.

38. Зеров М. Про Шевченка: лекції XXIV-XXXШ // Зеров М. Твори : [у 2 т.]. Київ:Дніпро, 1990. Т.2. С.135-185.

39. Злотник-Шагіна О. Феномен Тараса Шевченка у літературно-критичній рецепції І. Франка // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць

Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 212-217.

40. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / упорядник, автор передмови і коментарів М. Тимошик. Київ, 2010. 436 с.

41. К биографии Т.Шевченко // Киевская старина. 1885. Кн. 2. С.331-334.

42. Калініченко Н. Просвітницька діяльність М.Ф. Федоровського // Педагогічний альманах: збірник наукових праць. 2016. Вип. 31. С. 122-129.

43. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упор. Смілянська В.Л. Київ: Дніпро. 1991. 702 с.

44. Коряк В. Боротьба за Шевченка. Харків: ДВУ, 1925. 115 с.

45. Куліш П. Записки о Южной Руси: в 2 томах. СПб.: Типография Александра Якобсона, 1856. 352 с.

46. Лебідь-Гребенюк Є. «Шевченківський збірник» (1924) і річники «Шевченко та його доба» (1925, 1926): з історії рецепції творчості та образу поета // Шевченкознавчі студії. 2014. Вип. 17. С. 376-381.

47. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. Київ: Україна. 1994. 173с.

48. Лобода А. Шевченко як голос народньої душі // Тарас Шевченко. Збірник / За ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С.25-32.

49. Маланюк Є. Книга спостережень: фрагменти: Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми / Київське наукове товариство ім. Петра Могили. Київ: Атіка, 1995. 238 с.

50. Матушевский Ф. Общественные и литературные влияния в первом периоде творчества Т. Г. Шевченка // Украинская жизнь. 1916. № 2. С. 16-35.

51. Матушевский Ф. Т.Г. Шевченко: Жизненный путь поэта (1814-1914) // Украинская жизнь. 1914. № 2. С. 5-10.

52. Матушевський Ф. Великі роковини. До 50-ліття смерти Т. Шевченка. Київ: Вік, 1911. 34с.

53. Матушевський Ф. Т.Г. Шевченко // Основа. 1915. Кн. І. С. 64-86.

54. Мейзерська Т. Проблеми індивідуальної міфології: міфотворчість Шевченка. Одеса: Астропринт, 1997. 128 с.

55. Мисюра О. О. Кониський – засновник шевченкознавства // Сіверянський літопис. 2010. № 6. С. 112-121.

56. Навроцький Б. Шевченкові «Гайдамаки» й сучасні перекази про Коліївщину // Глобус. К., 1928. №5. С.69.

57. Наєнко М. Історія українського літературознавства. Київ: Академія, 2001. 312 с.

58. Назаренко І. Суспільно-політичні, філософські, естетичні та атеїстичні погляди Т.Г. Шевченка. Київ, 1964. 398 с.

59. Наливайко Д. Шевченко в контексті європейської літератури його епохи: [інавгураційна лекція Почесного професора Національного університету «Києво-Могилянська академія», 1 вересня 2013 р.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2014. 54 с.

60. Новицький О. Примітки до малюнків // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича.Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 196-199.

61. Новицький О. Т. Шевченко: монографія. Київ: Рух, 1930. 31 с.

62. Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці // Теорія літератури. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 447-456.

63. Пахаренко В. Енергетична домінанта поезії Т. Шевченка // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов: сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. 344 с. С. 159-164.

64. Петров В. Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства // Хроніка-2000. 2011. Вип. 3 (85). Ч. 1. С. 62-87.

65. Радько А. Творчість Т.Г. Шевченка в дослідженнях Б.В. Якубського // Волинь філологічна: текст і контекст. 2014. Вип. 18. С. 194-200.

66. Річицький А. Тарас Шевченко світлі епохи. Харків; Берлін: ДВУ, 1925. 196 с.

67. Родзевич С. Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая») // Шевченківський збірник. Збірник другий / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. С. 44-69.

68. Романченко І. Атеїзм Т.Г. Шевченка. Київ: Держлітвидав УРСР, 1962. 99 с.

69. Рубчак Б. Живописаний Шевченко («Журнал» як текст) // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / ред. Л.М. Залеська Онишкевич [та ін.]; ЗНТШ: Філологічна секція. Нью Йорк, 1991. Т. 214. С. 65-90.

70. Сімович В. Вступне слово до першого видання // Смаль-Стоцький С. Т.Шевченко. Інтерпретації. Черкаси: Брама, 2003. С. 16-22.

71. Сімович В. Тарас Шевченко, його життя та творчість. Львів: б.в., 1934. 88 с.

72. Сліпушко О. Духовна держава Тараса Шевченка: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 127 с.

73. Словник української мови : [в 11 т.] / під ред. В.О. Винника. Київ: Наук. думка, 1974. Том 5. 840 с.

74. Смаль-Стоцький С. Шевченко: Інтерпретації. Варшава: б.в., 1934. 238 с.

75. Смілянська В. Біограф та його «Хроніка» // Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. / Упор. Смілянська В.Л. Київ: Дніпро. 1991. С. 3-23.

76. Сохань П. Б.Д. Грінченко – М.П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ: Ін-т української археографії НАН України, 1994. С. 5-17.

77. Сподарець М. Боротьба методологічних підходів у дослідженнях біографії Т.Г. Шевченка 1920-х – поч. 1930-х рр. // Літературний процес: методологія, імена, тенденції ; Київський університет ім. Б. Грінченка. 2005. № 5. С. 177-181.

78. Степовик І. [Липа І.] З Тарасової могили [Текст] // Буковина. 1892. 19 серпня. С. 3 - 4.

79. Сушицький Т. «Дума» Шевченка і українські думи (До питання про стиль «Кобзаря») // Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814-1914). Київ, 1915. С.83-90.

80. Т.Г. Шевченко і літературне життя Київського університету / [Грицай М.С., Неділько В.Я., Неділько Г.Я., Задорожна С.В.]. Київ: Вища школа, 1989. 206 с.

81. Тарас Шевченко та його доба [Текст] : [у 3 т.] / Р.Г. Симоненко, В.А. Берестенко. Харків: Фоліо, 2013.

82. Тарас Шевченко. Збірник / ред. П. Филиповича (у співредакторстві з Є. Григоруком). Київ, 1921. 126 с.

83. Тарахан-Береза З. Шевченко-поет і художник: (До проблеми єдності образного мислення) Київ: Наукова думка, 1985. 185 с.

84. Ткачук М. Вульгарний соціологізм у літературознавстві // Літературознавчий словник-довідник; за ред. Р.Т.Гром'яка, Ю.І.Коваліва. Київ: ВЦ «Академія», 2006. С. 143-144.

85. Ткачук М. Цикл праць про Шевченка крізь оптику цілісного аналізу Василя Сімовича // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Літературознавство : присвяч. 200-річному ювілею від дня народж. Т. Шевченка / за ред. М.П. Ткачука. Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. 40. С. 94-108.

86. Українські літературні альманахи і збірники XIX – початку XX ст. / відп. ред. О. Дей. Київ: Наукова думка, 1967. 370 с.

87. Филипович П. До студіювання Шевченка та його доби // Шевченко та його доба. Збірник перший / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ : ДВУ, 1925. С. 7-37.

88. Филипович П. Поет огненного слова // Тарас Шевченко. Збірник / за ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С. 33-48.

89. Филипович П. Революційна легенда про Шевченка чи дійсність // Шевченківський збірник / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 5-22.

90. Филипович П. Шевченко і декабристи // Шевченківський збірник. Київ, 1924. Т.1. С.25-41.

91. Флоринский Т. Славянофильство Т.Г. Шевченко // Университетские известия. Київ, 1906. №8. С.1-28.

92. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Твори: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. 574 с.

93. Чалый М. Жизнь и произведения Т. Шевченко. Киев: Типография К.Н. Милевского, 1882. 281 с.

94. Черненко О. Студії Тараса Шевченка над українськими думами // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 121-126.

95. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / фахове редаг. і передм. М.К. Наєнка. Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.

96. Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. Київ: Вид-во Сорабкоп, 1924. Том 1. 152 с.

97. Шевченківський словник : [у 2 т.]. Київ: Головна редакція УРЕ, 1976. Т. 1. 416 с.

98. Шевченко Т. Листи до Я. Кухаренка та М. Щепкіна // Основа. 1862. Кн. 10. С.2-7.

99. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : [у 12 т.]. Київ: Наук. думка, 2001. Т.1: Поезія 1837-1847. 784 с.

100. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : [у 12 т.]. Київ: Наук. думка, 2001. Т.2: Поезія 1847-1861. 784 с.

101. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : [у 12 т.]. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 5.: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». 496 с.

102. Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860–2003): колективна монографія / Л.М. Задорожна, Г.Ф. Семенюк, С.К. Росовецький та ін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 322 с.

103. Шейковський К. Оцінка поем Шевченка «Гайдамаки», «Наймичка» / Опыт Южнорусскаго словаря. Труд К. Шейковскаго. В четырех томах. Т. I. А-З. Вып. I: А-Б. К., 1861. С. XIII–XIV.

104.Щурат В. Шевченків «Іван Підкова» // Щурат В. Вибрані праці з історії літератури / Упорядкув., вступ. стаття, прим. та коментарі С. Щурата. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. С. 156- 165.

105.Щурат В. Шевченкова поема надії. У Бога за плечима лежала сокира. Львів, 1925. 22 с.

106.Якобчук С. Особистість і творчість Т. Г. Шевченка у публіцистичній спадщині Ф.П. Матушевського // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». 2010. Випуск 178. С. 12-18.

107.Якубський Б. До проблеми ритму Шевченкової поезії // Шевченківський збірник. / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 70-82.

108.Якубський Б. Із студій над Шевченковим стилем // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. Київ: Сорабкоп, 1924. С.58-77.

109. Якубський Б. Форма поезій Шевченка // Тарас Шевченко. Збірник / За ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С.49-73.

110.Яремчук С. Світоглядні засади антропологічної позиції Т.Г. Шевченка // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов: сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С. 62-67.

111.Rubchak B. Introduction // Shevchenko and the Critics. 1861-1980 / Ed. by G. S. N. Luckyj. Univ. of Toronto Press, 1980. P. 6-7.

РОЗДІЛ 2
АВТОРСЬКО-ТЕМАТИЧНА ПАРАДИГМА ЗБІРНИКІВ «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА» 1925, 1926 РОКІВ

2.1 Автори збірників «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років як провідні шевченкознавці того часу

У передмові до збірників «Шевченко та його доба» закцентовано увагу на необхідності дослідження, яке охопить «всю широчінь проблеми Шевченкознавства, студіювало-б і самого письменника, і його найближче оточення, і ту історичну добу – 30-60 роки XIX віку, – що виразно відбивалися на Шевченкові» [48, с. 6]. Редакція збірників конкретизує основні вимоги до подаваних матеріалів: це мають бути наукові розвідки історичного, соціологічного та психологічного спрямування, ще невидані поетові листи, твори, а також бібліографічні та мистецтвознавчі описи, що стосуються означених вище завдань шевченкознавства.

Авторський колектив збірників «Шевченко та його доба» очолили фундатори шевченкознавства С. Єфремов, М. Новицький та П. Филипович. Передові статті в обох випусках належать П. Филиповичу, а його розвідка «До студіювання Шевченка та його доби», що відкриває перший збірник, відзначається програмним характером: у ній окреслені першочергові завдання, що стоять перед шевченкознавцями.

П. Филипович опублікував низку статей («Шевченко і романтизм» (1924), «Шевченко і Гребінка» (1925), «Шевченко і декабристи» (1926)), що визначаються глибоким аналізом творчості й оточення великого поета. В умовах 20-30-х років адепти соцреалізму дорікали науковцю за «ухиляння від соціологічного розгляду» (Ф. Якубовський), що спостерігається в униканні ним класової тематики та акцентуванні на інтелектуальній і комунікативній складових Шевченка. Тему статті «До студіювання Шевченка та його доби», на нашу думку, взято дослідником під впливом сучасних авторові методологічних пріоритетів, коли вимагалося прив’язувати постать Шевченка до соціалістичної ідеології. Однак П. Филипович зазначає: «не наївне уявлення про соціялістичну

доктрину, а спробу в реальному житті, далекому від здійснення того, що було тільки в теорії, зафіксувати натяк на це здійснення» [45, с. 13].

Дослідник зауважує, що Т. Шевченко міг багато чи докладно й не знати про події в Європі, однак можна виявити такі його знання до періоду заслання: Вольтер, Дідро, Гольбах, французька революція та англійський прогрес не лише захоплювали поета, але й давали йому наснагу для пророчих висновків про знищення престолів, корон і поміщиків («Моє пророцтво безсумнівне») та автоматизацію праці людини («Придумайте замість серпа яку-небудь іншу машину») [цит. за: 45, с. 14]. Попри таке захоплення Т. Шевченка європейським прогресом, П. Филипович пише, що поет ставився критично до тих віянь, які вже не актуальні, і в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» називає непотребом книгу з листуванням Катерини II з Вольтером, хоча тут же П. Филипович наголошує на негативному ставленні поета до імператриці.

П. Филиповича ще за життя визнавали світочем української науки. Г. Александрова здійснила добірку таких характеристик ученого: «одна з провідних постатей нашого національно-культурного процесу» (М. Орест), «висока наукова об’єктивність та ерудиція» (В. Державин), «скрупульозна аналіза текстів та їх порівняння» (Г. Костюк), «високий професіоналізм, блискуча ерудиція, добра обізнаність із літературним контекстом, інтелектуальний динамізм і насиченість його праць» (В. Поліщук) [2, с. 99].

Автор статті «П. Куліш і М. Костомаров, як члени Кирило-Мефодіївського братства» – О. Геймайзе – історик за фахом і покликанням. З 1918 року він активно співпрацює з Академією наук України, обіймаючи посаду керівника секції методології та соціологічного обґрунтування кафедри історії України, а також керівника Археографічної комісії. Займається видавничою діяльністю: очолює бібліографічний комітет редакційної колегії журналу «Україна» [11].

О. Гермайзе як шевченкознавець аналізував факти з біографії митця. Заслугою науковця є аргументоване заперечення тези 20-х років про кирило-мефодіївців як представників власне українського панського прошарку. Він вивчає зв’язок Шевченка з цим рухом, вплив його поезій на братчиків, і

досліджує справу про арешт П. Куліша й М. Костомарова, робить докладний аналіз матеріалів допитів цих діячів української культури.

Стаття «П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського братства» логічно продовжує першу. Порівнюючи світогляд Куліша й Костомарова, зіставляючи з Шевченковими поглядами, аналізуючи поліційну справу Кирило-Мефодіївського товариства, О. Гермайзе називає ідейні устремління Куліша «складними ідейними комбінаціями» (на відміну від Шевченка, Костомарова та «київських благочестивих юношей», які представляють «безпосередній демократизм»). Дослідник ретельно аналізує програму товариства, причетність до нього Куліша й приходить до висновку, що членом брацтва він не був: братчики офіційно не включали до себе Куліша й Шевченка, щоб в умовах можливого розслідування не зашкодити їм («на случай ігемонського гоненія до нас ніхто не причепиться») [цит. за: 12, с. 54].

Автор статті «Куліш і Шевченко» В. Петров уже з перечислення фахових його інтересів викликає значний інтерес: «визначний учений енциклопедичної ерудиції (історик, етнограф, археолог, літературознавець, філолог, фольклорист, філософ), організатор науки, громадський діяч та письменник із кола неокласиків, а також агент радянської розвідки» [3, с. 224]. Поряд із його зацікавленнями історією та археологією (монографія «Походження українського народу» 1947 року), нас цікавить передусім літературознавча діяльність, у межах якої дослідник аналізував особистість і творчість П. Куліша («Пантелеймон Куліш у п’ятдесяті роки» 1929 року) та брав активну участь у розвитку шевченкознавства (праця «Провідні етапи сучасного шевченкознавства» 1946 року), був серед учасників І Шевченківської конференції в Німеччині (1946 р.).

Статтею «Куліш і Шевченко» В. Петров ніби продовжує розвідку О. Геймайзе, який дослідив окремі кореляції з участю цих діячів, навіть увівши щодо Т. Шевченка опозиційну сполуку «антипод Куліша». В. Петров розглядає такі питання, як їх знайомство, психологічні портрети тощо [33]. Аналізуючи Кулішевий принцип етнографічної природи творчості, В. Петров зауважує, що після аналогії творчого натхнення з автоматичним записом народної творчості варто чекати від П. Куліша взагалі заперечення значення Т. Шевченка: «наш

Гомер не Шевченко, а народ», «всі ми вкупі з Шевченком ласуємось тільки останками від його великого пирування» [цит. за: 33, с. 76]. Дослідник простежує паралель розвитку романтизму від індивідуалізму до визнання народного пріоритету в Європі (поет має «записувати», а не творити) з такою ж метаморфозою у Куліша, зокрема у ставленні його до Т. Шевченка як поета. Цей принцип буде більш докладно проаналізовано В. Петровим у статті «Матеріали до історії приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856-1857-го» [34].

Стаття «Поет і плантатор» належить перу С. Єфремова – певно, найбільш плідного дослідника життя й творчості великого поета [8]. Ю. Бойко-Блохин підкреслив, що саме С. Єфремову належить фраза: «Важко з Шевченком розлучитись, раз почавши про нього говорити», продовживши, що вчений і «не розлучався з великим поетом протягом усього свого творчого життя» [8, с. 349]. Дослідження творчості Т. Шевченка стало основою наукової діяльності С. Єфремова, у межах якої він постає як популяризатор постаті поета, так і дослідник його творчості, займаючи серед шевченкознавців свого часу провідне місце. Він присвятив чимало праць шевченківським роковинам: «Шевченкові роковини в Петербурзі» (1899), «Шевченкові роковини в Києві» (1900), «Сорок перші роковини смерти Шевченка» (1902), «Шевченкове свято 1861-1911» (1911), «На спомин 50-х роковин смерти Т.Шевченка. 1861-1911» (1912) та ін. До 100-літнього ювілею митця С. Єфремов підготував збірку «Шевченко» (1914), що увібрала в себе шевченкознавчі спостереження науковця за останні 15 років.

С. Єфремов став біографом і популяризатором творчості Шевченка, вважав недостатнім розповсюдження «Кобзаря», що має бути «настільною книгою кожного грамотного українця» [цит за: 25, с. 9]. Після такого заклику 1914 року було здійснено перевидання «Кобзаря» Т.Шевченка за редакцією В. Петрова, весь наклад якого було заборонено й заарештовано. Лише з 1920 року, коли спеціальним декретом уряду Шевченкові роковини було проголошено національним святом, С. Єфремов починає «дозволену» роботу над створенням академічного видання творів поета, яка продовжується аж до арешту дослідника.

О. Меленчук зазначає, що в основі єфремівського бачення постаті Шевченка – неосяжна любов поета до України та її народу, етичне підґрунтя,

гуманістичні мотиви правди та всепрощення [25, с. 9]. Ю. Бойко-Блохин так само зазначав: «Єфремов бачить саме в універсальній етичній поставі, далекій від класової моралі, послідовний зв'язок між Шевченковим антикріпосництвом і політичним радикалізмом» [8, с. 47]. У полеміці 20-х років щодо «культу» Шевченка С. Єфремов мав власний погляд – «хотів надати цьому культові глибшого змісту» [8, с. 45], що реалізував у своїх працях. Дослідник і раніше здійснював такий комплексний аналіз творчості великого поета, зокрема в монографії «Т. Шевченко. Життя його та діла» (1908), де характеризує митця як ненависника соціальної неволі та промовця волі.

Статтю «Поет і плантатор» [17] присвячено такому мотиву творчості поета, як категоричне неприйняття кріпацтва, його проаналізовано через фрагмент із життя Т. Шевченка, коли він намагався визволити з кріпацької неволі своїх близьких родичів.

Поряд з описом цієї справи С. Єфремов визначає деякі риси Шевченкової натури, про які не говориться в інших дослідженнях. Наприклад, у поведінці поета спостерігається своєрідна селянська прагматичність, що ілюструється через оперування ним економічними термінами й принципову невіру в обіцянки пана. Дослідник акцентує увагу на тяганині з боку пана, який зволікав із відповіддю на лист-прохання літераторів щодо звільнення з кріпацтва родичів Шевченка, щоб «як-найвигідніше свої справи залагодити тут, на місці – в Керелівці» [17, с. 84]. Зрештою поміщик згоджується на пропозицію, але у Шевченкові родичі висувають вимогу про землю, на що перший не згоджується, і ця соціально-правова колізія відповідно описується С. Єфремовим.

Наступні статті зі збірника «Шевченко та його доба» (1925) присвячено переважно біографічному аспекту шевченкознавства, автори виконали значний обсяг роботи зі збору потрібного матеріалу, виявивши свою глибоку залюбленість у Шевченка та українську культуру загалом.

Андрій Лобода – автор статті «Шевченко і Некрасов» – був професором Київського університету, фахівцем з російської мови і літератури, очолював Етнографічну комісію при ВУАН, був віце-президентом ВУАН та дійсним членом філологічної секції НТШ. В етнографічній українській галузі він здобув

значних успіхів: нагороджений Великою золотою медаллю Всесоюзного географічного товариства за значний внесок в українське народознавство, розвиток краєзнавства, заснував і був головним редактором часопису «Етнографічний вісник» [1]. Праці А. Лободи присвячені слов'янському фольклору, а також таким українським митцям, як В. Антонович, М. Драгоманов, П. Куліш, М. Максимович, які займалися фольклористикою.

У статті А. Лободи «Шевченко і Некрасов» проводяться паралелі між двома митцями, аналізується ставлення російського поета до українського [24]. Інтерес академіка до постаті Т. Шевченка зумовлений і дослідницькими пріоритетами: він був опонентом міфологічної школи і надавав перевагу соціально-історичному й культурно-побутовому аналізу.

Автор статті «Шевченко і театр» мистецтвознавець П. Рулін є «культовою особою» в середовищі українських театралів. Родоначальник вітчизняного театрознавства, видатний театральний критик, літературознавець, засновник Українського театрального музею на території Києво-Печерської лаври [5]. П. Рулін опублікував чимало статей з історії українського театру та про його визначних діячів – М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, Г. Борисоглібську, І. Котляревського, акторів – М. Заньковецьку, М. Щепкіна. Також досліджував зв'язків літературних діячів з театром, зокрема М. Гоголя.

Статті «Шевченко і театр» (1925) [40], «Шевченко і Щепкін» (1926) [41] було вміщено в збірниках «Шевченко та його доба», у них характеризуються зв'язки поета й художника з театром – у площині його оцінювання як гри акторів, так і жанрів театрального мистецтва, де він найбільше переймається оперою і взагалі співом. У межах захоплення театром П. Рулін простежує тему дружніх стосунків Шевченка з Олдриджем і Щепкіним, аналізує їх за схемою «учень – учитель», прикладаючи ці ролі до обох товаришів.

Автор статті «До історії арешту Шевченка 1850 р.» Михайло Новицький відомий як дослідник біографії Т. Шевченка, що разом із творами поета складає своєрідний дуумвірат головних джерел вивчення постаті митця в історії літератури в межах антропоцентричного підходу та методології історизму [20; 21]. Учений займається й питаннями текстології: праці «Поема Т. Шевченка

«Мар'яна-Черниця», «До тексту Шевченкового «Кобзаря», «Новий автограф Шевченка», а згодом – як член Комітету для видання творів Т.Г. Шевченка при ВАН – бере безпосередню участь у виданні творів поета. Наукова діяльність М.Новицького розпочалася з 1921 року на посаді старшого наукового співробітника Комісії для видавання пам'яток новітнього українського письменства історико-філологічного відділу АН УРСР [21, с. 365-366].

Г. Карпінчук схарактеризувала доробок ученого в публікаціях «Шевченкознавець-новатор М. Новицький», «Роль Михайла Новицького у становленні наукової документальної концепції біографії Тараса Шевченка», «Прожив життя мученика за Україну...», у межах дисертаційного дослідження «Роль М.М. Новицького у становленні та розвитку наукового шевченкознавства 1920-1960-х років» [19]. Дослідниця зазначила, що М. Новицький «упорядкував понад двадцять видань творів поета; одним із перших надрукував фахові праці з біографії Т. Шевченка; розробив текстологічні принципи видання його творів», тому «опрацювання всієї наукової спадщини М. Новицького дасть можливість окреслити його заслуги у розвитку шевченкознавства 20-60-х років XX століття і достойно оцінити його ім'я» [21, с. 374].

Постаті багатьох науковців 20-30-тих років привертають увагу не лише літературознавців, але й істориків, зокрема, С. Білокінь присвятив М. Новицькому низку досліджень [6; 7].

Збірники «Шевченко та його доба» (1925, 1926) фіналізуються підрозділом «Примітки до малюнків», де на рівні дослідницьких статей подаються розвідки щодо окремих Шевченкових малярських творів. Ці тексти написав академік О. Новицький. Він очолював Комітет з охорони пам'яток старовини та мистецтва, був головою Секції мистецтв, професором і проректором Київського археологічного інституту. Дослідник О. Бонь зазначає, що студіювання та популяризація мистецької спадщини Т. Шевченка були предметом постійного наукового зацікавлення академіка: він збирав твори поета, уперше оцінив мистецьку творчість на рівні з поетичною, опублікувавши монографію «Тарас Шевченко як маляр». Також він підготував реєстр мистецьких творів Т. Шевченка та коментар до них [9].

Ще один із когорти тогочасних науковців – О. Дорошкевич – не лише приділяв активну увагу Шевченкові, досліджуючи його творчість у літературному, соціальному та педагогічному аспектах, але й аналізує здобутки та прорахунки шевченкознавства як галузі науки. Він є автором збірки статей 1939 року під назвою «Етюди з шевченкознавства», де зокрема аналізує сучасний йому стан шевченкознавства, наголошуючи на розходженнях між науковцями у 20-ті роки – як методичні, так і методологічні [13, с. 6]. У галузі шевченкознавства займався питаннями впливу громадсько-політичних рухів на формування світогляду Т. Шевченка, зв'язками поета з діячами російської демократії («До питання про вплив Герцена на Шевченка»), окремими мотивами його творчості («Кріпацтво в творах Шевченка», «Природа в поезії Шевченка»), значенням постаті Шевченка («Шевченко і наступні літературні генерації», «Шевченко і слов'янський світ»), аналізом розвитку шевченкознавства [16].

У «Шевченківському збірнику» 1924 року О. Дорошкевич опублікував статтю «Шевченко в соціалістичному оточенні», присвячену питанням «єднання поета з російськими соціялістичними колами 40-50-х років», де зазначає, що «не проаналізувавши детально, під цим кутом зору, Шевченкових творів, важко ще визначити розміри цього ідеологичного впливу» [14, с. 57].

У збірнику «Шевченко та його доба» (1926) вміщено статтю О. Дорошкевича «Шевченко й петрашевці в 40-х роках» [15], у якій здійснено зіставлення деяких мотивів творчості поета та ідей петрашевців, висловлених ними у публічних виступах і публікаціях, аналізується авторство та контент «Словника іншомовних слів» як головного агітаційного видання організації, а також вірогідні зв'язки Шевченка з деякими петрашевцями.

Серед статей збірника «Шевченко та його доба» виокремлюються дві праці, де висвітлено структурно-стильові особливості творчості Т. Шевченка: С. Родзевич аналізує сюжет і стиль поезій, а Б. Якубський – ритміку.

Сергій Родзевич – український літературознавець, критик, педагог [37]. У галузі шевченкознавства відомий як автор праць «Романтизм і реалізм у ранніх творах Шевченка» та «Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая»)», що увійшла до збірника «Шевченко та його доба» (1926) [38]. У ній

С. Родзевич спостерігає за розвитком романтичного стилю молодого поета, зіставляє кілька творів, близьких за сюжетом і основними мотивами, залучаючи для докладного порівняння з «Катериною» «Бедную Лизу» М. Карамзіна та «Эду» Є. Боратинського. У результаті аналізу дослідник визначає певні істотні відмінності. Шевченків образ «зрадженої дівчини» – носій страждань, що становить провідний мотив, образ же спокусника – однозначно негативний лиходій. У зіставлюваних творах – ці образи як складові історії кохання, тому описуються рівнобіжно, але таких відмінностей – «прірва», яка була «між тим оточенням, що зростило Шевченка, і тим, що викохало Карамзина й Боратинського» [38, с. 56], тобто соціальне й національне розмежування самих авторів призводить і до розмежування романтизму українського й російського.

Б. Якубський досліджував Шевченкову творчість переважно у структурно-стильовому аспекті. У статті «Форма поезій Шевченка» детально проаналізував метрику й ритміку «Кобзаря», з чого зробив такі висновки: 58% віршів складено в народному розмірі, 31% – у чотирьохстопному ямбі, інші – у силабічному та інших не типових для Шевченкової поетики розмірах [54]. Ці дослідження викликали активну наукову дискусію за участю С. Смаль-Стоцького, Ф. Колесси, Є. Маланюка, М. Зерова [35, с. 196]. У статті «Із студій над Шевченковим стилем» Б.Якубський аналізує ритміку та музичний характер ямбів поета, розглядає словоподіли, чергування рядків та їх закінчень, чергування строф; у статті «До соціології Шевченкових епітетів» – докладно вивчає групи епітетів і намагається визначити процес їх утворення [35, с. 197].

У полі зору Б. Якубського й соціально-біографічні питання («Шевченко і російська література», «Соціальні мотиви творчості Шевченка», «Чергові завдання шевченкознавства», «Сучасне вивчення Шевченка») [35]. У збірнику «Шевченко та його доба» він публікує статтю «До проблеми ритму Шевченкової поезії», у якій полемізує зі С. Смаль-Стоцьким з питань поетової метрики й ритміки, віднесення її до національних народних традицій або світових, а також уникнення культових підходів навіть під час такого аналізу.

Дещо окремо в концепції збірників стоїть стаття В. Міяковського «Микола Гулак», яку присвячено непересічній особистості лідера й

організатора «Кирило-Мефодіївського братства» [26]. Окремішність розвідки полягає в опосередкованій прив'язці розглядуваного матеріалу до Шевченка. Однак сама постать Гулака заслуговує на такий докладний аналіз у предметній галузі шевченкознавства.

Володимир Міяковський – член Наукового товариства імені Шевченка, дійсний член Української вільної академії наук, автор коментарів до третього та четвертого томів Повного зібрання творів Т. Шевченка (за редакцією С.Єфремова), завідувач Кабінету біографії Т. Шевченка та рукописного відділу, від 1926 – будинку-музею Т. Шевченка в Києві [47]. Упродовж 1929-1930 років В. Міяковський був на засланні. В окупованому Києві намагався відновити діяльність ВУАН у Києві, 1943-1944 рр. – у Львові. Надалі, живучи за кордоном, В. Міяковський ініціював видання річників УВАН «Шевченко» (1952-1964 рр.), англомовного збірника про Т. Шевченка.

В аналізованій статті «Микола Гулак» В. Міяковський виявляє свої вміння як дослідника архівних матеріалів, аналітика і компаративіста, оскільки в межах загальної наративної оповіді про поневіряння героя здійснює порівняння його з такими товаришами по братству, як Куліш і Костомаров.

Отже, автори збірника «Шевченко та його доба» (1925, 1926) увійшли до історико-літературного процесу як інтелектуали свого часу, ґрунтовні дослідники творчості Т. Шевченка, які заклали наукову базу шевченкознавчих студій.

2.2 Тематична парадигма збірників

2.2.1 Тематика шевченкознавчих досліджень у збірнику 1925 року

У статті П. Филиповича «До студіювання Шевченка та його доби» одним із домінантних завдань є доведення, що Т. Шевченко був інтелектуалом, тому науковець говорить про обов'язкову залежність письменника від «певного суспільного оточення», і ця соціальна зумовленість ставиться П. Филиповичем у центр предметного кола розвідки – розглянути здобутки тогочасних шевченкознавців, «зафіксувати їх досягнення і помилки», що зумовить «виразне

відчування шляхів, що ведуть до справжнього розуміння Шевченкового життя і творчости» [45, с. 7]. Дослідник наводить слова Ф. Матушевського про те, що поет йшов попереду свого часу та своїх сучасників, однак при цьому він був людиною того часу – творив в умовах тогочасних соціальних процесів і тиску з боку урядової системи, що відклалося на його світобаченні та творчості [45 с.7].

У монографії М. Драгоманова «Шевченко, українофіли і соціялізм» дослідник виділяє як деконструктивну тезу про недостатній культурний рівень Т. Шевченка. П. Филипович спростовує цю гіпотезу, звертаючись до досліджень С. Єфремова, О. Гермайзе [45, с. 10]. Автор наводить чимало прикладів цивілізованості українського митця, апелюючи й до його повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», де Т. Шевченко висловив власні думки щодо соціуму як європейського, так і навколишнього, та «Щоденника» (характеристика «нашего среднего полуграмотного сословия» з іронічним називанням офіцерів вольтер'янцями) [цит. за: 45, с. 15].

Наступний об'єкт дослідження у статті П. Филиповича – монографія А. Річицького «Шевченко в світлі епохи» (1923). Дослідник підтримує А. Річицького в думці, що зв'язок Т. Шевченка із «закріпаченою класою» триває впродовж усього поетового життя й відбивається на його творчості, але теза про простонародність митця спростовується її необґрунтованістю М. Драгомановим. На противагу тезі П. Филиповича «цілого Шевченка «мужицтвом» не пояснити», А. Річицький пов'язує всю поетову сутність лише з «мужицтвом»: «він зберігав погляди своєї верстви селян – кріпаків, завсігди і всюди соціяльне походження Тараса зумовляло його поетичну і суспільну чинність» [36]. П. Филипович спростовує тезу про зумовленість творчості й світогляду Шевченка його соціальним походженням. Особливо докладно він аналізує окремий розділ праці, що має й відповідну назву «Мужицька філософія», зупиняючись на таких декларованих А. Річицьким національних українських рисах, як «замкнутість і ворожість до всього чужого», виявлених у Шевченковій так званій «німцефобії».

Глузливе ставлення поета до німців А. Річицький ілюструє фрагментами з поезій, наприклад, епітетною сполукою «куций німець узловатий» («І мертвим, і ненародженим…») [50, с. 349]. П. Филипович наводить контраргументи,

зокрема, зауваження М. Гоголя про те, що німцями часто називали іноземців-європейців, а також те, що історично склалися такі антагоністичні відносини росіян із німцями, а на той час – ще й критичне ставлення до захоплення місцевих інтелектуалів німецькими філософами [45, с. 23, 24]. П. Филипович висуває аргумент на користь симпатії Т. Шевченка до німців: поет згадував їхню високу сільськогосподарську культуру на українських землях, побутову культуру («немецкая чистота и порядок во всем»), відкрито зізнавався: «я просто влюблен в этих немцев» [цит. за 45, с. 27, 28].

В останньому підрозділі статті П. Филипович описує життя поета в Петербурзі, входження в коло столичної інтелектуальної богеми. Автор подав розширений фрагмент аналізу класової структури цього соціуму Гоголем у «Петербургских записках» з поділом на окремі «кола» – аристократів, чиновників, акторів, а тоді подає ніби скорочену біографію поета в петербурзький період його життя, де фіксує трансформацію від «сільського вигону» до «прийомів у салонах дворян» [45, с. 35].

П. Филипович переконаний: «дослідник… мусить аналізувати уважно й докладно не тільки автора, а й усе, що з ним так чи инакше звязано» [45, с. 17], така позиція дає можливість спростувати характеристику Т. Шевченка як «мужика». Учений наводить відповідний аргумент – багаторічну відірваність поета від «селянського виробництва», а також уривок зі «Щоденника» з аналізом окремого видання творів Гоголя, у якому Т. Шевченко постає як вправний літературознавець зі значним інтелектуальним багажем.

Тема «Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство» аналізується в статті О. Гермайзе «П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського братства», яку дослідник розпочинає із зауваження про недостатню увагу українського суспільства 1922 року до 75-ї річниці арешту членів «таємної української організації» – означеного братства.

Автор статті розглядає економічні та соціальні умови 40-60-х років XIX століття, наголошує на зумовленість змінами в економіці змін у «соціяльно класовому розподілі української людности», що призвело до конфлікту між способами виробництва та розподілом класів і виходу на політичну арену

ідеології ліберального демократизму. За словами О. Гермайзе, «стара ідеологія козацької старшини з її шляхетсько-республіканськими політичними ідеалами не могла вже нікого завдовольнити» [12, с. 38-39], тому київська студентська молодь мала репрезентувати певні нові прагнення та орієнтири, базовані на європейських передових поглядах. О. Гермайзе ставить завданням «виявити … той факт, що в Кирило-Мефодіївському братстві ми маємо картину політичного мислення різних соціяльних груп» [12, с. 39] і звертається до розгляду персоналій П. Куліша, Т. Шевченка та М. Костомарова, кожен із яких певним чином має певні особливості означеного мислення.

Дослідник метафорично описує світогляд П. Куліша: «хоче вхопити нитку старо-українських традицій», «хоче примирити козацько-старшинські ідеали з своєю сучасністю», згадує Кулішеву самоназву «хуторянин», яку автор разом із С. Єфремовим розширює в сполуку «штучний аристократизм хуторянина» [12, с. 40]. О. Гермайзе називає Т. Шевченка антиподом Куліша, аргументуючи цю характеристику органічним зв’язком поета із селянством, при тому зауважуючи, що той «не одірваний ще від старо-українського ліберального демократизму». Що ж до М. Костомарова, то він, за словами автора статті, «не зв’язаний ні з якими масами, стоїть поміж ними, віддаючися впливу то одного, то другого», причому вагається в розв’язанні класових і національних питань [12, с. 40].

О. Гермайзе робить висновок про появу двох соціальних течій у межах української свідомої спільноти – лібералізму поміркованої інтелігенції та революційно-соціалістичної. Розгляд цих течій у межах Кирило-Мефодіївського братства декларується автором як мета статті; дослідник дає стислу характеристику брацтва, до якого належали київські педагоги та студенти. О. Гермайзе зауважує, що духовним підґрунтям братчиків були ідеали інтелігенції 40-х років XIX ст., до якої відносить П. Куліша й М. Костомарова.

Далі дослідник аналізує відносини цих двох діячів, починаючи від їхнього знайомства. Через кілька років Куліш і Костомаров стануть непримиренними супротивниками, і науковець намагається з’ясувати цьому причини. М. Костомаров полюбив українську культуру в умовах великоросійського устрою життя («мною овладела какая то страсть ко всему малороссийскому»),

тому йому було прикро за українську мову, що не розвивається функціонально, і за українців, щодо яких він чув «грубые выходки», і тому утвердився у своєму виборі («чем чаще встречал я подобные выходки, тем сильнее пристращался к малороссийской народности») [цит. за: 12, с. 43]. П. Куліш, на противагу своєму «антиподу», виростав як творча особистість в умовах українськомовного материнського виховання, а далі – під опікою визначних українських інтелігентів М. Максимовича та М. Юзефовича.

О. Гермайзе робить висновок, що Куліш і Костомаров прийшли різними шляхами до «однієї і тієї ж мети – праці над літературою, народнім словом та історією України», що цілком відповідала пріоритетам Кирило-Мефодіївського братства, що поєднувало «романтику, слов'янофільство, демократизм на основі християнського гуманізму, нарешті українство, як ґрунт для роботи» [12, с. 44, 45]. У цій площині дослідник порівнює Костомарові «Книги битія українського народу» та Кулішеву поему «Україна», у якій ідеалізує козацьке минуле й основним протестним настроєм сходиться з М. Костомаровим. О. Гермайзе зауважує, що за характером такий різкий протест більш властивий мав бути Кулішеві, оскільки Костомаров зовнішньо був більш поміркований і стриманий у діях і висловлюваннях. До порівняльної характеристики вчений долучає дані з протоколів допитів обох культурних діячів у III відділі, йому імпонує відверта поведінка Куліша на допиті, коли той «гордо і сміливо» пояснює свої погляди на українське минуле і на «нещасливі московсько-українські відносини» [12, с. 47].

О. Гермайзе аналізує листування між опонентами, їх дискусію щодо рівня українського народу в перспективі боротьби за незалежність: М. Костомаров писав про неосвіченість народу, а Куліш доводив наявність «освіченості європейської» в багатьох осіб, які водночас залюблені в фольклор і «люблять свій буколічний хутір». Куліш відповідає на тезу Костомарова про походження усіх бід України від «ничтожества души народа» тим, що сам у грудях носить ту народну душу і знає, що «она не ничтожна» [12, с. 48].

Дослідник вводить до кола об'єктів розгляду Шевченка як постать, що пов'язувала Куліша і Костомарова та була духовним світочем для кирило-мефодіївців [12, с. 50]. Цей статус підтверджується словами обох митців про

значення «Тарасової музи» як добролюбовського «променя світла в темному царстві». О. Гермайзе порівнює цих діячів за ставленням до Шевченкової творчості: М. Костомаров захоплювався нею «без усяких оговорок», бо це «голос народної стихії», П. Куліш ставився певною мірою критично як до Шевченкової поезії, так і до нього самого.

О. Гермайзе аналізує сприйняття Кулішем ідей Кирило-Мефодіївського братства, наголошує на його бажанні освічувати народ через написання українською мовою підручників з історії, географії, сільського господарства та «заведення шкіл для простолюдинів» та допомогу від місцевого панства. У листі до Костомарова Куліш зазначає, що українська література мусить бути спрямована на просвіту народу, щоб «помещик увидел в книжной лавке книжку и купил для своей сельской школы» [цит. за: 12, с. 53].

О. Гермайзе робить висновок, що Куліш, Шевченко та Костомаров були носіями ідей, які оформилися молодою українською інтелігенцією у програмних документах Кирило-Мефодіївського братства. За наявних відмінностей у поглядах цих діячів, їх об’єднував протест проти кріпацтва й самодержавства.

Мотивну лінію стосунків Куліш і Шевченка продовжує В. Петров статтею «Куліш і Шевченко» [33]. Дослідник розпочинає аналіз з факту знайомства митців, зазначаючи, що достовірна хронологія не відома, адже П. Куліш «уникає хронологічних дат», а інші дослідники наводять орієнтовні межі: «не раніше 43-го», «до жовтня». Автор розвідки залишив як найбільш вірогідну зазначену Шевченком на допиті, хоча й її піддає сумніву («на допиті він помилився»).

В. Петров пише, що Т. Шевченко «вразив» П. Куліша манерою триматися: він виявив безпосередність й емоційність, відкритість у стосунках, що властиво багатьом митцям-поетам. Зважаючи на безкомпромісність П. Куліша як людини, можна верифікувати цей спогад як реальний. Обидва митці багато спілкувалися («пішло справдешнє січове балакання»), співали, їздили «навкруги Києва» й навіть ловили рибу «за Дніпром» [цит. за: 33, с. 59]. Стосунки Куліша з Шевченком попри взаємне пошанування «ніколи не були лагідними і спокійними» [33, с. 60]. В. Петров пояснює це різним вихованням, приналежністю до різних соціальних груп, різним темпераментом і

сформованими картинами світу. Дослідник зазначає, що П. Куліш любив порядок, тому терпів Шевченкове «безладдя що-до речей, учинків і слів» лише «ради його таланту» [33, с. 61].

Розходження в поглядах митців щодо тактики боротьби В. Петров показує через вислови Куліша проти бойових засобів досягнення національної свободи, ілюструючи це словами з листа до Шевченка: не «брязкотать шаблюками», а «поорудувати ще головою». Куліш не сприйняв «Гайдамаків», де на першому місці «торжество мясников», «кровавая бойня». На противагу цьому адресант пропонує Шевченкові описувати людські почуття («дайте больше человечества Вашим гайдамакам»), а не батальні сцени [цит. за: 33, с. 64].

В. Петров порівнює поезії Куліша та Шевченка й знаходить спільне – мотив козаколюбства, жалоба за часами козацького братерства, ідея визволення селянства. Куліш проймається визвольною ідеєю під час «мандрівок у народ», що були на той час популярні серед інтелектуалів Європи. Однак цю ідею Куліш пов’язує лише з просвітою народу. В. Петров порівнює погляди Куліша з думками М. Чернишевського та Г. Плеханова й підсумовує їх тезою, що «Не право й не декрет, а культура знищить крепатцтво» [33, с. 67, 68].

Наступний розділ статті автор присвятив епізоду з передісторії видання «Живописної України», на фоні чого намагається з’ясувати причини зміни у ставленні митців один до одного. Перший лист Шевченкові Куліш пише українською мовою, звертаючись «Коханий Земляче!», другий лист – російською зі зверненням «Милостивый государь». Куліш закидав поетові за «ребячество», яке лише шкодить українській справі, хоча й сам свого часу виношував ідею «сказати пензлем про Вкраїну». В. Петров бачить у цьому побоювання компрометації [33, с. 69, 70]. Визнаючи спільність у намірах обох митців показати мальовничу Україну, дослідник вимушений визнати, що справжньої причини такого невдоволення Куліша ніхто не знає.

Окремий розділ В. Петров присвячує «лінії літературної й національної згоди» між двома митцями, коли П. Куліш захоплюється «романтичною доктриною, романтичним народництвом, історизмом і ліризмом» Шевченкової творчості, його талантом, що «примиряв Куліша з особливостями вдачі

Шевченка, з ліричним безладдям його поетичної вдачі». Дослідник наводить кілька тез Куліша про «першоцінність духу нашого племені» у творчості поета [33, с. 75], ілюструючи цей принцип Кулішевими прикладами рецепції народної творчості українськими авторами (Г. Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок), а тому можна підсумувати, що прозові твори – то смислова рецепція народних оповідок: автор мусить їх записати й переробити літературно.

В. Петров робить остаточний висновок про означені методологічні метаморфози та зміни настрою Куліша, спираючись на спостереження С. Єфремова, який характеризує того як типового романтика. Однак можемо згадати й пріоритет наукового підходу в Куліша, за яким кожна версія потребує докладного аналізу, і коли в одній із них учений переконується, він стає її захисником і адептом, а протилежну версію всіма засобами розвінчує.

В. Петров повною мірою розуміє й обґрунтовує ті парадокси, що характеризували відносини Куліша й Шевченка: з об'єктивного боку – кризою романтизму, з суб'єктивного – розривом Куліша з його соціальним оточенням.

Статтю «Поет і плантатор» присвячено С. Єфремовим темі скасування кріпацтва. Ю. Бойко-Блохин зазначає, що це дослідження присвячено «документальному розглядові визволення із кріпацтва Шевченкових братів Микити й Йосипа та сестри Ярини», С. Єфремов «зібрав весь потрібний документальний матеріял і насвітлив епізод боротьби Шевченка за визволення своїх рідних з граничною повнотою» [8, с.53-54]. Дослідник робить огляд процесу тяжби про звільнення родичів-кріпаків, у якому взяв активну участь О. Оболенський, що в «Комитете общества для пособія нуждающимся литераторамъ и учёнымъ» клопотався про цю справу. Водночас сам Шевченко активно пише Варфоломеєві Шевченку і дорікає йому за інертність: «робота моя о їх волі аж шкварчить, а ти ані телень» [17, с. 81]. У «Комітеті» (неофіційна назва «Літературний фонд»), перебували відомі діячі культури – Анненков, Тургенєв, Чернишевський, і хоча «подобное ходотайство не входитъ собственно в действія общества», однак усі члени підписали його «из уважения къ его (Шевченка) литературнымъ заслугамъ и вообще к литературе», і лист було надіслано поміщику В. Фліорковському, який мав власність на родичів поета.

С. Єфремов припускає, що автором складеного листа був юрист-філософ професор Кавелін чи письменник Тургенєв, й характеризує його стиль як «популярний». Звернення до поміщика було делікатним і товариським, щоб він пишався довірою таких відомих у Росії митців. З іншого боку, характеристика Шевченка як страждальця за долю своїх рідних була зорієнтована на те, щоб розжалобити адресата. Вирази «уважаемый и любимый сочленъ нашего общества», «известный всей Росіи поэтъ» мали показати значення прохача, а такі, як «горюетъ в разлуке съ ними», «горячее желание Тараса Григорьевича», – його страждання, які може припинити лише пан [17].

С. Єфремов дає характеристику В. Фліорковському – польському багатому землевласнику, колишньому військовому, що входив до складу дворянського комітету з питань селянської реформи, однак показав себе там нераціональним членом. Автор статті передає стрімкість подій у вирішенні справи Шевченка: 19 березня літератори надсилають листа панові, а 28-го Шевченко – своїм рідним, щоб «не квапилися на волю без поля» [17, с. 84]. Учений досліджує протистояння поета і кріпосника на сторінках часописів і листів, роблячи висновок про «хворобливий потяг» пана до «фігурування в друку», оскільки той навіть береться критикувати великого митця. Це відбулося в ненадрукованій праці Фліорковського, присвяченій українській історії та літературі, яку знайшли під час обшуку в нього на квартирі жандарми та віддали в Київську Археографічну Комісію [17, с. 94].

У тому фоліанті С. Єфремов відзначає «Короткий погляд на напрямки малоросійської літератури», автор якого звинувачує Т. Шевченка та Г. Костомарова у козакофільстві та антипольських настроях, обурюється, що їх твори розходяться великим накладом серед «напівосвіченого, але вразливого народонаселення», а «Гайдамаки» і «Тарасову ніч» називає «ужастными, отвратительными» творами. Однак при цьому він називає митця «вдохновенный Поэт Малороссійской музы», визначає зумовленість його поезій народними думами, пише, що поет шкодує за історичним минулим, а його твори носять відбиток боротьби доброго й лихого з віддаленої епохи «всеобщего несчастія» [17, с. 96]. С. Єфремов підсумовує, що ця спроба літературної критики –

«безпосередній протяг філантропічної справи з визволом Шевченкових родичів», й характеризує цей антагонізм: «Коли поет криком кричить од болю, кривди та обурення – плантатор береться до казуїстичної полеміки і боїться тільки одного – як-би приклад ограбованих та одурених родичів поета не зворохобив йому решти його кріпаків» [17, с. 97]. Тому, можливо, взаємна неприязнь Шевченка та Фліорковського полягає не так у протиставленні «плантатор – поет», як в опозиції «польський пан – український поет».

Тематична модель «Стосунки Шевченка з …» продовжується у статті А. Лободи «Шевченко і Некрасов». Науковець розпочав її з аналізу ставлення до українського поета російських літераторів – від «слов'янофільських» часописів (позитивне) до найбільш відомого на той час критика В. Бєлінського (негативне). Останній, як відомо, ставився до української літератури вороже, й А. Лобода ілюструє це такими коментарями критика в «Отечественных записках»: «так называемая малороссийская литература», «обилие самых вульгарных и площадных слов» тощо [24, с. 99]. А. Лобода акцентує увагу на цьому антагонізмі для того, щоб пояснити негативне ставлення Т. Шевченка до М. Некрасова як до соратника означеного вище українофоба. Також впливало на настрій Т. Шевченка те, що російські часописи ігнорували його російськомовні повісті, а Некрасов саме редагував «Отечественные записки».

М. Некрасов, у свою чергу, написав поезію «На смерть Шевченка» (1861), називаючи українського поета «Русской земли человек замечательный» [27, с. 111], але, як зазначає А. Лобода, не зважився на її опублікування у 1861-му році, оскільки це було надто небезпечно. А. Лобода більшою мірою аналізує позитивне ставлення російського поета до українського, і з цього аналізу ми отримуємо чимало підтверджень про творчі принципи Т. Шевченка.

Зв'язкам поета з театром присвячено статтю П. Руліна. На початку розвідки «Шевченко і театр» учений зазначає: «дуже важливо з'ясувати відношення його [Шевченка] до культури його часу і окремих галузів мистецтва зокрема» [40, с. 109]. Джерелами інформації про зацікавлення театром та оперою, про знайомства з акторами стали «деякі спогади приятелів та знайомих», «Щоденник» Т. Шевченка, «нечисленні рядки в листуванні» та

«дещо і в повістях Шевченка» [40, с. 109, 110]. У них подаються фактичні відомості про відвідання поетом театру та аналіз вистав. Чинником виявлення інтересу Т. Шевченка до театру є його власні спроби у драматургії, зокрема п'єса «Назар Стодоля». Особливістю статті П. Руліна є те, що він подає фрагменти суто мистецтвознавчого аналізу: характеристика балерини Тальоні, балету, що виховує естетичні почуття навіть у найбільш прагматичних осіб. Цю локальну характеристику дослідник розгортає в опис театрального життя Петербурга – з постановками «Ревізора», «Горе от ума», різноманітних розважальних водевілів і мелодрам. Зрештою підсумовує: «становище театру в Петербурзі було блискучим: драма російська та французька, опера російська та німецька, балет, гостинні виступи найкращих світових знаменитостей – от що можна було побачити в Петербурзі за ті роки, що перебував там Шевченко» [40, с. 113].

Автор статті дав характеристику умов для культурного розвитку молодого українця, який «відчувши себе вільною людиною», мав змогу «з захватом накинутися на все, що могла дати йому столиця». П. Рулін спостерігає еволюцію поглядів Шевченка від аматора театрального «райка» до знавця театру, що має вже свій певний смак, уміє володіти емоціями, що їх викликає вистава [40]. Він уже здатний до аналізу театрального дійства, що П. Рулін доводить за своєрідною схемою: «уривок з рецензії В. Бєлінського на виставу – прив'язка до повісті «Художник» – вихід на самого Шевченка». Ця прив'язка реалізується за допомогою модальних маркерів «очевидно», «можна думати», тобто автор лише виводить вірогідність подій, документально не підтверджених, реконструює їх.

Еволюцію Шевченка-театрала П. Рулін спостерігає й за Шевченковими п'єсами: якщо «Никита Гайдай» створений за традиціями мелодрами, то «Назар Стодоля» отримує ще й етнографічне забарвлення, що «сприяло разом цій п'єсі втриматися в репертуарі побутового театру» [40, с. 115].

Наступним аспектом зв'язку Т. Шевченка з театром П. Рулін називає дружбу з видатним актором М. Щепкіним, що зміцнюється, «дякуючи виступам його (Щепкіна – О.В.) в українських ролях» [40, с. 115]. Дослідник дає коротку характеристику Щепкіну – актору та «збудителю національної свідомості» у «колах української колонії в Петербурзі», який викликав зацікавленість останніх

українським театром і аматорськими постановками, серед яких був і Шевченків «Назар Стодоля» [40, с. 116].

П. Рулін звертає увагу на той факт, що по звільненні із заслання поет відвідує театр у Нижньому Новгороді, і науковець дає характеристику йому, театральному життю в Росії та тогочасній критиці. Головним досягненням за час відлучення Т. Шевченка від культурного життя дослідник визначає новий стиль у мистецтві: утворюється достатньо «русский репертуар» без потреби підсилювати голос, що дає можливість спостерігати й думати. Окрім того, театральне мистецтво стало більш популярним навіть у провінції [40, с. 123].

Характеризуючи провінційний театр, мистецтвознавець зауважує, що його репертуар відзначався строкатістю, залежав від публіки, був орієнтований «на касу». Далі він описує й саму публіку – таку ж строкату. У цьому колі Т. Шевченко бував, записавши окремі назви вистав у Щоденник і відзначивши, що вони тільки-но були показані в Москві, тобто він знайомився з театральними досягненнями за час свого відлучення від вільного суспільства [40, с. 124].

П. Рулін наводить короткі характеристики гри різних акторів, зазначених Шевченком у «Щоденнику». Закоханість у Піунову зумовлює й відповідні присуди (наприклад, «естественны и грациозны»), однак бувають і критичні зауваження (наприклад, про «необробленість дикції») [40, с. 135]. Автор статті досліджує також дружні стосунки з англійським митцем А. Олдриджем.

Таким чином, до предметного обсягу шевченкознавства П. Рулін уводить концептуальне питання – увага поета до театрального мистецтва, – що є одним із складових елементів загального образу Т. Шевченка.

Тему заслання поета, протистояння поета з царем представлено у збірнику М. Новицьким. Це закономірно, оскільки у 20-ті роки саме він переймався нею, опублікувавши результати розвідок щодо цього («Третье Отделение про Т. Шевченка», «З історії Оренбургського арешту») та про листування поета («З листування Т.Г. Шевченка», «Біографічні нотатки про листи до Шевченка»). У «Шевченківському збірнику» 1924 року вміщено статтю М. Новицького «Арешт Шевченка в 1859 році» з додатковими матеріалами (архівні документи), у якій аналізує цю справу, спираючись на спогади тогочасників і свідчень осіб, які були

присутні при «богохульських» висловлюваннях поета [28]. Стаття М. Новицького «До історії арешту Шевченка 1850 року» разом із фактичними матеріалами є своєрідним художньо-юридичним розглядом життєвої колізії поета, що безпосередньо не стосується його творчості, однак ілюструє певні риси характеру та антагоністичні взаємовідносини Шевченка-митця й царя Миколи І.

М. Новицький майстерно побудував свою оповідь, поєднавши навички публіциста й письменника. У детективній манері він розповідає про життя Т. Шевченка після Кос-Аральської експедиції, коли в локальному вимірі він був відносно вільним. Однак безкомпромісність Шевченка змусила викрити чужу подружню зраду, що стало мотивом подання проти нього доносу. Дослідник аналізує послідовність подальших сумних подій та справу, яка «розкручується» III відділом після вимушеного подання оренбурзького генерал-губернатора. Сутність звинувачення полягала в тому, що рядовий Шевченко носив цивільне вбрання, а також малював і писав вірші. М. Новицький засвідчує, що слідчі, які були орієнтовані на викриття будь-яких зв'язків поета, отримали в розробку листа Левицького до Шевченка, де говориться про магістра М. Головка, який говорив про тисячі людей, що «готові стояти за все, що ви (Шевченко – О.В.) казали» [цит. за: 29, с. 144], тому справа отримує назву «Дело о рядовом Шевченко, Коллежском секретаре Левицком и магистре Головко», що посилило її значущість, дозволяло арештувати двох інших фігурантів і попередити всіх вельможних осіб, які клопотали перед вищою владою про українського поета.

Дослідник наголошує, що тайна поліція і цар були занепокоєні через можливу наявність брацтва «між малоросіянами», аналогічного Кирило-Мефодіївському. Жандарми повторювали обшуки, допити, використовували свідчення тих осіб, які виявили бажання співпрацювати, однак нічого більше не могли додати. Навіть шеф III відділу Орлов визнав, що ця справа не містить у собі нічого політичного. Зрештою Микола І виніс свій «присуд», який установлював рядовому Шевченкові арешт, Левицькому – таємний нагляд, а княгині Рєпніній – попередження щодо її опікування Шевченком [29, с. 153].

Отже, М. Новицький характеризує поета як імпульсивного правдолюба, який під впливом власних почуттів не зважає на можливі потенційні наслідки

своїх дій, а також підводить до висновку про специфічні антагоністичні відносини між Шевченком і Миколою І.

Наприкінці збірника у розділі «Примітки до малюнків» подаються розвідки О. Новицького про портрети та гравюри Т. Шевченка. Учений досліджує історію походження й рух автопортрета Т. Шевченка після його дарування художником «истинному приятелю» І. Дзюбину. Науковець здійснює мистецтвознавчу розвідку, аналізуючи гравюри з автопортрета Шевченка в термінах зображувального мистецтва щодо форми, зіставлення з технікою Т. Шевченка («не вживав таких грубих мазків, особливо на обличчі»), зіставлення гравюр між собою, акцентація на світлотіні («замість густої тіни, гравюра дає більше світу»). На картині зазначено авторство К. Флавицького, дослідник коротко характеризує цього художника й робить висновок, що він міг зробити лише копію портрета Шевченка. Аналізує він також ледь помітні написи про Шевченкове авторство, проводячи детальний аналіз, на підставі чого робиться остаточний висновок, що це копія, можливо, К. Флавицького.

Далі О. Новицький аналізує кілька малюнків Т. Шевченка за схемами: «назва – характеристика об’єкта зображення (портрет П. Енгельгардта – важлива людина в житті митця, інформацію про нього дослідник бере в О. Кониського), без зазначення художніх особливостей»; «назва – характеристика об’єкта зображення – художні особливості малюнка» (портрет А. Племяникова, де відзначено «пильно оброблене обличчя»); «назва – зовнішній опис – творча концепція митця» (малюнок Т. Шевченка «Сама собі господиня в хаті» дослідник дає докладний опис деталей зображення (наприклад: «Кисть її правиці положена на лівому плечі. Біле простирадло під нею пом’ято») [29, с. 196-199].

Окремо подано коротку розвідку під назвою «Новий малюнок Шевченка», у якій аналізується ескіз до альбому дружини Чернишевського Ольги, на якому зображено їхнього сина Олександра на коні. Дослідник звертає увагу на вдячний напис про те, що цей ескіз було виставлено на виставці Шевченкових творів 1911 року.

Отже, темами першого збірника стали: спростування тези про виключно «мужицьку» природу Шевченкової творчості, обґрунтування інтелектуального

розвитку митця через залучення фактів зацікавлення ним театром (аналіз театральних вистав, драматичних творів), європейськими соціально-політичними ідеями, стосунків з діячами культури та мистецтва (Щепкіним, Кулішем, Костомаровим); спростування однозначного ставлення поета до певних суспільних пріоритетів («німцефобія», релігія, революція); антагонізм Шевченка і царя, Шевченка та пана, порівняння творчих і соціальних пріоритетів Шевченка та Куліша. Автори статей дотримуються провідного методологічного принципу: аналізувати не тільки автора та його творчість, але й усе, що з ним пов'язано.

2.2.2 Тематичний обсяг збірника 1926 року

У структурній схемі збірників можна передусім відзначити тематичні лінії, що об'єднують як статті одного автора, так і простежуються в науковому доробку різних дослідників.

П. Филипович на продовження теми інтелектуального розвитку Т. Шевченка, його внутрішнього зв'язку з європейськими ідеями визвольного руху подає статтю «Революційна легенда про Т. Шевченка чи дійсність» [46]. Тематика реалізується в ідеологічному аспекті, із залученням відомої думки та конкретної легенди про визначальний вплив українського поета на польські антиімперські настрої. Дослідник апелює до статті І. Франка «Шевченко героєм польської революційної легенди», у якій подається відома легенда про зерна, що алегорично говорить про силу народу та нікчемність його мучителів [46, с. 6]. П. Филипович зазначає, що І. Франко до цієї легенди як «пропаганди соціяльного перевороту» поставився вкрай негативно, зауваживши про її суто міфологічний характер [46, с. 6]. Він порівнює кілька варіантів цієї легенди, що пов'язана з польським повстанням, досліджує її перехід від поляків до українців і фіксацію в періодичних виданнях наприкінці XIX століття [46, с. 8].

І. Франко припускає можливе походження історії про зерна з часів американського демократичного руху за звільнення негрів, однак упевнюється в її галицьких коріннях з 40-х років XIX століття, коли відбувалося оживлення польського руху за національне визволення (оповідання про Шевченка у книзі про Горжковського, з чого видно польське начало «легенди»). Особливо його зацікавила постать К. Ценгелевича, який склав «Інструкцію для вчителів

руського народа». І. Франко знайшов її та, прочитавши, назвав цей документ «листи до миру, до людей від віку тяжко працюючих і гнетених неволею царів і панів», там є протиставлення панів, урядників з «людом угнетеним», а енергетика цього протиставлення схожа на «пшеничну алегорію», «вложену в уста Шевченка» [46, с. 12].

У площині Франкового дослідження цікавим є зауваження П. Филиповича про те, що сам І. Франко під час перебування у в'язниці ілюстрував співкамерникам ідею соціалізму за допомогою аналогії з копицею сіна, коли те, що лежить зверху (пани, урядовці), має бути знизу, а основа (селяни) й середина (ремісники) мають вийти наверх. Також в оповіданні російського письменника М. Лєскова «Овцебык» є аналогічний наратив, тільки з горохом [46, с. 15, 21].

П. Филипович аналізує відомі публікації «легенди про зерна» в українських виданнях. Наприкад, П. Мартос у статті «Эпизоды из жизни Шевченко» подає наратив про зерна як «ходячий анекдот». Зрозуміло, що анекдот та легенда не є тотожними жанрами. У журналі «Україна» 1925 року О. Олександровим подано аналізовану легенду як спогад Ю. Манусової, у сім'ї якої гостював Т. Шевченко, у двох варіантах – з горохом удома та пшеницею в шинку – як два випадки з життя поета. При цьому зауважується, що місцевій шляхті не подобалися така публічна катехізація українського митця «в справі кріпацтва та панщини» [46, с. 17].

Як провідний варіант щодо першоджерела тієї алегорії дослідник, спираючись на спогади С. Єфремова, називає її фольклорне походження. Оскільки Т. Шевченко «по плоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народа», то й часто спостерігав гру з зернами. Друге можливе джерело – це розповіді поляків, з якими поет був у засланні, про революційні події в Галичині 1846 року, за мотивами яких він напише поезію «Сичі». П. Филипович зазначає, що в тих розповідях міг бути й наратив про зерна.

Зрештою автор робить остаточний висновок: «на категоричності наших здогадів не настоюємо», адже можливі й інші гіпотези походження означеної «легенди», а також що це доказ для тих, хто поєднує «революційну агітацію соціяльного характеру з його постаттю [Шевченка]»; передавання цієї легенди

через усну комунікацію вказує на її фольклорний характер, а її конспірування – на катехізованість (у сенсі національно-визвольної боротьби).

На продовження теми «Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство» можемо відзначити розвідку В. Міяковського, присвячену організаторові товариства М. Гулаку. Дослідник визначає його як об'єкт свого дослідження через рішучу поведінку під час арешту та лідерську роль у братстві [26, с. 114]. Праця ґрунтована на слідчих матеріалах, з яких, за словами вченого, можна довідатися про організаторську й керівну функції Гулака у братстві. Власне поліційна тека має назву «Справа колежского секретаря Николая Ивановича Гулака и Славянского общества». Автор статті коротко аналізує доробки В. Семевського та М. Стороженка, які використовували поліційні матеріали, деякі листи, а також газетні замітки про життя Гулака. Зрештою В. Міяковський ставить за мету дослідити постать цього відважного чоловіка, використавши «все, що з'явилося друком спеціяльно про нашого братчика» [26, с. 117-118].

Микола Гулак, відповідно до сімейних традицій, вступає до Дерптського університету, що був наближений до західноєвропейських освітніх традицій, передбачав знання кількох мов і високий науковий рівень студентів. Також там були популярні традиції братств, до складу яких входили провідні молоді науковці й студенти. В. Міяковський зазначає, що «приналежність дерптського впливу, тієї корпоративності, якою відзначалося студентське життя» і зумовили принципову й мужню поведінку Гулака під час допитів. Потрапивши до Києва, М. Гулак відразу входить до брацтва, де знайомиться з Марковичем, Кулішем, Білозерським і Костомаровим, набуває авторитету серед молоді своєю «німецькою вченістю» [26, с. 123]. Гулак вивчає сербську мову, працює в Археографічній комісії.

Дослідник аналізує роль Гулака в братстві, спираючись на матеріали слідства (братчики відзначають його діловитість і розум, слідчі визнають Гулака як «главного руководителя Украйно-Славянского общества», «как человека, способного на всякое вредное для правительства предприятие» [цит. за: 26, с. 126]). Перша частина резолюції виведена зі свідчень братчиків, а друга – з його мовчання, що було трактоване як потенційна небезпека для чинного

державного устрою. Саме тому покарання Гулака було найбільш жорстоким – ув'язнення на три роки у Шлісельбурзькій фортеці.

Саме завдяки лідерським якостям та діям Гулака, його ім'я найчастіше згадується на допитах колишніми його товаришами, «Гулак був осередком, до якого тяглися всі зв'язки поміж братством» [26, с. 127-129]. В. Міяковський підкреслює, що на зведеному допиті Гулак був вражений, що його товариші «ламали братерську присягу», хоча й «признав тут за справедливі свідчення Білозерського й Костомарова про заснування товариства» і навіть взяв на себе авторство Уставу й «Книги Битія» [26, с. 142, 143]. Серед засобів розговорити Гулака наводяться лист Орлова до Гулакового батька й «религиозное увещание» запрошеного священика, після чого той звітував, що арештований, який мав «взоры томны, но кротки и смиренны», пояснив свою поведінку тим, що дав товаришам присягу і не може її порушити. Священик («як справжній слідчий»), використовуючи теми родини, науки, Імператора, Бога, що зачіпали арештованого дуже глибоко, не зміг змусити його зректися своєї клятви («я буду молчать; с сим молчанием я и останусь навсегда») [26, с. 137-139].

На підставі аналізу листування між М. Гулаком та його батьками В. Міяковський подає опис Шлісельбурзької фортеці та умов перебування там. М. Гулак отримує дозвіл на бібліотеку, яку поступово збирає в камері, та на роботу з перекладу. Його наукові доробки навіть призвели до висновку в довідці перед звільненням: «весьма прилежно занимался науками и не отчаяваясь в монаршей милости приготовлял себя быть полезным отечеству» [26, с. 145-147].

Зрештою В. Міяковський констатує, що «великі здібності, великі знання загинули без розквіту серед важких умов», а той енциклопедичний обшир, який характеризував М. Гулака, використовувався по звільненні на його учительському шляху від Одеси до Тифлісу під час викладання історії, математики, права й інших предметів різних наукових галузей. Читав також публічні лекції з історії літератури. Разом з тим Гулак не виявляв товариськості, мав певні дивацтва, що логічно пояснюються отриманою психічною травмою від поліційного тиску поведінки товаришів під час слідства [26, с. 151-152].

Дослідження тематичного комплексу «Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство» завершується статтею С. Єфремова з відповідною

назвою «Епілог до Кирило-Мефодіївської справи», що повною мірою заснована на архівних матеріалах III відділення: «документальна історія Кирило-Мефодіївського братства» вже мало не цілком вичерпана», і хоча «все в цій справі головніше вийшло вже на очі людські», однак нові деталі в новознайдених документах «підпирають уже відомий матеріал» [18, с. 154].

Таким документом є вказівка («Повеленіе») для Одеської жандармерії щодо заборонених книг, виданих братчиками. Вона містить короткий аналіз організації та діяльності товариства: «В Кіеве же и Малороссіи Славянофильство превращается в Украйнофильство… молодые люди более заботятся о возстановленіи языка, литературы и нравовъ Малороссіи, доходя даже до мечтаний о возвращеніи временъ прежней вольницы козачества и Гетьманщины» [цит. за: 18, с. 155-156]. В «Повеленіи» говориться, що такі «украйнофіли», як «художник Шевченко, колишній учитель Куліш і Костомаров» у своїх творах зображують становище в Україні, «будто бы находящейся в бедственном положеніи», згадуючи колишні гайдамацькі часи, наводячи приклади колишньої вольності. Зокрема називаються рукописні поезії Шевченка «Сон», «Посланіє», «Три літа» – «одни пасквильнаго и до величайшей степени дерзкаго, а другія прямо возмутительнаго содержанія». У резолютивній частині документа наказується вилучити з продажу такі твори, простежити в Південному регіоні можливий рух означених українофільських настроїв, а також у сфері народної освіти, науки й літератури орієнтуватися лише на пріоритет загальноросійського розвитку [18, с. 156-157].

С. Єфремов підсумовував, що мала місце своєрідна фабрикація справи кирило-мефодіївців, а покарання Т. Шевченка не відповідало його діянням і було лише результатом особистого негативного ставлення до нього самодержця, а Гулака було засуджено більшою мірою за його принциповість і незламність на допитах, тобто, покарання ці зумовлені особистим ставленням державновладців до підлеглих їм громадян, а не складом злочину та його ступенем небезпечності.

П. Рулін продовжує розвідку щодо зв’язків Т. Шевченка з театром, досліджуючи безпосередні стосунки Т. Шевченка та Щепкіна. На початку статті «Шевченко і Щепкін» учений зазначає основні джерела дослідження – листування та Шевченків «Щоденник». Приятелювання двох митців тривало з

1843 року, однак науковець приділяє увагу взаєминам Шевченка та Щепкіна в період перебування поета в Нижньому Новгороді та Петербурзі. З кола дослідників цих стосунків автор статті виокремлює М. Мочульського, який докладно їх вивчав «на підставі всенького матеріалу». Попри щедрий дослідницький матеріал, П. Рулін прагне «де-що додати, а також скорегувати в тому, що на цю тему написано» [41, с. 101, 102]. Для з'ясування часу знайомства Т. Шевченка та Щепкіна дослідник робить хронологічне зіставлення щодо перебування кожного з них у Петербурзі – за роками, починаючи з 30-х, з чого видно, коли могли перетинатися шляхи митців. П. зауважує, що Т. Шевченко лише з 1843-го року став помітною постаттю в Москві, де жив Щепкін, і сам актор пропагував поета, читаючи його «Думи мої…». Він був відомим у «широких колах московської інтелігенції», тому знайомство Т. Шевченка з ним було цілком можливим і в Москві [41, с. 103].

Спираючись на логічні викладки, П. Рулін, вираховує час означеного знайомства – 1844 рік у Москві чи Петербірзі, тобто дотримується усталеної орієнтації дослідників на дату написання поезії «Чигирине, Чигирине», що присвячена Щепкіну. Місце ж знайомства театрознавець піддає сумніву, вважаючи, що можуть не збігатися «обидва моменти – зустріч із Щепкіним і написання присвяченого йому вірша». Виходячи з таких міркувань, П. Рулін доходить ймовірного висновку: знайомство «сталося між 11 листопаду 1843 року (Шевченко був ще в Яготині) та 19 лютого 1844 року (дата присвяти Щепкінові «Чигирина») [41, с. 104]. Періодом найбільш плідного спілкування поета з актором визначаються півтора місяця гастролей Щепкіна в Петербурзі. Надалі, проїжджаючи Москвою, «бачив він Щепкіна, і через багато років після того згадував він про цю зустріч». Ці спогади П. Рулін зіставляє з останньою зустріччю перед засланням поета. Така аргументація наводиться у дискусії між Мочульським, Стороженком і автором статті, який підсумовує: «Маємо, таким чином, відомості про три певні зустрічи Шевченка з Щепкіним: на-прикінці 1843 року, або на початку 1844, в Москві, 1844 в-осени в Петербурзі і знов-таки в Москві на весні 1845 року» [41, с. 104, 105].

По звільненні й приїзді до Нижнього Новгорода Шевченко пише до Щепкіна теплі дружні листи, що відзначаються неповторним стилем і лексикою.

У листах Щепкіна проявляється певний дидактизм стосовно Шевченка: «не для того только, чтоб повидаться, а поговорить бы о многом нужно. Может быть, моя старая голова навела бы и твою на добрую мысль». [цит. за: 41, с. 106, 107].

П. Рулін подає статистику комунікації Щепкіна й Шевченка: у Нижньому Новгороді – 6 днів, у Москві – 16, у Петербурзі – 6, а також не надто частого листування. Науковець робить аналіз тих стосунків, спираючись на думки М. Стороженка, А. Ярцева, М. Мочульського щодо з'ясування впливу досвідченої в житті людини, порадника, яким був Щепкін, на Шевченка і впливу на актора самого поета через любов до українського слова [41, с. 108, 109].

Щоб дослідити постать актора глибше, П. Рулін подає біографічні відомості, з яких дізнаємося про походження Щепкіна з Курщини, де довкола були українські села, з дитинства він чув українську мову, бачив народний побут, згодом грав ролі українців у театрі, був знайомий з І. Котляревським і Г. Квіткою-Основ'яненком, і в листах до Шевченка вживає окремі українські слова та словосполучення. Мовленнєві вкраплення не переконують П. Руліна: почуття Щепкіна не виходить за межі провінційного патріотизму [41]. Поезія Шевченка й він особисто справляли на актора естетичне враження, а не соціальне. Зважаючи це, теза про революційний вплив поета на актора спростовується. Дослідник підкреслює, що Щепкін цікавився «всім, що життя давало» і був добре знайомий з представниками різних ідеологічних таборів, але мав свої сталі погляди, що не могли змінитися під впливом фрагментарного знайомства. Зрештою П. Рулін підсумовує, що не можна говорити про значний взаємовплив Т. Шевченка та Щепкіна у формуванні світогляду.

Збірники «Шевченко та його доба» не лише мають між собою корелятивні зв'язки в тематичній чи авторській площинах, але й часто пов'язані з попереднім «Шевченківським збірником» 1924 року. О. Дорошкевич вважав свою статтю «Шевченко й петрашевці в 40-х рр.» продовженням розвідки «Шевченко в соціялістичному оточенні» у тому збірнику, де писав про безперечне ознайомлення поета з «теоретичною проблемою соціялізму й комунізму» [15, с. 49]. У новій розвідці він ставить завданням схарактеризувати зв'язки поета з гуртком «петрашевців», бо вони проявляють «зв'язки Шевченка з соціялістичними теоріями» й формулює міру ймовірності подальших

аргументів: вживає модальну фразу «мені здається», гіпотетичний зворот «ця теза ніби одгонить певною парадоксальністю», а також прив'язки до тогочасної соціалістичної методології: «можна частково заповнити ті прогалини, які з неминучости відчувалися в дослідах 1924-25 рр.» [15, с. 24].

Автор з'ясовує зв'язки поета з «окремими петрашевцями», що поділяються на гіпотетичні й реальні. До перших належить лінія «Шевченко – Буташевич-Петрашевський», і дослідник спостерігає лише опосередковане ставлення другого до першого як збурювача «сильного волнения умов, вследствие которого и теперь Малороссия находится в брожении» [цит. за: 15, с. 25]. Загалом ці та інші обставини зумовлюють гіпотетичне зауваження, що зв'язок між означеними суб'єктами потенційно міг би бути – через інтерес лідера гуртка до українських справ, зокрема того стану соціального «брожения». Зрештою О. Дорошкевич ніби підсумовує: «за Малороссию… где умы предполагались находящимися уже в брожении от семян, брошенных сочинениями Шевченки» [15, с. 26].

До фактичних зв'язків дослідник відносить лінію «Шевченко – Момбеллі», оскільки другий походив з України, і з його щоденника можна дізнатися про особисте спілкування з Шевченком у будинку Гребінки. Ця характеристика важлива для сучасного шевченкознавства, оскільки містить детальний опис пріоритетів поета («всегда высказывал сильную привязанность к своей родине Малороссии и нерасположение к России. Мотив или песня малороссийская вызывали слезу из глаз патриота») [цит. за: 15, с. 26-27].

Ще більш реальний зв'язок дослідник відзначає за лінією «Шевченко – Штрандман», що підтверджується листуванням між ними. Розвідку про те, хто такий Штрандман, О. Дорошкевич подає на підставі відповідей Шевченка на допиті. Дослідник хронологічно простежує шлях Штрандмана аж до розходження в поглядах із Петрашевським, однак зазначає, що за своїми поглядами він обов'язково мав бути серед гуртківців, адже один із укладачів «Карманного словаря иностранных слов, вошедших в состав русского языка» – агітаційного видання петрашевців [15, с. 32]. На закінчення розгляду цієї лінії зв'язків О. Дорошкевич здійснює ще й графічний аналіз автографа листа Штрандмана до Шевченка щодо ідентифікації в підписі імені «Роман» (М. Новицький прочитав його як «Сашка») та самого Р. Штрандмана з цим

адресантом. Учений робить висновок, що Момбелі та Штрандман були знайомі з Шевченком, а Буташевич-Петрашевський уважно спостерігав за ним. Пізніше поет познайомиться з членами гуртка Данилевським і Спєшньовим [15, с. 34].

Зрозуміло, що поет, який і сам був переповнений ідеями зруйнування старого світу, міг зацікавитися новітніми соціально-політичними течіями соціалізму чи комунізму, а тому О. Дорошкевич характеризує означений словник як пропагандистську працю, що знайомить обивателів з «поняттями, внесеними європейською освіченістю» (тлумачення слів іншомовного походження доповнюються іронізмами й революційними прив'язками). Автор статті гіпотетично пов'язує Шевченка з тим рухом, називаючи його «представником малоросійської партії» (тезу взято з матеріалів допитів) [цит. за: 15, с. 39].

Для ілюстрації рецепції Шевченком тогочасних визвольних ідей О. Дорошкевич далі аналізує його найбільш резонансні поетичні твори в площині їх революційності та зіставлення з висловами петрашевців (Додаток 2).

Наприкінці статті О. Дорошкевич підсумовує: ці погляди «найкраще тлумачити, як поетичний, ідеологічно-виразний відгук на певні політичні постулати. І ці постулати були близькі петрашевцям» [15, с. 24], зокрема щодо скасування кріпацтва, місії християнства, соціальної справедливості та національної незалежності.

У сфері зацікавлень С. Родзевича – стильові й сюжетні особливості поем Т. Шевченка. У другому збірнику представлено його статтю «Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка ("Катерина" і "Слепая")», у де розглядаються стильові особливості поетики Шевченка часів його «поетичних шукань». С. Родзевич простежує еволюцію від романтизму до реалізму із залученням аналогічних розвідок С. Єфремова, С. Русової та інших дослідників. За словами першого з них, «поруч з такими творами, як «Причинна» й «Тополя» [тобто романтичними – *О.В.*], з'являється цілком реальна що-до способу трактування теми "Катерина"»; Русова наголошує, що Шевченко швидко перейшов на «шлях реалізму», що видно з поем "Гайдамаки", "Катерина" та "Сова"» [38, с. 44-45].

С. Родзевич здійснює розвідку щодо розуміння понять «сюжет» і «мотив», спираючись на визначення О. Веселовського у праці «Поэтика сюжетов», де розмежовуться ці терміни в підрядному вимірі: сюжет – це комплекс окремих

мотивів, що становить тему художнього твору. Сам же мотив – це «найпростіша розповідна одиниця», що передає окреме побутове спостереження; «сюжети можуть комбінуватись один з одним, до сюжетів можуть нові входити мотиви» [38, с. 45-46].

Б. Томашевський подрібнює власне сюжет, вирізняючи фабулу (сукупність описуваних подій) та власне сюжет (ті ж події «в їх викладі, в тому порядкові, в якому про них оповідається в творі» [43, с. 137]), тобто фабула – це сукупність мотивів у причинно-часовому сенсі, а сюжет – та ж сукупність мотивів, але в порядку їх викладу. У такому разі дослідник вирізняє зв'язані мотиви – які не можна прибрати, й вільні – які можна прибрати. При цьому останні можуть бути композиційно провідними, оскільки репрезентують певну традицію.

Розпочинаючи сюжетно-стильовий аналіз поем «Катерина» і «Слепая», С. Родзевич виявляє спорідненість Шевченка, Лермонтова й Тургенєва в межах «байронівської традиції», яка хоч і слабшає під «впливом В. Гюго та його школи», а також набуває рис сентименталізму, але в умовах Російської імперії, де спостерігалося відставання в усіх галузях соціального життя, ще писалися романтичні художні твори [38, с. 47-48]. Таким був просторово-часовий контекст створення поем Шевченком, коли митець перебуває під впливом кількох шкіл і напрямків, що визначалося В. Виноградовим [10] як традиційне явище.

Надалі С. Родзевич аналізує традиційну сюжетну схему ранніх Шевченкових поезій – «кохання дівчини-селянки до пана-москаля» – через зіставлення її з аналогічними творами російських та європейських письменників. Дослідник зауважує, що ця «занадто убога» схема (в європейській літературі – «кохання пана та селянки») наповнюється додатковими «мотивами побутового характеру та місцево-часового значіння» – «новими вільними мотивами» [38].

С. Родзевич пропонує називати цю поему «віршованою повістю» (як пушкінського «Евгения Онегина») або «родинною драмою». Дослідник виявляє відмінності «Катерини» від байронічних поем: немає ієрархічного розподілу героїв, немає фабули, що вводить «у світ романтичних подій…, в особливу поетичну дійсність, таку-ж умовну й не подібну до повсякденного оточення», а «ліричні відступи в Шевченка мають виразну композиційну мету» [38, с. 50-51].

Дослідник виокремлює короткі формули на позначення головних сцен: «полюбила москалика», «в садочок ходила» (початок кохання), «кличе мати вечеряти, / А донька не чує; / Де жартує з москаликом, / Там і заночує» (ступінь захоплення Катерини), «В похід затрубили; / Пішов москаль в Туреччину, / Катрусю накрили» (закінчення любовної історії). Ліричні відступи, що йдуть за такими мотивними сценами, С. Родзевич називає «ферматами» (музичний термін, що означає зупинку музичного темпу, «яка дозволяє збільшувати тривалість звуків або пауз без зміни музичного розміру»), оскільки вони містять модальну емоцію автора – він ніби вигукує ті фрази: «де ти в світі подінешся з малим сиротою?», «от таке-то на сім світі / Роблять людям люде». Елементи емотивної лінії «жалощі – тривога – гнів», як зазначає дослідник, «дають читачеві можливість інтимніше й глибше сприйняти образ Катерини, що сам собою з реалістичного погляду блідий, малоактивний, статичний» [38, с. 51-52].

С. Родзевич порівнює «Катерину» з творами, написаними відповідно до байронічної традиції, визначає як відмінне (наприклад, кінцева окресленість долі персонажів), так і спільне («епічний супокій епілогу» порівняно з бурхливої фабулою, лірична манера оповіді, опис природи «гармонує з переживаннями героїні»). С. Родзевич вважає, що додатковим («етнографічним») мотивом можна вважати опис природи. Докладно – за сюжетними й мотивними параметрами – поема зіставляється дослідником із повістю «Бедная Лиза» М. Карамзіна: однакові мотиви трагічний фінал, причому спостерігається як повна аналогія, так і часткова (зокрема й з поемою «Эда» Є. Боратинського, що була попередницею двох зіставлюваних вище творів) [38, с. 53-55].

Відмінності виявляються С. Родзевичем у зіставленні реалізації мотиву «відцурання батьків від дочки» у Шевченка й Боратинського. Якщо в другого батько й мати вступають у дискусію, що не вносить відчутної зміни в сюжет, то в Шевченка відцурання батька стає «вершиною дії», що розпочинає поневіряння дівчини. Етнічно забарвленими є й епітети із сентиментальним маркуванням: російські «бедняжка», «милая» та українські «серце моє», «сердешная», що виявляють співчутливе ставлення авторів до своїх героїнь [38, с. 56].

Як проміжний підсумок, дослідник перераховує «байронічні» ознаки Шевченкової «Катерини»: розділення дії на окремі самостійні драматичні

сцени; уживання драматичних форм, особливо внутрішнього монологу; ліричні відступи, що виконують композиційну функцію; лірична манера наративу (запитання, оклики, повторення), а також відступи від байронізму – уведення «лірично-дидактичного прологу, що дає схему дії», відсутність авантюрного елементу, любовного трикутника, побудова драматизму виключно на поневіряннях героїні [38, с. 57].

С. Родзевич залучає до зіставлення й інші подібні твори («Эмилия, польская повесть» О. Суходольського), подає фрагмент із Шевченкової повісті «Близнецы», де означена тематична схема подається концентровано в межах одного абзацу з посиланням і на «Эду», і на «Катерину» (тобто сам поет усвідомлював таку ремінісценцію). [38, с. 59].

Продовження розвитку романтичної Шевченкової композиції С. Родзевич вбачає в поемі «Слепая». З аналізу ним фабули й окремих додаткових мотивів поеми «Слепая» зрозуміло, що цей твір «ближче од «Катерини» стоїть до поеми байронічного типу», оскільки присутній «авантюрний елемент»: ревнощі, убивство, загибель усіх головних персонажів тощо. У свою чергу з «Катериною» поему споріднюють композиційні характеристики – лірична манера наративу, «піднесеність дії». Дослідник аналізує «Слепую», зіставляючи її за сюжетними й мотивними ознаками і з поемою «Княгиня Наталья Борисовна Долгорукая» І. Козлова. С. Родзевич відзначає повномірні схожості, однак у Шевченка героїня йде далі від споглядання й страждання: вона наважується на «потужний і виразний протест», у якому «виразно позначається щирий патос зненависті до панства». Комплексом додаткових мотивів у поемі є «медитативно-елегійні роздумування поетові про самого себе»: «я одинокий сирота», «я тайну жизни разгадал», а також етнічний мотив – рятівні «звуки Украины» [38, с. 61-62].

Оскільки героїня Оксана зрештою божеволіє після убивства юнака, який її кохає, і насилля щодо неї пана, С. Родзевич відводить частину своєї розвідки на аналіз мотиву божевілля, що «видатну відограє ролю в романтичній літературі 20-30-х років». Він згадує Гофмана, Гоголя, Достоєвського та інших письменників, які через цей мотив проводять зіставлення міфічного й реального світів [38, с. 63].

Дослідник зіставляє риси романтизму й сентименталізму і досліджує в цій площині лексику й семантику словосполучень у творах Козлова, Боратинського та Шевченка. У першого – «лила потоки слез», «дрожали слезы исступленья», у другого – «слезы льются из очей», «невольно слезы навернулись», у третього героїня «вмиється сльозою», «дала сльозам волю» [38, с. 65].

Таким чином, поряд із питаннями розвитку романтизму в площинах сюжетних і мотивних схем у ранніх поемах Шевченка «Катерина» і «Слепая», у зіставленні з одножанровими творами російських і європейських авторів, що розглянуті докладно й фахово, С. Родзевич доводить, що творчість молодого поета не можна вивчити поза його тогочасним літературним оточенням, з якого він дізнавався про літературні течії та тенденції [38, с. 68].

Особливості поетики Шевченка досліджуються Б. Якубським – фахівцем із поетичної ритміки. Серед кількох його статей з цієї проблематики високо стоїть і розвідка «До проблеми ритму Шевченкової поезії», вміщена у збірнику «Шевченко та його доба» (1926). Дослідник обстоює потребу формального аналізу поезій Шевченка, вважає, що з нього має починатися весь комплекс дослідження. Такий аналіз над текстом передбачає передусім вивчення ритміки й метрики поезії, що й робив Б. Якубський щодо «Кобзаря» у попередніх своїх статтях. Саме ритм автор визначає як «завжди живий фактор найскладніших переживань та найбільш інтимних тонкощів почуття» [51, с. 70].

Б. Якубський зазначає, що статтю присвячено дискусії 1921 року: академік С. Смаль-Стоцький у статті «Ритміка Шевченкової поезії» [42] критикує схему Б. Якубського та «будує власну теорію Шевченкової ритміки». Головна його думка полягає в тому, що поезія Шевченка не визначається через класичні категорії, адже побудована виключно на ритміці «народних українських пісень – коломийкових, колядкових, козачкових». С. Смаль-Стоцький аргументує це прикладом зі свого спілкування з Федьковичем, коли не міг прочитати ритмічно правильно його поезію, на що той сказав про «нуту» певної народної пісні, під яку підсвідомо підлаштовував свого вірша [42], тому імовірно, що й у Шевченка «моталася на умі якась нута, коли він складав свої поезії» [51, с. 71-72].

Дослідник докладно вивчає положення розвідки С. Смаль-Стоцького, що доводять передусім спорідненість народної поетики з Шевченковою: «Не

притягаючи до цієї справи народної пісні, мало можна зрозуміти в ритміці Шевченкових поезій. Шлях думки – цілком правдивий». Однак зауважує при тому, що не все в «Кобзарі» пояснюється народною ритмікою. Аналізуючи коломийковий ритм як зазначену вище «нуту», Б. Якубський знаходить і певні невідповідності, хоча й погоджується щодо часткової неузгодженості наголосу в слові й музичній фразі. Він зазначає, що застосована опонентом музична тактова схема не повною мірою відповідає словесній поетичній. Також «розходження» між опонентами в дискусії стосуються й прийому анджабемент, що, за словами Б. Якубського, належить виключно до системи поетики [51, с. 72-74].

Розглядаючи далі так званий «козачковий» ритм (за С. Смаль-Стоцьким), що відповідає чотиристопному хорею, дослідник не заперечує генетичного походження такого вірша у Т. Шевченка з народної ритміки, але кількаразово зауважує про можливе знайомство поета хоча б з «абеткою теорії віршування». Це особливо виявляється в аналізі творів, написаних чотиристопним ямбом, який С. Смаль-Стоцьким ототожнюється з колядками. Автор статті категорично заперечує таку думку й наполягає на тому, що Т. Шевченко викристовував класичний чотиристопний ямб [51, с. 78].

Серед зроблених Б. Якубським висновків виділимо два: 1) потрібно показати «складне переплетення метротоніки з народнім пісенним ритмом», вказавши межі цього переплетення та способи; 2) для уникнення культу великого поета не надто перейматися фразами типу «більшого митця поетичного слова над Шевченко світова література ще не мала», оскільки вплив іншої літератури та власного оточення на поета – явище цілком природне [51, с. 82].

У кожній зі статей, уміщених в аналізованих збірниках, одним із важливих джерел є листування, якому присвячено окремий розділ «З листування Т.Г. Шевченка», укладений М. Новицьким.

Він подає оригінали семи листів до поета, долучаючи інформацію про адресантів і виявляючи мотиви написання окремого листа. Ці коментарі мають різний ступінь інформативності – від пояснення походження листа до аналізу стосунків між адресантом і Шевченком, із наданням уривків з попереднього листа поета до цієї особи. Дослідник виявляє майстерність і як хронікер-оповідач, і як біограф – дослідник епістолярних джерел.

У розділі «Примітки до малюнків» академік О. Новицький репрезентує примітки до чотирьох ілюстрацій-«малюнків» Т. Шевченка. Дві примітки розгорнуті за змістом, що включає не лише мистецтвознавчу характеристику (сюжет, історія написання), але й певні біографічні й психологічні особливості самого автора. Наприклад, до репродукції картини «Судня рада» додано розповідь про Шевченкове бажання створити видання «Живописная Украина», де б були його художні роботи, а також тексти, писані Кулішем і Бодянським.

У збірнику «Шевченко та його доба» (1925) в статті «Куліш і Шевченко» В. Петров звертався до цієї історію, але в аспекті неузгодженості між митцями. Тут вона аналізується в аспекті докладного Шевченкового планування структури видання. З психологічного боку, у примітці для нас цікавою є фраза митця «а на історію потурбуйтесь, будьте ласкаві, ви писать, три листочки в год, тільки по нашому, щоб тямили безглузді кацапи». По-перше, це один із доказів «небратнього» ставлення поета до росіян. По-друге, «по нашому» – це може бути й по-російськи – «щоб розуміли росіяни», хоча можливо (з іронічним натяком) і для їхнього ознайомлення з українською мовою [31, с. 167].

Якщо в описі першої ілюстрації її сюжет подається наприкінці, то в другому випадку (щодо акварелі «Хлопчик Гаврило Родзянко») примітка розпочинається з сюжетного опису, а далі дослідник аналізує стосунки Шевченка та Аркадія Родзянка (існує «де-яка неясність що-до цієї знайомості»). Він зіставляє запис Т. Шевченка у «Щоденнику» (подана неделікатна характеристика нового знайомого); спогади Гаврила Родзянка (про розгніваність поета-художника, коли він побачив зверхнє ставлення панського служаки до хлопчика-кріпака); лист від Шевченка А. Родзянкові (чемно оцінює їхні бесіди, як вважає О. Новицький через прохання передати забуті ним речі). Далі дається коротка характеристика особистих знайомств пана з Державіним, Аксаковим і Пушкіним [31, с. 167-168]. Ще до двох малюнків – «Портрет невідомого» та «Шлях біля Києва» – О. Новицький додає лаконічну характеристику, що включає сюжетний опис і шлях картини, та робить порівняльний аналіз стилю і робить висновок про їхню хронологічну близькість [31, с. 168].

Таким чином, у другому збірнику «Шевченко та його доба» 1926 року висвітлено такі теми, як: стильові особливості ранніх творів поета, ритміка його поезій, творчість Шевченка та народна творчість, стосунки з відомими людьми.

2.3 Особистість Т. Шевченка в рецепції авторів збірників

У статті П. Филиповича «До студіювання Шевченка та його доби», окрім розгляду кількох дискусійних тем шевченкознавства, а також дихотомії «ідея – почуття», розглядається питання методології. Автор зазначає, нові факти, які з'являються в кожен новий історичний період, спростовують раніше зроблені системні висновки («синтезу, що розлітається як будинок з карт під подувом фактів») щодо студіювання Шевченка [45, с. 37].

Автор статті вводить цю дослідницьку проблему в межі соціологічного методу, що передбачає таку діалектичність, і наводить слова Б. Якубського про змінність творчих поглядів відповідно до зміни соціальної формації: «Коли тільки змінюються в історії відносини поміж класами, зараз відповідно змінюються й погляди». Відповідно головним є «не ті чи инші теорії нашої свідомості, а уважне й пильне досліджування фактів буття», бо «можемо робити тільки ті висновки, що на їх нас уповноважують факти» [53, с. 37]. Отже, кожен дослідник має уважно досліджувати факт, прикладаючи його до предмета аналізу. Такий шлях дозволяє зробити найбільш реальні, верифіковані висновки.

П. Филипович зауважує, що проаналізувавши розвідки провідних учених, можна віднайти чимало «невідомого» для розуміння Шевченка. Він наводить слова П. Куліша про «головатість» поета, його стосунки із петербурзьким колом і начитаність (об'єктом його зацікавлень завжди були найсвіжіші літературні твори європейських митців: «книги для мене, як хліб, необхідні»), а малярство – це також окремий всеохопний художній світ [45, с. 10-11].

Слід додати й такий аспект, як товариськість Т. Шевченка, що підтверджується згадками про численні його зустрічі та приятелів, бажання знайомитися «з новими цікавими людьми» і про тих, хто бажав познайомитися з поетом. П. Филипович шукає аргументів щодо бажання Шевченка познайомитися зі Спєшєвим [45, с. 11-12] або щодо ознайомлення Шевченка з новими політичними рухами та відповідними термінами, про що свідчить

приклад вживання ним слова «комунізм», яке спочатку намагається пристосувати до образу благородного розбійника, а далі – до нової цивілізації, в основі якої лежить справедливість і рівноправ'я.

Аналізуючи монографію М. Драгоманова «Шевченко, українофіли і соціялізм» (1879), П. Филипович розглядає мотив творчої дихотомії «ідея – почуття», у межах якої Драгоманов шукав певну систему в Шевченка і не знаходив, зрештою зробивши висновок про «осібність» поета, який «думає і чує картинами», а тому політична сила поета може бути лише опосередкованою. Далі автор статті наводить слова М. Луначарського та К. Чуковського про пріоритет почуттів Шевченка, що викликають «дуалізм відчувань», коли в поета сполучаються ніжність і жорстокість, щира доброта та їдка сатира. Також наводить приклад із поетового життя, коли його поривчаста натура впливає на зміну ставлення до певного об'єкта (Ликерії) [45, с. 18].

Тезу з монографії А. Річицького «Шевченко в світлі епохи» (1923) про зв'язок української мови в Шевченка з його «класою» та «соціяльним змістом» П. Филипович верифікує аргументом «в Шевченкову добу українська мова була переважно мовою громади в сіряках», з чого випливає висновок про визначальну роль поета в піднятті статусу національної мови до літературної в практичному розумінні. На прикладі Шевченкової критики Некрасова за погляд на мужика дослідник показує, що лише представник селянського середовища може точно подати образ селянина, а пан – лише й «міг спартачити його» [45, с. 22].

Означений вище вплив поривчастої натури поета на зміну настрою й окремих поглядів дослідник ілюструє й у межах розгляду теми «Німцефобія Шевченка», коли А. Річицький наводить такий фрагмент з листа Шевченка: «На Україну я не надіюсь, там чорт-ма людей, німці прокляті, більш нічого», на який П. Филипович контраргументує, що ця фраза передає настрій поета, «що міг змінюватися у залежності від різних обставин», а епітет «проклятий» не позначає всіх німців як націю, а лише окремих [45, с. 27].

Слід зауважити, що необхідно враховувати тенденції 20-тих років XX століття, коли утверджується однозначна ідеологічна орієнтованість в усіх сферах життя, зокрема й у філологічній науці. В А. Річицького – це фраза «визвольний націоналізм український» щодо Шевченка – із конкретизаторами

«націоналізм убогого народу», «націоналізм мужицький» і зауваженням «а не його гнобительських клас», що буде вже через кілька років об'єктивовано в терміні «буржуазний націоналізм», присутньому в основі всіх звинувачень, висунутих й А. Річицьким зокрема [36]. На той час вчені ще могли полемізувати щодо застосування терміна «націоналізм» до класових верств – чи властивий він тому «убогому народу», а чи характеризує «освічене панство» [45, с. 30].

Як схематичну ілюстрацію інтелектуального розвитку Т. Шевченка П. Филипович у своєрідній мінібіографії поета показує цей процес у соціальній площині: «сільський вигін» – «поміщицький передпокій» – «петербурзький закомарок» – «майстерня великого Брюллова» – професура в Київському університеті – арешт і заслання – прийоми в салонах провінційних і столичних дворян та садибах поміщиків – спілкування з декабристами, петрашевцями, кирило-мефодіївцями. Науковець робить висновок про постійне прагнення Т. Шевченка до спілкування: «до людей звертатись було для нього найприродніше» [45, с. 35], тому у другому збірнику П. Филипович, намагаючись визначити генезу легенди про зерна, констатує, що Т. Шевченко знаходиться серед людей, прагне спілкуватися й навчати селян. Хоча дослідник повсякчас користується показниками ймовірності («можливо», «думаємо»), однак поступово сам переконується в реальності цієї історії. Спогад Б. Нікітіна, який у дитинстві став свідком аналогічного Шевченкового виступу із зернами, «впевняє в тому, що переказано дійсний факт», оскільки й дійові особи спогаду, і сама дія, що мала запам'ятатися хлопчикові найкраще, – це чинники такої реальності [46, с. 17-18]. Зрештою, пересвідчившись у дійсній можливості факту переказування Шевченком улюбленої ним алегорії, дослідник шукає її першоджерело, доходячи думки, що поет запам'ятав цю гру із зернами з дитинства, тобто вона має етнографічний характер.

У межах тематичної лінії «Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство», що презентується статтею О. Гермайзе «П. Куліш і М. Костомаров, як члени Кирило-Мефодіївського братства», поет представлений «духовним світочем» для братчиків. Автор підкреслює цей статус словами П. Куліша: «Шевченко являвся посеред нас, як видиме оправдання нашого надхнення звиш» та М. Костомарова «Тарасова муза прорвала какой-то подземный заклеп, уже несколько веков

запертый многими замками, запечатаный многими печатями» [цит. за: 12, с. 50]. Порівняно з М. Костомаровим, який із категоричним захопленням ставився до поезії Шевченка, П. Куліш виявляє певну критичність, що, на нашу думку, зумовлено Кулішевою повчальною сутністю і редакційно-видавничою практикою. Дослідник зазначає, що Куліш свої відносини із Шевченком уподібнює до історії українського козацтва: одні мали гаряче прагнення до боротьби, а інші – консервативно ставились до історичної минувшини, прагнули до вільних взаємин із Росією. Шевченка він асоціює з «низовим січовиком», а себе – з «городовим козаком кармазинником» [12, с. 51].

Специфіку стосунків Т. Шевченка з П. Кулішем більш докладно аналізує В. Петров у статті «Куліш і Шевченко», визначаючи окремі контраверсійні риси товаришів. П. Куліш називає поета за його безпосередність «Ганжею Андибером», «гайдамакою», а В. Петров аргументує таку Шевченкову поведінку намаганням «внести безцеремонну атмосферу артистичного богемного життя»; переконанням, що «між двома артистами немає місця офіційним умовностям»; уявленням, що поет має «відрізнятися од усіх инших людей надзвичайністю своїх учинків, ліричною співучістю душі й патосом незагальних слів» [33, с. 59]. Він позначає таку поведінку терміном «цинізм», що на той час тлумачився більше як безпосередність й емоційність у стосунках між людьми. У розумінні В. Петрова П. Куліш – витриманий, холодний і мовчазний, «громадянин міста», «людина високих моральних і релігійних правил», що дорікає Шевченкові за його розхристану «беспечность, небрежность и лень», говорить про його необов’язковість, є прихильником сталого устрою життя, ідеологом державності. Хоча їх картини світу споріднені козацькою минувшиною, однак Шевченко репрезентував анархічний шлях боротьби, а Куліш – державницький. У цьому, певно, й постає їх головна антитезність і опозиційність (за словами С. Єфремова – «глибока між їми розколина») [цит. за: 33, с. 61-62].

Дослідник зводить усі поради Куліша Шевченкові до заперечення першим збройної боротьби, нагадує про антибунтарську сутність Куліша та ототожнює ставлення Куліша до Шевченка як людини, яка сприймає Шевченка як генія. В. Петров зауважує, що це сприйняття – часткове: поет для Куліша – геній «стихійний, необроблений, некультивований», а його талант дарований «гуляке

праздному», і наводить концепцію М. Куліша щодо визначальності науки, яка «приведе до визволення покріпаченого селянства» і «може зробити Шевченка поетом світового значення» [цит. за: 33, с. 64].

Поряд із соціально-психологічним аспектом В. Петров подає також Кулішевий літературознавчий аналіз творчості Шевченка: «геній чисто природній, позакультурний». Куліш вважає, що «вроджені сили» поета потрібно «поєднати з мистецтвом», і тоді Шевченко може досягнути мистецького рівня Пушкіна, тобто його талант «не так наслідок праці й студій, як дарунок природи», а душа – «наївна», «як душа дитини». Відтак Куліш порівнює стихійність Шевченкового генія з Гете, бо співає він, як птаха – «як йому наказує його природа» [цит. за: 33, с. 73]. В. Петров доводить перевагу природного Шевченка над ученим Пушкіним, посилаючись на думку Шиллера про безпосередній зв'язок генія з природою. П. Куліш визначає за Шевченком статус пророка: «Се вже був не кобзар, а національний пророк». Тобто це визнання на екзистенційному рівні, але без фактичних пояснень. На противагу романтичній доктрині, що розглядає поета як надлюдину, П. Куліш висуває вимогу нерозривного єднання поета з народом, який він представляє, тобто, значення має не поет, а народ, виразником якого є поет.

В останньому розділі статті В. Петров акцентує увагу на цільності ідейних переконань П. Куліша, наводячи його слова з «Истории воссоединения Руси» про те, що ніхто стільки не написав про Шевченка позитивного, як він, однак при цьому завжди бачив «недоліки розбещеної музи Шевченка» і тому мусить показати «медаль зі зворотного боку». Він виявляє незмінність своїх позицій, оскільки повторює свої претензії до Т. Шевченка ще 40-х років. Однак для Куліша Т. Шевченко залишається генієм, доки тісно поєднаний із народом. І зрештою, коли П. Куліш дізнався про реакцію людей щодо його негативної характеристики поета, відмовився від свого погляду на цей предмет під впливом публіцистики, яка визначила Шевченка «представителем своего племени и пророком своего народа» [цит. за: 33, с. 78].

У двох статтях В. Петров дослідив стосунки поета з П. Кулішем у 40-х і 50-х роках. Попри виявлення критичного ставлення П. Куліша до Т. Шевченка в 50-х роках, дослідник фіксує цілковите захоплення генієм поета: «Коли-б

Шевченко повернувся на батьківщину, отоді-б то в нас на Вкраїні зійшло серед ночи сонце!». Навіть своїх черкаських знайомих він характеризує таким чином: «замечательные обращики малороссийского общежития, обходительности, любезности и развития души в простой форме. Это Шевченковские люди!» [34, с. 87, 89, 90, 92]. Найвищі чесноти, властиві українцям, Куліш безпосередньо пов'язує з Шевченком. Можлива також і територіальна зумовленість, адже говорилося про черкасців – поетових земляків.

В. Петров робить коротку розвідку щодо долі Шевченкової повісті «Княгиня», яку митець переслав із заслання на зберігання, а тоді й видання, і твір мандрував від Б. Залеського до М. Осипова, а тоді – до М. Білозерського. Однак П. Куліш не сприймав російськомовної творчості Т. Шевченка, а лише він і міг, за словами самого автора повісті, «причепурити гарненько та й пустити в люде». В. Петров подає контрастний опис Кулішевих почуттів – від крайніх негативних (причина – відтермінування звільнення Шевченка) до захоплених («Шевченка одпустили на волю!»). Куліш активно листується з друзями з приводу матеріальної допомоги звільненому поетові, планування його повернення, постачання його передовою літературою і при тому не припиняє захоплюватися Шевченком: «Се в нас найбільший поет на всій Славянщині!» [34, с. 94, 95, 96].

Маємо від дослідника інформацію і щодо зворотних відгуків Т. Шевченка, зокрема про прочитані ним Кулішеві «Записки о Южной Руси», де читач «не може підшукати потрібних слів, щоб передати міру свого задоволення: «алмазный подарок», «живо и просто», тоді безпосередньо: «Такої розумної книги, такого чистого слова я ще не читав». Поет у цих захопливих відгуках дотримується й принципу Куліша, який «тут свого нічого не додав, а тільки записав», тобто справжня народна література, як вони обоє стверджували, робиться не «од себе», а народом «через його віщателей» [34, с. 98].

Означену тематику можна віднести й до більш широкої предметної моделі «Стосунки Шевченка з…». А. Лобода у статті «Шевченко і Некрасов» аналізує корелятивні зв'язки між цими митцями. Дослідник зазначає: поетичні набутки Некрасова, зокрема ті, що принесли йому найбільшу славу, – «з селянського життя», були вже по смерті Шевченка, і той не міг оцінити

росіянина як близького йому за духом поета. Некрасов залишився для Шевченка редактором, який не хоче друкувати його прози [24, с. 102].

А. Лобода висловлює співчутливе ставлення до М. Некрасова, якого переважно негативно оцінювали і як керівника періодичного видання, і як поета й зауважує, що дивним було не помітити нічого доброго у віршах М. Некрасова, а всенародну його славу підкреслює фактом багатолюдного резонансного поховання російського поета й подальшою популярністю його творчості. Дослідник висловлює жаль, що Т. Шевченко «найкращих творів Некрасова ще не знав і жив серед умов, які перешкоджали йому цілком об'єктивно, спокійно поставитися до Некрасова» [24, с. 105]. По-філософськи дослідник переходить до констатації щодо щиро позитивного ставлення самого М. Некрасова до Т. Шевченка, що відбито в поезії «На смерть Т.Г. Шевченка» та в експертному висновку про спадкове право на перше видання «Кобзаря».

А. Лобода закінчує розвідку нагадуванням факту, що М. Некрасов, будучи редактором «Отечественных записок», опублікував статтю М. Добролюбова, який характеризує творчу концепцію Т. Шевченка так: «Он – поэт совершенно народный, такой, какого мы не можем указать у себя»» [цит за: 24, с. 108]. Саме народність, з точки зору А. Лободи, і об'єднувала дох митців, які за свого життя не досягли взаєморозуміння.

Якщо стосунки Шевченка з Кулішем і Некрасовим мали контраверсійний характер, то відверто антагоністичні відносини поета з українським панством і царем описуються авторами відповідних статей уже без такого об'єктивізму, а й навіть дещо тенденційно. Особливо це стосується теми скасування кріпосного права, що, як відомо, хвилювала Шевченка найбільше.

С. Єфремов у статті «Поет і плантатор» наводить фрагменти листування Т. Шевченка та спогадів його сучасників, у яких відбито хвилювання митця щодо маніфесту про скасування кріпосництва: «в унісон з мільйонами кріпаків, одурених і обдертих, могло битися серце тільки у того, хто був справді «по плоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народу» [17, с. 80].

З аналізу листування Шевченка зі своєю ріднею можемо відзначити його селянську прагматичну натуру, що ілюструється С. Єфремовим тогочасними сільськогосподарськими термінами, якими оперує Шевченко: «чистими грішми з

ґрунтом і полем», «положить за десятину поля і за ґрунт» [17, с. 84]. У листах поет зазначає щодо своїх рідних-кріпаків: «але вони не беруть такої поганої волі. І добре роблять», а також передає пораду всім кріпосним-керелівчанам: «щоб вони на ту погану безземельну волю не дуже квапились».

Протистояння на відстані продовжується листом пана Фліорковського до редактора приватної газети «Кіевскій Телеграфъ», у яких відчувається побоювання щодо його знеславлення в тогочасному ліберальному колі. Пан виправдовується, залучаючи до своїх аргументів ще й питання історичних стосунків України та Польщі, певно відчуваючи якусь негативну увагу поета до сусідньої країни. Тобто в протистоянні «поет – пан» спостерігається цілий комплекс мотивів – соціальних, політичних, психологічних (Єфремов неодноразово вказує на марнославство пана й емоційність Шевченка).

У наступній публікації в означеній газеті Фліорковський обурюється, що поет жодного разу не відвідав його, не познайомився з ним особисто, селяни ж у свою чергу – ніби діти, і лише пан може «вникнуть в ихъ частный бытъ, угадать, так сказать, ихъ желанія». Пан зачіпає міжнаціональну тему: «современно ли упрекаетъ Т.Г. представителей Вельможной Шляхты злоупотребленіями давно прошедшего времени?» [17, с. 90]. С. Єфремов зазначає, що «плантатор» таким чином намагається «заплутати сліди й реабілітувати себе» перед колом лібералів як «передова людина», вимагаючи більше «гласності», хоче слави «оборонця покривджених». І навіть «чорний піар» («здійснивши такий коло себе галас») від обурених долею Шевченкових родичів робив його відомим у суспільстві. Зрештою кріпосні пристали на пропозицію пана й були звільнені без усякої землі та ґрунтів, що поет назвав дурницею, а своїх братів – дурними [17, с. 91].

С. Єфремов підсумовує, що описане протистояння зумовлене тим, що поет і пан «зробили, як видко, найгірше враження один на одного» [17, с. 98].

Тема протистояння Шевченка та царя Миколи І аналізується М. Новицьким у статті «Арешт Шевченка в 1859 році», де він простежує перебіг розслідування. Цікавим є корелятивний відступ, у якому зауважується, що ця справа почалася в «недобрий час», коли в Європі дедалі сильніше відчувався національний рух, тому царизм будь-яку ситуацію з політичними в’язнями розглядав прискіпливо й з жорстокими наслідками. М. Новицький аналізує

політичний контекст: «Дві могутніх сили – Революція і державна Росія – збіралися розпочати борню. Європейські події 1848-1849 р. справили величезне й прикре враження на Миколу І». Автор ілюструє такий настрій царя дослівними цитатами з наказу щодо Шевченка: «подвергнуть строжайшему аресту и содержать под оным до изследования о виновных, допустивших его вести переписку и заниматься рисованием» [29, с. 143-144]. Отже, виявляється безкомпромісність й однозначність царя Миколи І у ставленні до Шевченка.

Автор статті наголошує, що погіршення заслання Шевченкові походить не від місцевого керівництва, яке також зазнало певного покарання, а особисто від царя, у чому М. Новицький дає можливість пересвідчитися в ході наративу розвідки. Наприкінці ж робить зауваження про виключно негативне ставлення Миколи І до Шевченка: поета звільнили із заслання лише по смерті царя.

Навіть у додатку – матеріалах, що використовувалися під час підготовки статті М. Новицьким, чітко простежується високовельможне категоричне ставлення як до самого Шевченка, так і до його поезії: «Чтобы отъ него ни подъ какимъ видом не могло выходить никакихъ возмутительныхъ и пасквельныхъ сочинений»; хоча поліцейські чиновники зазначали, що «Стихи и рисунки, помещенные въ отобранныхъ у него двухъ альбомахъ, не заключаютъ въ себе ничего преступнаго». І зрештою звернення до княгині Рєпніної «предупредить Ваше Сіятельство какъ о неуместности таковаго участия вашего къ рядовому Шевченке, такъ и о томъ, что вообще было бы для вас полезно менее вмешиваться въ дела Малороссіи» [48, с. 156-193], що підтверджує не лише непримиренне ставлення царя Миколи І до Шевченка, а й до України.

Повертаючись до позитивних рефлексій поета, описаних дослідниками, відзначимо тему стосунків Шевченка з театром загалом і театральними діячами зокрема. Корелятивні зв’язки Шевченка в цій сфері, що аналізуються П. Руліним у статті «Шевченко і театр», – не лише елемент біографії митця, але й аргумент доведення інтелектуальності в межах полеміки про «мужицтво». Мистецтвознавець докладно простежує географію життя поета – перебування у Вільні, Варшаві, де театральне життя було активним, однак лише в Петербурзі він відвідав «петергофське гуляння», як сам зазначає в «Щоденнику». Більш конкретно знання про театр, зокрема столичний «Большой», виявлено в повісті

«Художник», де докладно описано особливості будівлі, орнаменти та фрески, з чого П. Рулін робить висновок про роботу й самого Т. Шевченка як маляра. До того ж у повісті називаються й реальні особи – актори, архітектор, допоміжний театральний персонал. Зрозуміло, що Шевченко відвідував вистави за допомогою означених зв'язків, оскільки «грошей, щоб купувати квитки, йому, звичайно, бракувало» [40, с. 111]. П. Рулін наводить факти з повісті «Художник», де описано балетну виставу, танцювальні ефекти, а особливо обстановку – ажіотаж довкола виступу знаменитої балерини Тальоні та реакцію публіки. Яскраво описує Шевченко-прозаїк не танок, а оплески («гром рукоплесканий») та вигуки глядачів («ревет, кто во что горазд, кто браво, кто da capo, а кто только стонет») [40, с. 112].

Стежачи за маршрутом переміщення Т. Шевченка по приїзді в Україну, П. Рулін зауважує про фактичне відвідання театрального дійства поетом на Роменському ярмарку, що відомо зі «Щоденника». Там поет побачив гру К. Соленика в п'єсі «Москаль-чарівник», який представив «тип истинного украинца». Дослідник робить висновок, що саме «відсутність традиційного змалювання хохлацької ролі» і сподобалося поетові понад усе [40, с. 116]. Тобто на перший план Шевченкових театральних зацікавлень уже виходить етнографічність, зокрема українська.

Театрознавець констатує Шевченкове зацікавлення високим мистецтвом, зокрема оперою, посилаючись на «Щоденник» митця (записи про культурне середовище Петербурга, Академію, Ермітаж й «волшебницу оперу») [40, с. 122].

П. Рулін здійснює статистичний аналіз за щоденниковими записами поета (18 відвідувань ним театру), причому одні записи лише констатують факт такого відвідування, в інших згадується акторка Піунова. З приїздом Щепкіна Шевченко вже не міг стримати емоцій. У тексті повісті «Художник» набагато більше інформації про сприйняття поетом театральних постановок, П. Рулін підкреслює пріоритет музики над драмою («слушал, между прочим, увертюру из «Роберта» Мейербера в антрактах какой-то кровавой драмы»). Самі ж п'єси такого рівня Шевченко характеризує як «так себе: дюжинная драма», відзначаючи лише музику чи добру гру певного актора [40, с. 126].

Мистецтвознавець послуговується аналізом від Шевченка, вводячи його у свою дослідницьку схему, створює структуру «стаття в статті». Наступний сегмент цієї схеми – традиційна рулінська мистецтвознавча характеристика тогочасної критики щодо творчості Островського (Шевченкові зауваги щодо п'єси «Доходное место», яку він порівнює з раніше відомою йому «Свои люди – сочтемся», а творчість Островського – з Гоголівською) [40, с. 129]. П. Рулін повсякчас акцентує на тому, що Шевченко відчував інтуїтивно певні недоліки драматурга: «деякі з тих негативних рис, що кинулися в очі Шевченкові, запомітили й инші видатні сучасники – критики та письменники». Однак головне – «згущена сатира», спрямована на «чиновницьке життя» [40, с. 131]. Аналогічною є й критична характеристика п'єси «Празничный сон до обеда», подана в «Щоденнику», а також паралельні критичні зауваження О. Писемського. Тобто сатирична творчість Островського викликала в Шевченка широкий спектр емоцій – від схвальних до критичних.

У дещо іншій схематичній послідовності подає П. Рулін сприйняття поетом п'єси О. Потєхіна «Суд людской, не Божий»: спочатку категоричний присуд «Драма – дрянь с подробностями», а далі – докладний мистецтвознавчий аналіз твору від самого Руліна – як пояснення Шевченкового негативного відгуку [40, с. 133].

Наступне, що П. Рулін відзначає в театрознавчих спогадах Шевченка, – це характеристика акторів, гра яких його захоплювала. Вона давалась не фаховим критиком, а емоційним глядачем. Наприклад, у провідної актриси Васильєвої він відзначає «чувство, и разнообразие, и добросовестность в исполнении», грає вона «натурально и благородно», а в Піунову взагалі закохується. Відгуки поета доповнює сам П. Рулін, коротко характеризуючи інших акторів театру Нижнього Новгорода та ілюструючи свій аналіз уривками театральної критики [40, с. 133, 134]. Певну поверховість Шевченкового аналізу театральних вистав П. Рулін пояснює тим, що «Нижегородський-же театр загалом не мав таких засобів, щоб глибоко відчув його мистецтво Шевченко» [40, с. 136], тобто характеристики в «Щоденнику» були б більш повні, якби поет відвідував академічні столичні театри. Це відбулося, коли Шевченко отримав дозвіл покинути Нижній Новгород

і поїхати до Москви, де, гостюючи в М. Щепкіна, він познайомився з кількома московськими акторами й відвідав оперу.

Далі П. Рулін пише про відвідання поетом вистави «Москаль-чарівник», яку він також аналізує за оперними категоріями, відзначає спів і гру С. Артемовського («Очаровательный Семен!»). Дослідник залучає критичні публікації, порівнює гру С. Артемовського та Щепкіна і Соленика, яких бачив Т. Шевченко. П. Рулін зауважує, що поету подобалася акторська майстерність С. Артемовського, яку надалі він відзначає у М. Садовського («После Щепкина я не знаю лучшего комика») та А. Олдриджа, дружні стосунки з яким П. Рулін описав за допомогою також традиційної в його дослідницьких схемах вставної міні-статті, коротко окреслив його життя, кар'єру, навів відгуки критиків і дав власний художній аналіз Олдриджевої манери й акторської майстерності.

Таким чином, П. Рулін залучив дві схеми для дослідження теми «Шевченко і театр»: 1) ставлення Шевченка до певного театрального об'єкта (вистава, актор) – його мистецтвознавча характеристика; 2) мистецтвознавча характеристика певного театрального об'єкта (вистава, актор, критика) – ставлення Шевченка до цього об'єкта (реальне чи вірогідне). При тому мистецтвознавчі характеристики розгортаються автором у вставних міні-статтях.

У змістовій площині П. Рулін робить остаточні висновки про театральні уподобання Шевченка, зокрема щодо гри акторів – це пріоритет внутрішнього сприйняття ними ролі («гра нутром») і почуття стилю, а тому навіть такі споживацькі жанри, як мелодрама чи комедія, сприймалися поетом позитивно за умови майстерної гри акторів. Зауважимо і про пріоритет музики над драмою та зумовленість художницької наснаги оглянутими чи прочитаними п'єсами.

У площині авторського трактування образу Шевченка заслуговує на увагу ситуація, описана П. Руліним у статті «Шевченко і Щепкін». Під час поетового заслання із Щепкіним листування припинилось, оскільки, за словами вченого, друзі поета були заклопотані своїми справами або ж не насмілювалися писати в заслання, «пам'ятаючи історію з оренбурзьким трусом у Шевченка», але опосередковано приятелі цікавилися справами один одного [41, с. 105]. Скрушні заяви поета про своє забуття пояснюються лише емотивно, логічно ж він розумів ситуацію та своїх друзів. У межах підтеми «Шевченко і Щепкін» можна також

проілюструвати високий ступінь емоційності поета, що яскраво простежується в поданому П. Руліним Шевченковому листі. Показовими ознаками тут є традиційні звертання («батьку, брате мій рідний»), епітетні словосполучення («твоє щире велике серце»), метафоричні конструкції та порівняння («я напоїв-би своє серце твоїми тихими речами, неначе живущою водою»), що віддзеркалюють і безпосередні емоції Шевченка, і ступінь дружніх стосунків між цими комунікантами. Відповідь Щепкіна стримана: він зауважує, що для простого побачення то надто значні грошові витрати, а тому вирішує приїхати до Нижнього на «три гастролі» в місцевому театрі. Про це Шевченко захоплено пише графині Толстой: «Каков старец, – за четыреста верст приехал навестить давно невиданного друга. Вот что называется друг» [цит. за: 41, с. 105, 106].

Стосунки поета з широким колом інтелігентів, до яких він активно прагнув, сприяли розвитку його світогляду та соціально-політичної компетентності. Це зазначає й О. Дорошкевич у статті «Шевченко й петрашевці в 40-х рр.» у відповідь на твердження М. Драгоманова та сумніви П. Филиповича й М. Новицького щодо незнання Шевченком європейських соціалістів. Спростовує це науковець через рецепцію «нових дослідів» В. Семевського й В. Щурата та ілюстрування політичної лексики в дописах самого Т. Шевченка [14, с. 49]. Дослідник здійснює коротку розвідку про «вечірки» у Є. Гребінки, де часто бував Т. Шевченко, про можливість неодноразових зустрічей його з майбутнім петрашевцем Момбеллі, а також про увагу останнього до процесу Кирило-Мефодіївського братства, де він відзначає саме Т. Шевченка як «можливого поводиря й організатора повстання на Україні», що потягло б за собою і Дон, і Польщу й інші «окраїни». Цей схематичний план революційних дій, за словами О. Дорошкевича, тісно пов’язує Шевченка та Момбеллі, а тому він гіпотетично зауважує про їхній зв’язок як «якийсь ближчий», оскільки їх погляди були суголосними у протесті проти військової служби, деспотизму й «соціяльного нерівенства». Навіть характеристика останнього з боку поліційних слідчих схожа з тією, яку отримував Шевченко від царських служак: «из самых гнусных либералов», «дерзкие отзывы о священной особе» тощо [15, с. 28-29].

Науковець також проводить паралель між активізацією діяльності петрашевців і революційним піднесенням у Шевченка та робить спробу довести

власну гіпотезу: «Шевченко перебував у сфері впливу ідей фур'єризму через гуртки петрашевців». Цей вплив разом із впливом «польської революційної лектури» чітко відбився «й на творчості з її виразними революційними мотивами» [15, с. 28-29]. Зрештою О. Дорошкевич підтримує думку М. Драгоманова, що такі погляди Т. Шевченка «явилися більш самі по собі, без покажчиків», оскільки митець не виявляв якоїсь певної системності в ідеологічних підходах [15, с. 34-36], тобто вплив на поета був опосередкований.

У площині авторської рецепції особистості Т. Шевченка важливими є також епістолярні мотиви. Розвідка М. Новицького «З листування Т.Г. Шевченка» здійснюється за схемою: лист в оригіналі й авторський коментар до нього. Може бути подана також і певна примітка стосовно адресанта / адресата. Перший лист написано Марусею Максимович, дружиною М. Максимовича, вченого та товариша Шевченка. Вона вразила поета: «Какое милое, прекрасное созданіе!», «чистый, нетронутый тип моей землячки» [30, с. 159]. З листа видно, що дописувачка є потаємною спільницею поета в його сердечних справах: обіцяла знайти йому добру й гарну дівчину-землячку для одруження [30, с. 159, 160]. Поетове прохання до Марусі було зафіксовано у листі, поданому М. Новицьким у коментарі.

З листа Л. Тарновської дослідник коментує фразу «до радостнаго свидания на милой Украине», пов'язуючи її з майбутньою подорожжю Шевченка на батьківщину [30, с. 160]. Словосполучення «мила Україна» репрезентує спільне для Шевченкового кола знайомих ставлення до рідної землі й народу.

Лист В. Маслія, також поетового земляка, відзначається дещо наївним характером, як зазначає у прикінцевому коментарі М. Новицький, що виявлено у зверненнях до адресата «дорогой певец», «наше украинское солнце», а також у принижених самохарактеристиках («в тени вашей славы»). Цей глибокий шанувальник великого поета, тоді ще гімназист, став пізніше, як підкреслив М. Новицький, автором першої популярної біографії Шевченка й ідентифікував себе як українця, оскільки власне прізвище Маслов писав як Маслій.

У цій статті дослідник коментує ще чотири листи: від П. Лобка з коротким звітом про виконане прохання (без коментаря М. Новицького); від В. Тарновського (сина) з таким же звітом і побажаннями (з великим коментарем

про необов'язковість адресанта: «Шевченко тебе кланяется и скубе за ухо за то что ты сбрехал, обицявши…» [30, с. 164]); від Р. Тризни (за коментарем М. Новицького, приятеля поета) про побутові справи; від В. Толбина із запрошенням до фотоательє з коментарем про адресанта.

З поданих автором коментарів до опублікованих листів бачимо майстерність М. Новицького як біографа, який досконало знає життя Т. Шевченка, має власну думку щодо мотивів, які лежать в основі листування. Зрозуміло, що не всі листи мають наукове значення для шевченкознавця, однак для біографа будь-яке матеріальне джерело з життя поета становить собою обов'язкову складову дослідження.

Важливою складовою є стильова й сюжетна характеристика творів поета. С. Родзевич у статті «Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка "Катерина" і "Слепая"» аналізує стильові особливості означених творів і взагалі парадигму «романтизм», порівнює поетику Шевченка та російських і європейських митців. Він аналізує погляди П. Филиповича, викладені у статті «Шевченко і романтизм», яку називає «цінним нарисом» і проводить компаративні паралелі з Байроном, роблячи загальний висновок, що «коли-б проаналізувати поетику «Кобзаря», то можна було-б виявити, що тут Шевченко був і лишався романтиком», а сам романтизм для поета мав значення «незміримо більше, ніж те, яке йому досі надавали дослідники» [цит. за: 38, с. 45].

У межах такого зіставлення С. Родзевич залучає термінологічну сполуку А. Лободи «боротьба двох стихій», що позначає два боки Шевченкової творчості – твори українською та російською мовами. А. Лобода зауважує, що ця дихотомія передбачає не лише мовні відмінності: з одного боку, це сентиментально-реалістичний стиль народної поезії, з іншого, – дотримання тогочасного літературного стилю, окремі риси якого були чужі «Шевченкові своєю психологією та ідеологією» [38, с. 49].

Зіставлення з російськими поемами виявляє, попри наявні сюжетні та мотивні аналогії, концептуальні відмінності Шевченкового розкриття теми «зраджена дівчина»: героїня як головний об'єкт опису, страждання якої для Шевченка – провідний мотив (історія кохання). У російських творах описуються й образи чоловіків, а в Шевченка – це лише епітетна характеристика

«препоганий» та дійова «пізнав батько свого сина, та не хоче взяти». У російських авторів описуються складні взаємостосунки між героями, у Шевченка – страждальницькі внутрішні монологи Катерини. С. Родзевич підсумовує, що та «прірва», яка була «між тим оточенням, що зростило Шевченка, і тим, що викохало Карамзина й Боратинського», й пояснює їх відмінне ставлення до образу спокусника: у Шевченка він з іншої суспільної верстви, негативний, у російських же авторів – належить до їхньої суспільної верстви.

Аналізуючи поему «Слепая», С. Родзевич зазначає, що Шевченко рецепіював у сцені зустрічі Оксани з матір'ю всі відомі йому літературні образи божевільних, зокрема шекспірівської Офелії, пушкінської Марії з «Полтави», гоголівської Катерини зі «Страшної помсти». Він знаходить найбільшу аналогію з останньою в характері мовлення, поєднанні пісень з короткими двоскладними реченнями й танцювальними рухами [38, с. 64].

Дослідник робить висновок, що молодий Шевченко як митець багато запозичив з європейського літературно-стильового досвіду, але обов'язково додавав до комплексу традиційних мотивів і нові, базовані на українських етнічних традиціях, адже «конче треба було створити, майже без попередників і співтрудовників, українську романтичну поему» [38, с. 68].

Слід зауважити, що автори збірника «Шевченко та його доба» здійснюють аналіз, уникаючи культового ставлення до постаті великого поета. Б. Якубський у статті «До проблеми ритму Шевченкової поезії», попри провідне предметне спрямування (аналіз поетової ритміки), виявляє своє негативне ставлення до культу митця, критикує свого опонента С. Смаль-Стоцького за занадто респектні слова щодо місця Шевченка у світовій літературі. Дослідник зазначає, що серед розгляду Шевченка «в світлі епохи», «як голосу народної душі», «між двох стихій» не відведено поки що місця вивченню формальних рис його поезії, що дозволить читати його поетичні твори [51, с. 82, 70].

Таким чином, автори збірників «Шевченко та його доба» (1925, 1926) формують нові вектори сприйняття та розуміння постаті Т.Шевченка та його творчої спадщини на підставі фактичного матеріалу, перевірки достовірності раніше відомих джерел та відкриття архівних документів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Відповідно до аналізу збірників «Шевченко та його доба» (1925, 1926) можемо зробити такі висновки:

1. Провідний методологічний принцип, за яким побудовано концепцію досліджень, – аналізувати не тільки автора та його творчість, але й його найближче оточення та історичну добу. За структурною схемою виявлені тематичні ланцюги, що поєднують як розвідки одного автора, так і різних дослідників.

2. Аналізовані збірники є своєрідним шевченкознавчим оглядом із домінантним людиноцентристським підходом.

3. У межах дослідження Шевченкового оточення описано життєві принципи й діяльність як відомих діячів, що становлять інтелектуальний фонд української культури (П. Куліш, М. Костомаров), так і менш відомих, які потенційно могли б стати в це коло (М. Гулак, М. Головко). Що ж до взаєморефлексій поета й організацій кирило-мефодіївців і петрашевців, то погляди Шевченка можна тлумачити як відгук на певні політичні постулати, що у свою чергу близькі тим борцям, – скасування кріпацтва, місії християнства, соціальної справедливості та національної незалежності.

4. У стосунках Шевченка з Кулішем відзначаються принципові відмінні позиції: тактика боротьби проти самодержавства й кріпацтва (перший – за силу, другий – за просвіту й науку), ставлення до творчості (прерогатива першого – власна творчість, другого – рецепція народної творчості), а також ставлення до життя (перший – за життєву активність, певну стихійність, другий – за чіткий порядок, жертовність поета для народу). Однак обоє переймаються козацьким минулим та ідеєю визволення селянства.

5. У межах «боротьби з культом Шевченка», за результатами компаративного аналізу ґенези «легенди про зерна», що є складовою катехізації Шевченка як носія революційних ідей, науковці виявили її фольклорний і

апокрифічний характер, наголосили на тенденції щодо акцентації на класовості поета та зайвому підвищенню його над світовою літературою.

6. У стосунках Шевченка зі Щепкіним вплив першого визначався в площині українського мистецтва та мови, а не ідеологічних поглядів, оскільки актор був набагато старший і мав свої усталені погляди на життя. У зворотному ж спрямуванні поет бачить у ньому порадника, втішальника й навіть ментора, який повчає й картає за неправильні вчинки.

7. З дослідження стильових особливостей ранніх поезій Шевченка визначено, що він як творець української романтичної поеми потребував підтримки літературного оточення, від якого дізнавався про літературні течії та тенденції, та й певні рецепції світової літератури. Вивчення ж структурних рис його поетики (зокрема ритміки) виявляє рецепцію народної творчості, що загалом зводиться до етнографічної визначальності творчого покликання митця відповідно до провідного Кулішевого принципу.

8. З окремого аналізу листування, у якому Шевченко є адресантом, визначено насамперед високий рівень експресивності його епістолярного стилю, що виражено передусім через численні звертання, вигуки, епітетні словосполучення й метафоричні конструкції.

9. Аналіз уміщених і проаналізованих картин Шевченка дозволив авторам збірника зробити висновок про його багатогранність як художника. Дослідницька увага більше спрямована на історію окремого твору, а не на його мистецьку характеристику.

10. Тема сприйняття релігії проходить через збірники фрагментарно, однозначно виявляючи лише негативне Шевченка в ставленні до православ’я, однак це зумовлено покірливістю Церкви «перед начальством і панством», а також євангельськими пріоритетами митця.

11. У межах рецепції науковцями особистості Шевченка акцентується увага на щирості та відвертості поета у ставленні до друзів, знайомих, інших митців, панів, царя. До аналізу постаті поета застосовуються різноманітні методи та прийоми з метою заглибитись у його життєві обставини та творчість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академік Андрій Лобода. 1894-1924. Його життєпис і спис наукових праць: З нагоди 30-ліття його науково-літературної діяльности // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. 1924. Книга 4. С. 284-293.

2. Александрова Г. Компаративні студії Павла Филиповича: поза межами часу і нації // Філологічні семінари. 2014. Вип. 17. С. 98-109.

3. Андрєєв В. Віктор Петров: Науковець та розвідник у післявоєнній Німеччині (1945-1949) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 224-229.

4. Беззуб Ю. Володимир Міяковський – дослідник українського національного руху 40-80-х років XIX ст. // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. 2011. № 27. С. 76-82.

5. Бентя Ю. Рулін Петро. Перший український театрознавець [Електронний ресурс] // КолоКрай. URL: http://kolokray.com/uk/f/rulin-petr-pervyy-ukrainskiy-teatroved.html

6. Білокінь С. Досьє шевченкозавця (М.М. Новицького) // Літературна Україна. 2007. 4 жовтня. № 38 (5226). С. 1, 8; 11 жовтня. № 39 (5227). С. 7, 8.

7. Білокінь С. Репресовані шевченкознавці // Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 85-літтю Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка: Збірник матеріалів. До 200-ліття Тараса Шевченка. Київ, 2013. С. 17-36.

8. Бойко-Блохин Ю. Тарас Шевченко в насвітленні Сергія Єфремова // Юрій Бойко-Блохин. Вибране. Т. 3. Мюнхен, 1981. С. 349-362.

9. Бонь О.І. Академік Олекса Петрович Новицький як історик культури, організатор пам’яткоохоронного та музейного руху : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Бонь Олександр Іванович ; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2000. 20 с.

10. Виноградов В. О теории художественной речи / послесл. ак. Д.С. Лихачева. Москва: Высшая школа, 1971. 239 с

11.Гермайзе Осип [Електронний ресурс] // Українці в світі. URL: http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/46ea7ae52bcee2ca/ (дата звернення: 22. 03. 2016)

12. Гермайзе О. П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського братства // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 38-56.

13.Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства. Збірка статтів. Харків-Київ: Державне вид-во, 1939. 209 с.

14.Дорошкевич О. Шевченко в соціялістичному оточенні // Шевченківський збірник. Київ, 1924. С. 23-44.

15.Дорошкевич О. Шевченко й петрашевці в 40-х роках // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 23-43.

16.Дорошкевич О. К. [Електронний ресурс] // Ізборник. URL: http://izbornyk.org.ua/ulencycl/ule45.htm

17.Єфремов С. Поет і плантатор // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 80-98.

18.Єфремов С. Епілог до Кирило-Мефодіївської справи // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 154-158.

19.Карпінчук Г. Роль М.М. Новицького у становленні та розвитку наукового шевченкознавства 1920-1960-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Г. В. Карпінчук; НАН України, Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2015. 20 с.

20.Карпінчук Г. Роль Михайла Новицького у становленні наукової документальної концепції біографії Тараса Шевченка // Сіверянський літопис. 2014. № 4. С. 200-208.

21.Карпінчук Г. Шевченкознавець-новатор М. Новицький // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного

університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С.365-375.

22.Костюк Гр. Борис Якубський // Сучасність. 1988. Ч. 2 (322). С. 10-15.

23.Лобода А. Шевченко як голос народньої душі // Тарас Шевченко. Збірник / За ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С.25-32.

24.Лобода А. М. Шевченко і Некрасов // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 99-108.

25.Меленчук О. Феномен святкування роковин, присвячених пам'яті Т. Шевченка як соціокультурне явище в боротьбі за українську незалежність у літературно-критичних студіях С. Єфремова // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». 2010. Випуск 178. С. 5-12.

26.Міяковський В. Микола Гулак // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 114-153.

27.Некрасов Н. На смерть Шевченко // Некрасов Н. Полное собрание починений: в 15 т. Ленинград: Наука, 1981. Т.2. С.111

28.Новицький М. Арешт Шевченка в 1859р. // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. – Київ: Сорабкоп, 1924. С.130-142

29.Новицький М. До історії арешту Шевченка 1850 р. // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 141-155.

30.Новицький М. З листування Т.Г. Шевченка // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 159-166.

31.Новицький О. Примітки до малюнків // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 167-158.

32.Петро Іванович Рулін – перший директор Музею театрального, музичного та кіномистецтва України // Українська біографістика: Збірник наукових праць. Київ, 2010. Вип. 7 С. 180-191.

33.Петров В. Куліш і Шевченко (До історії їх взаємовідносин в 1843–1844 роках) // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 57-79.

34.Петров В. Матеріяли до історії приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856-1857 // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 83-100.

35.Радько А. Творчість Т.Г. Шевченка в дослідженнях Б.В. Якубського // Волинь філологічна: текст і контекст. 2014. Вип. 18. С. 194-200.

36.Річицький А. Тарас Шевченко світлі епохи. Харків; Берлін: ДВУ, 1925. 196 с.

37.Родзевич Сергій Іванович // УРЕ. Київ, 1983. Т.9. С. 419.

38.Родзевич С. Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая») // Шевченківський збірник / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 44-69.

39.Рулін П. Драматичні спроби Шевченка // Тарас Шевченко. Збірник/ За ред. Є. Григорука і П. Филиповича. Київ, 1921. С. 96-107.

40.Рулін П. Шевченко і театр // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 109-140.

41.Рулін П. Шевченко і Щепкін // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 101-113.

42.Смаль-Стоцький С. Ритміка Шевченкової поезії // Праці Українського історично-філолоґічного товариства в Празі. 1926. Т. 1. С. 64-108.

43.Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика. Москва; Ленинград: Госполитиздат, 1925. 327 с.

44.Фермата // Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 10. С. 577.

45.Филипович П. До студіювання Шевченка та його доби // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ : ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 7-37.

46.Филипович П. Революційна легенда про Шевченка чи дійсність // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 5-22.

47.Швидкий В. Міяковський Володимир Варламович // Енциклопедія історії України. URL: http://corp.nbuv.gov.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&i21dbn=eiu&p21dbn=eiu&s21stn=1&s21ref=10&s21fmt=eiu_all&c21com=s&s21cnr=20&s21p01=0&s21p02=0&s21p03=trn=&s21colorterms=0&s21str=miyakovsky_v_v

48.Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1925. Збірник перший. 200 с.

49.Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2001. Т.1: Поезія 1837-1847. 784 с.

50.Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : [у 12 т.]. Київ: Наук. думка, 2001. Т.1: Поезія 1837-1847. 784 с.

51.Якубський Б. До проблеми ритму Шевченкової поезії // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 70-82.

52.Якубський Б. Із студій над Шевченковим стилем // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. Київ: Сорабкоп, 1924. С.58-77.

53.Якубський Б. Соціологічний метод у письменстві. Київ: Слово, 1923. 63 с.

54.Якубський Б. Форма поезій Шевченка // Тарас Шевченко. Збірник / за ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С.49-73.

РОЗДІЛ 3
МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ ЗБІРНИКІВ «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА» (1925, 1926) У ШЕВЧЕНКОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ

3.1 Сучасні літературознавчі рецепції досліджень творчості Шевченка 1-ї третини XX століття

За словами Д. Наливайка, попри дещо звужене сприйняття Шевченка деякими дослідниками, духовні його горизонти «широкі й різнобічні», «охоплюють різні сфери й проблеми буття та культури», що формують «контекст його духовного світу й творчості» [37, с. 21]. Цей контекст, що обіймає літературну, культурологічну, історіософську, естетичну та інші складові, і потрібно аналізувати шевченкознавцям. Сучасні літературознавці працюють у такому предметному обсязі. Наприклад, у монографії О. Забужко «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» робиться масштабне дослідження, що включає корелятивні паралелі «авторський міф і модернізм», «спільнота та авторове життя», «народний Шевченко – петербурзький інтелігент», «Україна та Росія в Шевченка», «національне та етичне», «Схід і Захід України за Шевченком» та ін. [21, с. 3, 4], що засвідчує намагання дослідниці охопити широке коло проблемних питань шевченкознавства.

У сучасних умовах відкритості й плюралізму щодо різних думок, як зазначає Я. Поліщук, «спокуса розглядати шевченкознавство як поле ідеологічної боротьби надто живуча», оскільки «завжди існуватиме спокуса трактування його творчості в контексті суспільної затребуваності певної доби», а це «виявляє невикоріненість сприйняття Шевченка як недоторканної святині», іншими словами – культ митця, проти якого боролися шевченкознавці як наприкінці XIX століття, так і на початку XXI [49, с. 76, 77]. За словами О. Забужко, українська філософська думка від часів «боротьби за Шевченка» була «заклопотана не так власне пізнанням Шевченка» [21, с. 6], як пристосуванням його до певних ідеологічних канонів – «народництва», «націоналізму», «революційного демократизму», «атеїзму», за словами Б. Рубчака, «боротьба за Шевченка» розпочалася ще за життя митця, викликана «дихотомією між національним і соціальним значенням його поезії» [76 с. 6-7].

Поряд із тим тривають дискусії щодо творчих мотивів поета (М. Наєнко, П. Іванишин, Г. Грабович, О. Забужко, Л. Плющ). У період національного піднесення «шевченкознавчі полеміки мимовільно переходять у площину дискусій про національну ідентичність українців, про право на власну культурну репрезентацію у світі, про ступінь зрілості національної ідеї» [49, с. 77], а тому кожен свідомий українець ідентифікує себе з Шевченком як громадянином і патріотом, а окремі рядки з його поезій стають концептуальними гаслами («Борітеся – поборете», «Кохайтеся чорнобриві, та не з москалями» тощо), які мають сприяти національному самоусвідомленню.

М. Жулинський зазначив, що під час Помаранчової революції всі учасники перебували в атмосфері Шевченкових закликів, його портрет разом з іконами був на іконостасі Майдану. Таким чином, міфологізована ще за його життя постать Кобзаря залишається і в наш час головною ідеологічною зброєю українського народу. Він не лише кодифікував літературну мову, але й показав народові його шлях, застеріг від помилок, надав віру в майбутнє [20, с. 10].

Є. Лебідь-Гребенюк пов’язує збірники «Шевченко та його доба» (1925, 1926), «Шевченківський збірник» (1924) із «методом прочитання тексту та особи автора у контексті епохи», що дозволяє науковцям реалізувати свої амбіції в «пошуках достеменного Шевченка» «у власній інтерпретації», оскільки за такого підходу текст ототожнюється «з індивідуальністю автора і культурно-історичною ситуацією, в якій він перебував» [30, с. 376]. Тематичну багатоманітність цих збірників Є. Лебідь-Гребенюк пояснює їхнім анонсовим характером. На нашу думку, цим можна пояснити певну сміливість окремих розвідок, у яких, наприклад, уникалися чи заперечувалися деякі тези про революційність і класовість поета, що трактувалися на той час як провідні риси Шевченка. У часовій препозиції до планованого академічного видання постали дослідження концептуального комплексу «Шевченко – людина».

Кореспондуючи різнобічний розгляд творчості митця із сучасною наукою, слід відзначити тенденцію до інтегрованості різних наукових галузей у комплексі аналізу літературних творів, куди, за словами Ж. Янковської, вводяться категорії «філософської та літературної герменевтики, етнофілософії, етноестетики, етностилістики, що плідно застосовуються окремими вченими»

[73, с. 127]. П. Іванишин досліджує рефлексії «модусу національного буття» [22], що виявляють у Шевченка елементи української ментальності – через відповідні архетипи та концепти, виражені лексичними одиницями «хата», «могила», «козак», «поле» тощо.

Учені зауважують, що концепти творчості Т. Шевченка-романтика еволюціонували, і образ високої могили, що в романтиків був «символом тяжкої долі України», у поета став символом її невмирущості та відродження, бо ж із неї «встане Україна» [37, с. 29]. Архетипами є й історичні особи, які репрезентують національні звитяги чи героїзм у визвольній боротьбі. О. Данильченко зазначає, що образи-архетипи, створені Шевченком, «набули символічного значення і були піднесені до рівня символів печалі, помсти, непокори, боротьби, свободи, зради», «образи М. Залізняка та І. Гонти символізують непокору й помсту, образ Б. Хмельницького – боротьбу, свободу і водночас поневолення, образи гетьманів Д. Апостола, П. Полуботка – патріотизм і жертовність тощо» [12, с. 43].

Таким архетипним образом є й кобзар, який був головним носієм правдивої інформації, тому поет вибрав цей національний концепт як власний, про що М. Жулинський зазначає: «Поет свідомо «передає» свої функції оповідача центральному образу – народному кобзареві, який відіграє не лише роль хранителя історичної пам’яті українського народу, але й є своєрідним деміургом національного духовного космосу» [20, с. 11]. Г. Грабович, називаючи цей суб’єкт «свідком і носієм колективного досвіду народу», передбачає й відповідні поетичні форми, наприклад, поеми, які розкривають повною мірою художній світ Шевченка, оскільки мають наративне начало, що асоціюється з образом оповідача, зокрема кобзаря, бандуриста чи лірника [7, с. 107, 23].

Окрім архетипних образів, означений концептуальний комплекс творчості Т. Шевченка базується і на провідному образі-концепті «Україна» (*на Вкраїні милій*; *на нашій славній Україні*; *люблю мою Україну убогу*). Ю. Барабаш зазначає, що «ідея України – стрижень, осердя національної концепції Шевченка, концентроване втілення національної ідеї як імперативу історичного призначення українства, чинника його національної самосвідомості, державотворчих інтенцій, змагань до незалежності» [2, с. 5]. Г. Грабович зауважує, що в Шевченка Україна – «зовсім не місце, територія чи країна, вона –

стан буття… екзистенціальна категорія в теперішньому часі, а в майбутньому, після свого остаточного перетворення, – форма ідеального існування» [7, с. 67].

За словами Д. Наливайка, «унікальність духовного світу й творчості Шевченка виявляється в їх незвичайній концентрації навколо центру, яким є вітчизна поета – Україна, її ідеообраз», при цьому відбувається «феноменальне взаємопроникнення «Я» поета і України, але аксіологічним центром цього поетичного світу лишається Україна, яка в його структурі виступає водночас суб'єктом і об'єктом» [37, с. 24].

Дослідники зазначають, що цей центральний елемент корелює з концептами, що мають як позитивну семантику («світ», «мати», «рай»), так і негативну («сирота», «руїна», «могила») [34, с. 87; див. ще: 56]. При цьому Л. Генералюк як феномен творчості великого поета визначає злиття «концептуальних засад класичного живопису із семантикою програм етнічного мислення», що стимулює «появу питомо шевченківських образів-концептів», а також становить поєднання сфер літератури, культури, релігії, історії, мистецтва, соціуму, особистості в «цілісному континуумі спадщини Т. Шевченка» [5, с. 32].

Образи Шевченкової поезії (хата в садочку, нещаслива Україна), типи (безталанний / «нерозумний» козак, дівчина-покритка), стереотипи (підступний лях, хитрий єврей), типові ситуації (кинув дівчину москаль-офіцер, дівчина утопилася) «містять у собі цінності та ідеали, притаманні даній культурі» [7, с. 59], тобто взяті поетом зі спільної етнічної мовної картини світу.

У тематичному колі Шевченкової народності відповідно до термінів сучасної фольклористики творчий процес переважно має характер не стихійного, а «продуктивного фольклоризму», коли «орієнтуючись на фольклорну поетику, автори літературних творів творчо трансформують, переосмислюють чи розбудовують традиційно фольклорні мотиви, образи, композиційні схеми та художні засоби у канві власного тексту» [58, с. 399]. У межах романтизму, який не лише рецепіював національні традиції та джерела, але й зрештою встановив їх як підґрунтя художньої творчості («етнокультурний центризм романтизму», «народно-фольклорний романтизм», за Д. Наливайком), поет виявив орієнтованість «на фольклор і народнопоетичне мислення» [37, с. 22, 23].

Дослідники зауважують про генетичну природу Шевченкового фольклоризму, зумовлену родинним вихованням, сприйняттям фольклору як «невіддільної частини народного буття», де він «знаходив глибоку життєву й художню правду», «матеріал для своїх творів», «часто без найменших змін, народні прислів'я, уривки з пісень» [27, с. 29, 30], трансформуючи їх і додаючи власні мотиви, що кореспондуються з «модусами екзистенції» [22, с. 38].

При тому не варто забувати про те, що з дідових оповідань Шевченко створював новий наратив про історичні події (Коліївщина) – авторський творчий переказ, і що цей творчий процес відбувався під благотворним впливом інокультурного та іноетнічного петербурзького середовища (І. Сошенко згадував, що Шевченко в Академії замість малювання більше писав), що надавало відчуття творчої поетичної свободи в сенсі реалізації творчого натхнення [59, с. 90]. Таким чином здійснювалося поєднання двох векторів творчої натури митця – стихійного народного (кобзарського) й інтелектуального.

Фольклоризм творчості Т. Шевченка «виявляється в типовості зображення, в глибокому відтворенні устрою й суті народного життя» [27, с. 31], у тому, що він реципійовані міфи «по-своєму тою чи іншою мірою модифікував, достроював і навіть перестроював … власними варіантами та версіями» [Нахлік 2003, с. 216], є «продуктом і носієм не свого, а національно-культурного міфу, яким дихала прогресивна українська інтелігенція того часу» [32 с. 121], є і творцем, і героєм власного міфу, має настанову «творити міф і самому стати міфом» [21, с. 18], а його «поетичне мислення і мова органічно близькі, споріднені з українським народнопоетичним мисленням і мовою», від чого відбувалося перманентне «ототожнення його поезії з фольклором» [37, с. 26].

До цього можна додати й історичний аспект, який передбачає фактичну, а не міфологічну верифікацію народної минувшини. Такий історизм у Шевченка базований на змальованих ним героях, які зіграли визначальну роль в історії України. О. Данильченко докладно аналізує трактування поетом образу Б. Хмельницьким, зокрема іронічне (сполуки та зіставлення «розумний батько», «церква в Суботові, де молився гетьман, – домовина, у якій Богдан поховав волю»), одночасно з виявленням і співчуття, і сподівання на краще. Дослідниця

робить узагальнений висновок, що «такий дуалізм – ліквідація вольностей і боротьба за відродження – характеризував українську націю» [12, с. 48-49].

До українських рис також належать суміш іронічності й песимістичного ставлення до власного життя. Я. Поліщук, аналізуючи Шевченкову іронічність, зіставляє її з національною культурною традицією, «передусім з фольклором та бароковою «низькою» літературою», трактує як жартівливе кепкування, скептичну, осудливу насмішку, «вибух пристрасного сарказму», що «багато в чому визначає поетикальну своєрідність творчості Кобзаря» [49, с. 78].

За словами дослідника, поетова іронія багатозначна, спрямована не лише проти влади, а й стосується «добрих людей» світу, і навіть самого себе [49, с. 78, 81]. Роздумування про власну долю містить чимало іронізмів. Його доля корелює з долею описаного в поезії «Думка» козака, якому на чужині «Ні з ким буде поплакати, / Ні поговорити», і тому на чужині «Думав, доля зустрінеться – / Спіткалося горе» [66, с. 79]. Поезії такого змісту перегукуються з епістолярним текстом: «Сколько лет потерянных! И что же я купил у судьбы своими усилиями – не погибнуть?» [70, с. 198]. Тобто та самоіронія набуває сумного забарвлення: Шевченко розуміє, що доля допомогла йому вижити у таких важких життєвих обставинах, однак він міг би зробити набагато більше, аби не ці обставини.

Відзначену песимістичність Г. Грабович трактує через «бінарну опозицію козацької волі та могили» поряд із «почуттям прокляття, злої долі, що нависла над Україною і над самим поетом», відзначаючи, що «поезія Шевченка найчастіше використовує лише ті фольклорні тексти, які містять меланхолійну кінцівку», тобто «основні фольклорні мотиви Шевченкової поезії мають виключно мінорний характер» і передбачають переважно такі інтенції, як почуття сирітства, самотності на чужині, передчуття смерті в неволі, сумування за втраченою молодістю [7, с. 44, 58, 59], тобто зорієнтовані апріорі на негатив.

До цього долучається й мотив страждання як домінантний у змалюванні Шевченком образів «маргінальних особистостей тогочасного суспільства» – сиріт, покриток, удів, жебраків, наймичок, що має різні основи: нещасливий шлюб, протистояння між бідними й багатими, традиційні гендерні конфлікти, проблеми в сім’ї (навіть убивства в родинному колі), заздрість або кпини сусідів

(в умовах опозиції «сирота – чужії люди») [7, с. 73], тобто далеко не всі з них мають класові антагоністичні ознаки.

Позитивні ж образи Шевченкових поезій – козаки-запорожці – символічно репрезентують перемогу, уособлюють «народні моральні уявлення про свободу й рівність, народні нестримні й щирі почуття», поділяють народні страждання і взагалі є носіями моральних уявлень народу [7, с. 93].

Г. Усатенко у статті «Тарас Шевченко: віднайдені ідентичності» зазначає, що митець обдумував питання своєї місії в житті: «відповідь на запитання «ким я є?» може знаходитися у триваючому, незаспокоєному прагненні цілісності внутрішнього переживання і зовнішніх обставин» [59, с. 88]. Ту відповідь митець шукав та відтворював у поетичних і малярських працях як творче кредо – провідний мотив, що був закодований з дитячих років, коли майбутній поет чув від дорослих сумні народні пісні і надалі їх сам співав. Він сам про це пише: «я нарушал барский наказ, напевая чуть слышным голосом гайдамацкие унылые песни» [70, с. 197]. Навіть по звільненні з кріпацтва, у колі петербурзької творчої богеми тематику поезій Т. Шевченко не змінив: сирітська доля, жінка-покритка, зарослі тернами шляхи тощо, тобто в поетовій творчості спостерігається певна тематична закодованість, не підвладна жодним змінам у його житті.

Така екзистенційна закодованість кореспондує з однією з найбільш дискусійних тем у шевченкознавстві, що виявляє чіткі контраверсії, – питанням релігійності Т. Шевченка. Сучасні літературознавці говорять про духовну, філософську складову цього питання (П. Антушевич, А. Гуляк, І. Даниленко, І. Дзюба, А. Колодний та ін.). А. Гуляк зазначає, що поряд із виконанням обрядів і дотриманням певних церковних канонів релігійна людина виявляється «просто – роблячи іншим добро», а Шевченко, перебуваючи серед своїх поетичних релігійних образів, ще й «працює над удосконаленням своєї душі» [11, с. 35]. П. Антушевич додає, що Т. Шевченко «не уявляв собі, щоб неправедні за свої вчинки не були покарані» [1, с. 154-155], і саме в Книзі Псалмів виявлено поетом мотив протиставлення добра і зла, що для нього є аж надто концептуальним.

У численних дослідженнях фіксуються різноманітні антирелігійні прикладки до його прізвища – «атеїст», «католик», «протестант», «православний». А. Шкрабалюк зазначає, що неупереджені дослідники завжди

стояли на тому, що Шевченко був глибоко віруючою людиною, хоча й зауважували: «Шевченко занадто складний, щоб осягнути його в такій багатовимірності, як віра», при тому що «мислення він мав незалежне, пророче, біблійне» [цит. за: 71, с. 105]. Негативні рефлексії поета дослідниця пояснює складнощами в розумінні дихотомії «добро – зло», що передбачає й людей, одні з яких потребують допомоги, а інші – покарання. З цього приводу Г. Усатенко зазначає, що сам Т. Шевченко виділяє в собі як засадничий принцип почуття гідності («человеческого достоинства»), а тому часто характеризує колективний образ народу негативно, зокрема словосполукою «темная и безгласная толпа простолюдинов» [цит. за: 59, с. 86]. Тому й категорія «рабська покора» викликає в поета неприйняття, і це є емотивним чинником закликів до протистояння владі, а разом із тим – і Церкві, що є частиною імперської владної системи.

Щодо підвладності церкви І. Дзюба зазначає: «церква стала засобом духовної та фізичної влади», а тому «людинолюбну суть християнства спотворено» [13, с. 52-53]. А. Шкрабалюк робить більш об'ємне зауваження щодо Шевченка: його «дуже пригнічував той факт, що російська православна церква, яка діяла на той час в Російській імперії, служила тільки інтересам тоталітарної держави, ганебно використовувала і перекручувала Боже слово, і вела людей не до спасіння, а від спасіння, перетворюючи їх на безвольних рабів влади, що призвело до повної нівеляції духовних цінностей» [71, с. 112].

Знаходячи відповіді на контраверсію щодо поетової атеїстичності, В. Пахаренко конструює релігійно-етичну піраміду, де Бог як «Абсолютна Свобода, породжена Абсолютною Любов'ю» творить світ, і це творення «ще не закінчилося, бо Господь наділив людину можливістю також творити цей світ, доповнювати його і заповнювати добром та любов'ю». Тому Т. Шевченко – також творець, і його творчість пов'язана з тим, що «не повинна одна людина поневолювати іншу, ні фізично, ні морально, ні духовно, бо це повністю суперечить Господній волі й покликанню людини в цьому світі» [45, с. 43].

У предметному колі Шевченковій творчості М. Євшан релігійні мотиви вводить до окремого типу поезій – за ступенем експресивної насиченості та тематичним контентом: перший тип – змалювання природи, простий наратив («Наймичка»), другий тип – життєві рефлексії поета («Катерина»), третій –

пристрасть і вибуховість («Гайдамаки»), четвертий – просякнутість релігійними мотивами («Неофіти», «Марія»), щодо якого критик зауважує: «Його релігійне життя починається власне там, де перестають обов'язувати всякі офіціальні приписи моральні. Його бог – це його ціла індивідуальність, його «я», його єство, його душа, його почування та ідеали» [16, с. 27]. Про взаємопов'язаність Шевченкової творчості та релігійності А. Гуляк зазначає: «релігійні сюжети й мотиви, наявні в численних його творах, служили йому засобом оцінки тих явищ і процесів, які відбувалися в сучасному поетові суспільстві» [11, с. 34]. При цьому І. Ісіченко додає, що учасників боротьби Шевченко підносить «до рівня чину святих», узгоджуючи це з євангельськими постулатами [23, с. 30], але закликаючи до збройної боротьби, «він усвідомлює гріховність пропонованого ним шляху»: розуміє, що не можна боротися проти зла іншим злом [71, с. 110].

Пов'язаність канонічних церковних форм, вибраних поетом, з його творчими пріоритетами можна аргументувати висновками з розвідки А. Гуляка про псалми, що мають музичну природу – виконуються в супроводі музичного інструмента й навіть передбачають двоголосся [71, с. 39]. З цього припускаємо, що Шевченко активно використовує цю форму через власну залюбленість у народну пісню, яка за українськими традиціями часто виконується в два голоси. Аналогічно молитва передбачає одноголосне виконання, що властиво оперній арії, яку поет також дуже любив.

Важливо, що форми псалма й молитви органічно «показують головні віхи розвитку української історії та містять пророцтва щодо майбуття нашого народу», – засвідчує А. Гуляк [11, с. 35]. Іпостась «Шевченко – пророк» виявляється більшою мірою саме в цих жанрах. І якщо в «Молитві» форма й зміст відповідають назві: «Трудящим людям, всеблагий, / На їх окраденій землі / Свою ти силу ниспошли» [67, с. 337], то в «Заповіті» спостерігається рецепція такого релігійного мотиву в контексті звернення-прохання не до Бога, а до людей: «Щоб лани широкополі, / І Дніпро, і кручі / Було видно, було чути, / Як реве ревучий» [66, с. 371].

У широкому тематичному полі шевченкознавства Д. Наливайко виділяє як одне з визначальних питання націоналізму, якого уникали радянські вчені. Усередині XIX століття націоналізм як світоглядний рух не мав ще політичної

складової. «В лоні романтизму розвивалися відчуття й свідомість національної ідентичності як одного із засадничих дискурсів тогочасного громадсько-політичного й духовно-ідеологічного життя, що охоплює різні аспекти і по-різному в них переломлюється» [37 с. 21]. Тогочасні філософи визначали цей рух як одну з найважливіших ідейних течій, що визначали орієнтації подальшого розвитку суспільства. Д. Наливайко наводить слова Е. Сміта про націоналізм «як форму історичної культури й громадської освіти», і ця форма включає ідеологію, мову, міфологію, світогляд, а нація у свою чергу – «це тип ідентичності, чиє значення і авторитет зумовлені цією формою культури» [57, с. 99]. На сході Європи таку культуру формували гуманітарії – історики, письменники, фольклористи, які сприяли етнічній ідентифікації народу, досліджуючи та розповсюджуючи витвори народного мистецтва, розвиваючи національну мову. Ці концепції безпосередньо стосуються і творчості Шевченка, і його самого як яскравого представника українського психологічного типу та, разом із тим, носія (медіума) комплексу національних духовно-культурних цінностей.

Тема націоналізму як складова визвольної боротьби входить до тематичного комплексу «Тарас Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство», що вивчався й вивчається багатьма вченими (О. Бігун, І. Дзюба, Л. Задорожна, Є. Кирилюк, Є. Маланюк, Є. Луняк, В. Міяковський), які пропонують різні погляди на вирішення похідних проблем, пов’язаних із цим питанням шевченкознавства, що можна назвати певною мірою принциповим, оскільки ця розмаїтість була в основі методологічних протистоянь у 20-30-ті роки.

О. Бігун у статті «Християнський месіанізм: Тарас Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство» зазначає, що братство «було першим в Україні політичним об’єднанням людей, які спробували визначити проблеми відносин між державною владою та народом, між окремими державами, а також визначили прагнення свого народу як нації» [3, с. 10]. У той час товариство відповідало тенденціям слов’янофільства й узагалі уваги до національних питань (ролі окремих націй та їх «обраності» у світовій історії) із залученням до цього українського національного компоненту. Головні ідеї братства, базовані на християнській моралі, месіанських положеннях Євангелія та концептах Старого Завіту (як-от «обраний народ»), мали на той час певне революційне спрямування

в сенсі національного визволення. Я. Розумний наголосив: «Християнський ідеалізм був природним для кирило-мефодіївців» [51, с. 124], О. Бігун додає, що програмові документи братства мають «глибинний релігійний характер, християнський містицизм, романтично-універсальні узагальнення», у братчиків «релігійна усвідомленість міцно переплітається з політичною, поєднуючи християнство з ідеєю свободи» [3, с. 10, 11].

Що ж до Т. Шевченка, безпосередню належність якого до Кирило-Мефодіївського братства було, як відомо, спростовано слідчими органами, то можна зрозуміти виникнення цього питання через кореляцію ідей товариства та рис поета, які відповідають наведеним вище чеснотам (християнський ідеалізм, романтизм, прагнення до свободи, до визволення народів, слов'янофільські пріоритети). Ті ідеї братства, перераховані Г. Грабовичем – «християнський утопізм, демократичний і конституційний реформізм, слов'янофільство і український патріотизм», – глибоко осмислювалися Шевченком [7, с. 149].

З іншого боку, як зазначає І. Дзюба, сама творчість митця вже становила своєрідний маніфест справедливості й рівноправ'я, а слов'янська тематика в його творах була наявна і хронологічно раніше. Поему «Єретик» (1845) безпосередньо було присвячено чеському слов'янофілу П. Шафарикові, а в тексті використано відповідні сполуки «сім'я слов'ян», «слав'янськії діти», «слав'янськії ріки», «слав'янськеє море», уривки із псалмів, маємо асоціацію Яна Гуса з Христом і, зрештою, ідея поезії полягає у прихованому заклику до звільнення рідного народу (у тексті – чеського) від духовного загарбання, на думку І. Дзюби, протест проти національного приниження та заклик до об'єднання слов'ян [14].

Т. Шевченко, зрозуміло, перебував у колі прогресивних митців Петербурга, Варшави та інших культурних і духовних центрів слов'янства, а тому вищеозначені ідеї зачіпали його, трансформуючись на рідному українському ґрунті. За думкою О. Ярового – на ґрунті культурних прав власного народу та інтересів національного слова [75]. О. Бігун додає, що «для поета свобода народу, його вільне самовиявлення є найбільшим благом» і «якщо Т. Шевченко і торкається питань історико-політичних контекстів польського, російського, чеського, українського народів, об'єднаних етнонаціональною

слов'янською приналежністю, то на першому місці незмінно поставало питання співжиття людей в мирі та злагоді на засадах християнських заповідей» [3, с. 15].

І. Скакальська зазначає, що на поета мало вплив інтелектуальне середовище Кирило-Мефодіївського брацтва, що М. Грушевським означене як зібрання «найвизначніших талантом і високими мислями діячів української культури» [62, с. 37]. Це виявилося в пропагуванні митцем ідеї конфедерації слов'янських народів, боротьби за національну незалежність на прикладі народів Кавказу та в захопленні конституційними основами Америки [55, с. 15, 16].

Ці засади екзестенційно формувалися на ґрунті отриманих ще з дитинства знань з української історії, тому М. Мицан зазначає, що варто говорити про формування Шевченкового стилю й контенту від його народження: «ми читаємо самого Шевченка і, мабуть, не стільки від 1840-го р., а, певно, ще від 1814». Його твори аналогізуються з почутими в дитинстві історіями та сучасними йому подіями, що впливали на поета: «"Гайдамаки" і "Перебендя" – це вся минула історія, це козацтво, яким поет захоплювався. "Єретик" і "Кавказ" ідуть поряд із членством Шевченка у Кирило-Мефодіївському братстві» [33, с. 14].

Пріоритети поета відбиваються у створених ним образах народних героїв, що окрім змістотворчої та націєтворчої функцій «виражали авторські погляди на подальший розвиток Української держави, формувалися під впливом тогочасних суспільно-політичних подій, зокрема діяльності масонських гуртків, Кирило-Мефодіївського братства, культурно-просвітницьких товариств і громад» [12, с. 44]. Тобто система образів поета ув'язується з системою його громадських поглядів, які корелюються з діяльністю тогочасних інтелігентських організацій.

Таким чином, сучасні вчені доводять, що не власне участь у товаристві, а самі твори Т. Шевченка, наповнені ідеями українства, становили небезпеку для самодержавства, що й було встановлено як основну його провину. Зрозуміло, що сьогоденна теза про значення Шевченка «Поет і Пророк, натхненний голос свого народу і духовний батько відродженої української нації» (Г. Грабович) – лише рефлексія на тогочасні такі ж вислови вчених. Однак владні інститути відчували таку комплексну небезпеку від поета, що, за словами Г. Грабовича, ставила Шевченка над Міцкевичем і Пушкіним – такими ж апологетами слов'янського романтизму: «не тільки українська література, але й українське культурне й

політичне життя, та й сам національний рух дев'ятнадцятого століття вирішальним чином сформовані Шевченком» [7, с. 6, 8].

Тема стосунків Шевченка й Куліша була одним із найбільш затребуваних мотивів розвідок учених початку XX століття. Значна увага зверталась на Кулішевий етнографічний принцип щодо функцій митця, що підтримувався й Шевченком. Г. Грабович описує ці складні стосунки через характеристику П. Куліша як «першого друга і редактора» Шевченка, потім – «тлумача і самопомазаного продовжувача, і нарешті – противника і опонента» [7, с. 9]. Цю тему було прискіпливо досліджено тогочасними вченими, вона більшою мірою біографічна, а не філософська й не є об'єктом для глибоких сучасних розвідок.

О. Забужко, характеризуючи М. Драгоманова в його ставленні до Шевченка, його «типову обмеженість родового аристократа, який із зарозумілістю боронить від плебея (якому «недостає доброї науки й школи письменницької») недоторканість засвоєних з дитинства норм і приписів», порівнює цю ситуацію з Кулішевою, який так само не любив поетову манеру прикриватися сільським походженням, зумисно бути простачком і в поетичній творчості, і в побуті. Дослідниця називає це прикладом «справді класового конфлікту» [21, с.7-8].

Більш продуктивною для сучасної рецепції є інтеграційна кореляція «малярство і поезія», означена в розвідках учених 20-х років, що трактується Л. Генералюк таким чином: «Шевченкова поезія читається через призму його бачення як художника, тобто «він інтерполював професійний стиль мислення у літературний творчий процес»» [5, с. 24]. Н. Орлова додає, що «природний геній, аналітичний розум, глибока інтуїція, тонке відчуття дали можливість Шевченкові проаналізувати світову культуру, відчути дух романтичної епохи і створити відповідні образи, де слово трансформується у живописний образ і навпаки – візуальний образ трансформується у слово» [42, с. 196].

За словами Л. Генералюк, «код образотворчого мистецтва зіграв ключову роль у формуванні літературного стилю Т. Шевченка» [5, с. 25], тому в поезіях і повістях присутні як колористичні метафоричні словосполуки (*Хатки біленькі виглядають*; *А долі сивий наш козак / Дніпро*), порівняння з колористичною складовою (*мов діти в білих сорочках*; *дуб зелений, мов козак*), так і звичайні

двоскладові колористичні словосполуки (*зеленим гаєм*, *сині гори*, *біліють хати*, *суворий воїн*) [66; 67; 68; 69], що візуалізують наративний текст. Відповідно у знавця Шевченкових картин і малюнків виникає перед очима, скажімо, сепія «Чигирин з Суботівського шляху» (український сільський пейзаж), де присутні такі візуальні об'єкти й аналогічний загальний настрій.

Що ж до самого зображувального мистецтва як другої творчої іпостасі Шевченка, то багато вчених аналізували її з різних боків. У збірниках «Шевченко та його доба» це був більшою мірою огляд О. Новицького з деякими інформаційними зауваженнями, у сучасній дослідницькій площині традиційний мистецтвознавчий аналіз розширюється за допомогою міжнаукових кореляцій.

Наприклад, Р. Єргалієва відповідно до Шевченкових малюнків азійського циклу відзначає мотив заступництва, що аргументується як тематикою сирітства в поезії, як соціальним пріоритетом захисту поневолених народів імперії, зокрема українців, казахів і киргизів, так і тематикою зображуваних сюжетів, де фігурують сироти й прості жінки. За словами дослідниці, художник виокремлює у степовому народі «найбільш беззахисну й експлуатовану ланку і всіма доступними йому художніми засобами оголошує про цю несправедливість сучаснику». Як доктор мистецтвознавства, дослідниця аналізує й суто художницькі риси митця, визначаючи дотримання достовірності пейзажів й образів на малюнках, акварелях, офортах [15, с. 36-37, 38].

Н. Орлова традиційно називає Шевченка новатором у малярстві: «творець українського графічного портрета, національного краєвиду, митець, який увів нові соціальні теми в українське образотворче мистецтво, став першим в Україні академіком гравірування» [42, с. 195]. Також вона називає найсучасніші доробки про художню творчість митця – монографії «Класицизм і романтизм в українському мистецтві» та «Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури» В. Овсійчука, стверджуючи, що сьогодні Шевченка визнали вже «як основоположника новітнього гравірувального мистецтва у Східній Європі, художника, який стояв біля витоків українського жанру і який впритул підійшов до імпресійного живопису, випередивши французів на десять років» [42, с. 202].

Таким чином, малярська іпостась Шевченка також відзначається новаторством та європейським непересічним рівнем і значенням.

І, зрештою, ще один погляд на поєднання цих двох векторів творчості митця висловлено О. Забужко, яка дихотомічне протистояння художника й поета в самому Шевченкові (із «Щоденника»: «Я хорошо знал, что живопись – моя будущая профессия, мой насущний хлеб… И вместо того, чтобы изучить ее глубокие таинства, я сочинял стихи, за которые мне никто ни гроша не заплатил и которые, наконец, лишили меня свободы» [70, с. 37]) поглиблює, посилаючись на визначення Ю. Лотмана та О. Пріцака із залученням культурознавчих дихотомічних протиставлень «майстер-ремісник – богонатхненний пророк», «кобзарський архетип» – «малярський шлях», «хранитель і ретранслятор усних переказів племені» – «митець «локальної», «обласної» теми», більш абстрактно – «міф – тема», «своєкультурність і «малоросійство», «свобода» (творець національного космосу) – несвобода (модний художник імперської культури) [21, с. 96-97]. Зрештою цей вибір сам собою склався, коли Шевченко став ігнорувати навчання в художній академії, зробивши вибір на користь невигідної в життєвому сенсі поезії, тобто саме цю іпостась митця можна було б назвали «Дармограй», аби не її визначальна в сенсі національного світобачення сутність.

Серед авторів збірників «Шевченко та його доба» (1925, 1926) лише Б. Якубський звернувся до аналізу ритміки поезій великого митця. У цьому підрозділі зробимо спробу осучаснити Шевченка як залюблену в музику людину. Д. Наливайко зазначає, що концепцію Шевченка як «стихійного генія» і «напівфольклорного співця» аргументовано прикладами органічного злиття його творчості з інтересами народу на ґрунті народної ж творчості, в яку поет був занурений з раннього дитинства і залишався вірний українській народній пісні все своє життя [36]. Згадаймо спогади М. Куліша про зустріч із поетом, коли той майже відразу заспівав народних пісень.

У Кобзаревій творчості це виражається в частій рецепції фольклорних тем або ритмів. Наприклад, у фрагменті «Як була я молодиця, / Цілували мене в лице, / А як стала стара баба, / Цілували б, була б рада («Відьма») [67, с. 267] маємо безпосередньо форму народної пісні, де в кожному двотактовому рядку ритмічний акцент припадає на перший склад, що відповідає сильній музичній

долі – удару бухала (барабана); жіноча рима й узагалі всі слова мають вокалічну флексію. Повторення частки ***б*** в останньому рядку створює консонантний склад, що не властиво народній поетиці, це доводить тезу про «вільне творче поводження Шевченка з фольклором, про його, сказати б, артистичну свободу щодо фольклорного канону» [37, с. 27]. Водночас висловлюємо припущення про повне запозичення поетом цієї пісні в народу як побутової ілюстрації до сюжету.

На початку цього підрозділу було зазначено про горизонти шевченкознавчих студій, що «охоплюють різні сфери й проблеми буття та культури». Ми вже використовували термін «двовекторність», однак не в тому значенні, в якому О. Забужко вживає споріднене слово «багатовекторність», кореспондуючи його з неоднозначністю сприймання догм про Шевченка, коли йдеться не про його творчість, а про стан самого українського соціально-політичного життя (суб'єктивно-об'єктивної бездержавності, суб'єктивного менталітету), та зауважуючи про небезпідставність будь-якої з минулих ідеологічних і методологічних теорій у шевченкознавстві (навіть згадуваний нами вище атеїзм не можна «скинути з рахунку») [21, с. 8]).

3.2 Компаративістські паралелі шевченкознавчих студій 1-ї третини XX століття та початку XXI століття

Як уже зазначалося вище, аналізовані нами в дослідженні збірники становлять своєрідний шевченкознавчий огляд – із залученням різних галузей науки та різних дослідників, «важливих на той час документів і розвідок про творчість поета, його літературне оточення та характеристику епохи» – з однією метою, яку Є. Лебідь-Гребенюк наводить зі слів П. Филиповича: «студіювання Шевченка (не тільки творів, а цілої людини) та його доби» [30, с. 376, 380]. Тобто такі дослідження ґрунтуються на людиноцентристському підході.

Цей підхід зумовлений самою сутністю митця, про що Д. Чижевський писав: «Основною рисою цілої духовної постаті Шевченка, провідним почуттям в цілій його творчості, основним патосом його життя треба визнати його антропоцентризм – поставлення людини в центрі цілого буття, цілого світу». [64, с. 124]. П. Филипович у статті зі збірника 1926 року наводить Шевченкову тезу, реципійовану І. Франком, про те, що «поляки й русини будуть рівними

браттями», «не буде ані панів, ані мужиків, а тільки самі польські обивателі» [цит. за: 61, с. 10], яку також трактуємо як аргумент людиноцентричності митця.

З цим кореспондують висновки сучасних дослідників: С. Яремчука – про виявлення Шевченком волелюбної сутності людської душі та глибоке розуміння таких одвічних атрибутів людського життя, як добро і зло, правда, кривда і кара, прощення і щастя, справедливість і милосердя [74, с. 65] та А. Шкрабалюк – про заклик митця до встановлення справедливості, що відповідає волі як власне людському атрибуту Божественного походження [71, с. 109]. О. Забужко також говорить про розвиток «філософсько-антропологічного підходу до Шевченкової творчості» [21, с. 10] як методологічного підґрунтя сучасних досліджень.

Сучасні дослідники мають змогу здійснити компаративний аналіз поглядів на Шевченка учених – носіїв різних підходів і концепцій. М. Мицан порівнює підходи П. Куліша й М. Євшана, за якими перший визначає народність поета «у зображенні в його творах української давнини, історичної пам’яті, фольклорної стихії і світосприйняття українського люду», а другий у поета відзначає «ті моменти, які йдуть від душі, від щирого захоплення світом, від безпосереднього сприйняття життя і божественних творів природи» [цит. за: 33, с. 14, 15]. Визначається, що, за принципом Куліша, Шевченко рецепіює дух і настрій свого часу, «бере в народу» певні образи та мотиви, додає свої, і вже в такому новому вигляді «повертає їх народові». Навіть інакше – бере народну енергію, додає свою, від чого «читач упивався хмелем народності його поезій» [33, с. 15]. М. Євшан як джерело естетики Шевченкових поезій також визначає «природну сферу», інстинктивне відчуття «іскри Божої», «божественну природу» [17, с. 92].

У межах тематики стосунків Куліша й Шевченка О. Гермайзе аргументує покровительське ставлення першого до другого через аналогічного його ставлення до Костомарова, коли запал Куліша, його дещо грубі вислови («ви розкрили рота, щоб сказати з кафедри…») дослідник пояснює взятою тим на себе роллю «ментора й навчителя» «неофіта в українстві» Костомарова, підкреслюючи це фрагментами з листа з переконуванням адресата в тому, що той українець («Я не могу Вас так любить, как люблю, когда считаю украинцем»), і висловлення щодо спільного об’єкта їхньої пристрасті – українства [6, с. 49].

Мотив розвитку української культури й соціуму також розкривається О. Гермайзе через відносини означених вище діячів: М. Костомаров схарактеризував постулати українства у «Книгах битія українського народу», де проаналізував деякі аспекти історичного розвитку українського та російського народів: «Московський народ… одурів, бо царя свого нарік богом», а Україна спочатку поєдналася з Польщею «як сестра з сестрою «на образ іпостаси божої нероздільної і незмісимої», а пізніше – так само з Московщиною «нерозділимо і незмісимо» [6, с. 45]. Працю Костомарова дослідник зіставляє з «Історією Русів», де аналогічною є «комбінація історичних подій», однак зазначає, що автор висловлює там ідею суверенності українського народу («який хоче вільного, братерського поєднання з братами – слов'янськими сусідами») [6, с. 46].

Стосунки між Кулішем, Костомаровим та Шевченком безпосередньо кореспондуються з питанням «Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство», яке можна назвати предметним комплексом, що включає також розвідки щодо інших постатей організації як поетового оточення. В. Міяковський у статті «Микола Гулак» дослідив життя й діяльність організатора братства М. Гулака, який з часів свого навчання був залюблений в ідею корпорації, а тому означене товариство мало свій статут, правила прийняття нових членів, навіть зовнішню ознаку – перстень із написом імен Кирила й Мефодія. Авторитет Гулака у товаристві аргументується місією прийняття нових членів, а також вирішенням конфліктів у колективі [35, с. 127]. Гулака ми не можемо назвати частиною безпосереднього Шевченкового оточення, однак його характеристика засвідчує високий рівень інтелігентів, які пожертвували особистою волею заради визволення українського народу з кріпацтва. Цей діяч, окрім вражаючої енциклопедичності, відзначався товариськістю й делікатністю: за словами Куліша, «одарен нежною и глубокою душою», хоча «в нем один только недостаток – излишняя скромность», і все ж «он соединяет в себе достоинств более, нежели кто-либо из известных мне молодых людей» [цит. за: 35, с. 124-125].

Особа ж «магістра Головка», схарактеризована М. Новицьким у розвідці про арешт Шевченка 1850 року, виявляє ще більш трагічну долю: він позбавив себе життя під час арешту, чим вразив навіть жандармів: такої ціни не вартувала та колізія. М. Головко з подальшої оповіді про нього як високоінтелектуальну

людину, яка знала кілька мов, була добре обізнана з європейською культурою та наукою, починала й сама займатися літературною творчістю, постає перед нами як потенційно значуща постать в історії України. Однак він, так і не почавшись, загинув під час слідства щодо причетності Шевченка до братчиків.

Продовжуючи зазначену раніше думку О. Забужко щодо кількавекторності в дослідженнях постаті митця, пригадаємо й «боротьбу за Шевченка», у межах якої виявилися на початку XX століття різноманітні підходи й орієнтації. Дослідниця називає кілька синонімів до того терміна: «ідейна багатовимірність», «протеївська мінливість», «мерехтіння смислів», що загалом отримували від дослідників певне концептуальне витлумачення. Тобто в мистецькому полі Шевченкової творчості будь-який методологічний підхід можна аргументувати певними поетовими рядками. Про це влучно зазначив І. Світличний: у поета «можна знаходити як матеріалізм, так і ідеалізм, як діалектику, так і метафізику», при тому що «насправді ні того, ні іншого, ні третього, ні десятого – в чисто філософському розумінні – … у Т.Г. Шевченка немає» [54, с. 278].

Зрозуміло, що будь-яка невизначеність гальмує дослідний процес. За словами Г. Грабовича, «через відсутність будь-якого чіткого і всеосяжного методу, який би торкався усіх рівнів значень і символіки у творах Шевченка, вивчення його праць чимдалі помітніше застигало на мертвій точці» [7, с. 10]. Дослідник використовує термін «дуалізм», яким позначає дві опозиційні іпостасі Шевченка-літератора – україномовного й російськомовного, що виявляються в «дуже різних сприйняттях і визначеннях поетом себе самого, а також на цілком відмінних інтелектуальних і емоційних формах вираження» [7, с. 16]. Перша з цих поетових «особистостей» реалізована в українській поезії, де «душа Шевченка резонує влад з «національною душею», тобто з усім діапазоном спільних, не до кінця виказаних знань, почуттів, вражень», і має назву непристосованої, оскільки сам митець називає це покликання «дивним невгамовним». Друга присутня в російській прозі, «Щоденнику», листах і називається «пристосованою», оскільки «сформована й реагує на зовсім інший світ, світ Санкт-Петербурга, Академії мистецтв, на космополітичне середовище і зразки іншого, інтелектуального життя» [7, с. 16, 17, 20,].

Тематику російськомовної творчості Шевченка, що входить в більш широке предметне коло стосунків митця з російською літературою, у більш філософському розумінні розглядає О. Забужко, зазначаючи, що сам псевдонім Кобзар Дармограй – своєрідна «відчужена» від Шевченка «маска», «несправжній», ніби «відбите світло або відкинута тінь» [див. ще: 29]. І покликаний він «переспівувати» в російську мовно-культурну традицію Кобзаря автентичного – ліричного героя української поезії». Дослідниця зважає на певне намагання поета довести великоруським опонентам своє вміння писати літературу й російською мовою, через що Шевченко дещо дивакувато вводить свою «відчужену маску» в коло знайомих, оголошуючи Кобзаря Дармограя своїм добрим знайомим. Таким чином, «пара «Кобзар – Кобзар Дармограй» є головною в Шевченковому міфі символічною персоніфікацією українсько-російського діалогу як діалогу культур», – підкреслює О. Забужко [21, с. 87, 88].

З іншого боку, дослідники відзначають національну природу й у російськомовних творах, зокрема Г. Грабович сміливо стверджує, що «російська поема «Слепая» чи уривки «Никиты Гайдая» значно ближчі за духом до української поезії Шевченка, ніж деякі твори українською мовою» [7, с. 14].

Зрештою робимо висновок про сполучення в самому поетові двох елементів цього синкретичного діалогу як дихотомії: з одного боку, «активне, напружене й повнокровне життя молодого художника й літератора, з світськими й інтелектуальними контактами, відвідинами літературних салонів, театрів і опери» [8, с. 75], а з іншого – медіум українського національного космосу, який до сьогодні «виявляється чи не актуальнішим, ніж для свого часу: у міжчасі-бо соціальна практика тоталітарних режимів з усією апокаліптичною достеменністю… продемонструвала неможливість побудови «земного раю» в «окремо взятій країні», «громадянська історія перестала бути історією націй, а стала історією людства як єдиної спільноти», і називає Шевченків міф на сьогодні «головним духовним набутком України загальноцивілізаційного значення» [21, с. 146].

Вищезазначений дуалізм безпосередньо пов’язаний із спростуванням тези про «мужицьку» природу творчості поета. Це робили В. Петров, П. Филипович, С. Єфремов й інші дослідники початку XX століття. О. Забужко висловлює жаль

з приводу того, що «саме Драгоманов силою свого інтелектуального авторитету чимало прислужився до пізнішого утривалення посполитої рецепції Шевченка як «мужицького поета», фактично відмовивши йому в статусі мислителя і навіть поставивши під сумнів вартість здобутої ним освіти» [21, с.7].

Зпуваження А. Річицького щодо «мужицької німцефобії» Шевченка П. Филипович називає його «власною філософією» [60, с. 23], виявляючи таким чином роздратованість від смакування першим цієї теми. Неоднозначне ж ставлення поета дослідник виявляє, з одного боку, у критичному його ставленні до захоплення земляків німецькою філософією, а з іншого – у власному захопленні деякими німцями. Як приклад, проводиться паралель між відомою поетичною характеристикою начебто абстрактного німця, який «історію нам нашу розкаже» [66, с. 352] та реальним німецьким поетом і перекладачем Ф. Боденштедтом – автором книги «Поетична Україна», який захоплювався українською культурою та історією.

На нашу думку, варто зауважити ще такий момент: П. Филипович говорить про вплив не лише Гоголя на формування ставлення Шевченка до німців, але й Брюллова, однак відомо, що останній мав частково німецьке походження. Про це дослідник не зазначає, хоча такий нюанс міг би зумовити подальший аналіз у сенсі характеристики передової петербурзької інтелігенції.

Трактування О. Забужко Шевченкової інтелігентності ґрунтується на іншому принципі, аніж Куліша або Драгоманова, які звинувачували поета в «мужицтві». Дослідниця говорить про «усвідомленість репрезентативності своєї діяльності щодо окремої й самодостатньої національної спільноти» як провідну ознаку справді національного інтелігента, а тому називає Шевченка першим у такому вимірі, на підтвердження цьому залучаючи й думку Б. Грінченка: «в українській літературі з’явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження» [21, с. 43, 44; 9, с. 72].

Українські митці – попередники й сучасники Шевченка – більшою мірою були репрезентантами «російської літературної традиції». Скажімо, «Енеїду» І. Котляревського Шевченко визначає як «сміховину на московський шталт», таку ж відірваність від української народної мовної основи поет закидає й іншим

загалом шанованим ним національним митцям – Г. Квітці-Основ'яненку, С. Гулаку-Артемовському й навіть Г. Сковороді [70]. Тобто Шевченко тим і знаменний, що не піддався цьому впливові в умовах тісних контактів із російською мистецькою елітою й залишився вірний власному творчому кредо.

Інтелектуальний рівень Шевченка визначається й через його зв'язки з театром і музикою, що докладно проаналізовані у збірниках театрознавцем П. Руліним. Причому аргументацією поетового бажання бути «на хвилі» культурного розвитку є два аспекти:

1) факти відвідування митцем театру, які в темпоральній площині досліджено автором статей (щодо можливості Шевченком реально бачити описані ним у повістях і Щоденнику вистави). Наприклад, у розвідці про виставу-водевіль «Казак-стихотворец» текстологічний аналіз слів одного з персонажів повісті «Близнецы» та Є. Гребінки в газетній рецензії свідчить про знайомство Шевченка з цією п'єсою з газет або слів самого Гребінки, або ж поет бачив цю виставу ще в Петербурзі [52, с. 119].

2) характеристика поета, висловлена в тих же джерелах, щодо гри акторів: «У ней есть движения настоящей артистки» (Мочалова), «так естественно, зло исполнила роль помещицы Лепешкиной, что сама Коробочка перед тобой побледнела» (Трусова), проте й негативні: «как и его роль, приторен», «лапти плел, варвар» (Климовський). Такі ж короткі Шевченкові зауваги відзначає П. Рулін і щодо кожної вистави загалом – негативні: «водевиль балаганный и исполнен по балаганному» («Коломенский нахлебник»), «аляповатый бенефис г. Васильевой» та позитивні: «исполнение было неподражаемо». Переважання негативних вражень дослідник пояснює тим, що «не подобався Шевченкові увесь стиль виконання, коли вистава йшла в, так би мовити, «громкому» суто провінціяльному стилі». Поет-критик про це пише таким чином: «Путаницу» играли по здешнему хорошо, а по моему лубочно» [цит. за: 52, с. 135], тобто критикує зорієнтованість місцевого театру на вдоволення смаків різноманітної публіки, що відбивається у свою чергу на касовому зборі.

З тих же означених вище джерел сучасні дослідники виокремлюють інформацію і про знання Шевченком музичного світу. Г. Бойко в повісті «Музикант» наводить прізвища відомих європейських музикантів Б. Ромберга,

А. В'єтана, А. Серве, музику яких поет слухав особисто в Петербурзі й залишив. емоційні відгуки: «Божественний Гайдн!», «Великий Бетговен», «Моцарт – чарівник», «Безсмертний Глінка!». Дослідник зазначає і про дружбу поета з українським співаком і композитором С. Гулаком-Артемовським, який свою пісню «Стоїть явір над водою» присвятив Шевченкові [4, с. 91].

Зрештою залюбленість поета в музику / пісню дала зрештою і зворотні рефлексії – його поезії стають текстами й лібретто до музичних творів М. Лисенка (цикл вокальних творів «Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка»), кантати-симфонії «Кавказ» С. Людкевича, опери «Катерина» М. Аркаса.

Провідна ж рефлексія залюбленості в музику виявляється в поетовій пісенній ритміці, про яку зазначає Б. Якубський, наводячи слова С. Смаль-Стоцького «щоб ми вірші Шевченка співали», читали цю поезію «ритмічно», і ритм цей має бути «виглажений, вирівняний… при вправі», тобто мусимо вправлятися в читанні таких пісенних віршів, зауважуючи, що академічно можна читати лише вірші, написані «чужинецькими метрами», але це не стосується народних пісень і Шевченкової поезії [72, с. 75-76].

Сучасний дослідник А. Гуляк також аналізує цю музичність і ритмічність, характеризуючи їх таким чином: «коломийковий вірш, яким переспівано біблійний архітвір у Т. Шевченка, надає йому більшої наспівної інтонації. Динамічність тексту зумовлено й чергуванням розповідних, питальних і окличних речень, якими уможливлюється діалог з реципієнтом», і це є іманентною ознакою псалма [11, с. 39]. Зазначимо, що Б. Якубський зі С. Смаль-Стоцьким дискутували з приводу використання коломийкового ритму в поезіях Шевченка.

Г. Бойко додає, що поет поєднав народну ритміку з класичною, розробивши такими чином «форму ритмічної організації вірша на основі народної пісенної традиції та силабо-тонічного віршування», причому через свою наближеність більше до музичних канонів особливості такого експресивного вірша повсякчас дискутуються вченими. Насправді це так звані «розкрилений» та «заокруглений», суто музикальні ритмо-мотиви [4, с. 90].

Спільність і відмінності в наукових поглядах учених 1-ї половини XX століття та кінця століття й початку XXI-го можна проілюструвати на

положеннях розвідки А. Калинчук про Шевченкову ритміку й жанрову оригінальність. За її словами, поезію «У неділю не гуляла» (1844 р.) відносили до балад (Ф. Колесса, Г. Нудьга), до побутових поем (Л. Білецький, Є. Кирилюк), до медитативно-наративної лірики (В. Шубравський) [див.: 25; 26; 41]. Дослідниця розкриває стильові особливості означеної балади: «не властивий фантастичний елемент, сюжет побудований стисло і на реалістичному ґрунті», однак «переважають реалістичні ознаки у проблематиці, змісті, художніх засобах», поєднуються «головні мотиви чумацьких пісень – мотив хвороби й смерті молодого чумака», а також мотиви «чекання коханого дівчиною» та «сирітства» [24, с. 75-76], і взагалі властива для тогочасного сентименталізму та романтизму тематика «жаху» (Д. Чижевський) [63, с. 414]: злидні, наймицтво, смерть хлопця, дівчина від відчаю стає черницею, гірка доля тощо.

Аналізоване нами дослідження Б. Якубського щодо поетової ритміки можна деталізувати й більш конкретизувати й іншими розвідками з додаванням нашої думки з цього приводу. В. Доманицький в рядках «Вигляне сонце. Рай та й годі! / Злодій *заплаче*, дарма що злодій» («На вічну пам’ять Котляревському») [66, с. 89] визначає, що виділене слово не порушує ритму поезії, хоча авторитетний мовознавець М. Кримський радив виправити цю форму на *плаче* – саме через вимогу дотримання ритму [цит. за: 24]. На нашу думку, останній, можливо, зважав на акцентацію у слові *дарма* на останньому складі. Поет же, певно, акцентував на першому складі, що вирівнює ритмічний малюнок. Аналогічно в уривку «Що побачу його *ще раз*, / Що побачу знову…» («Гайдамаки») [66, с. 177] виділена нами обставинна словосполука ритмічно зливається в одне фонетичне слово – відповідно з одним наголосом. Вимоги ритму зумовлюють часом і нестандартне наголошення окремих слів. Так, у фрагменті «Може, й бачить, та *пом**а**га*, / Як і оті гори» [66, с. 269] виділене дієслово має наголос на другому складі (у деяких перших виданнях – *пом**о**га*).

Часто ритмічність є складовою фольклорної ремінісценції поета, який бере її з народної пісні. Наприклад, традиційний препозитивний вигук *ой*, який виконує роль уже частки, оскільки не виділяється паузою, уже сам по собі формально є фольклорним маркером відповідної поетичної фрази («Ой три шляхи широкії…», «Ой я свого чоловіка…»,) [67, с. 17, 128]. У такому разі цей

елемент є наголошеним у поетичному рядку («Ой три шляхи широкії / До купи зійшлися», «Ой я свого чоловіка / В дорогу послала»), що зумовлює ритмічний акцент на першому складі. Або ритмічно наголошені постпозитивні дієслова та прикметники, що також є фольклорною традицією: «Хустиночко мережана, / Вишиваная, / Вигаптую, подарую, / А він мене поцілує») [66, с. 279]. У цьому разі друга та третя строфи є ударними, особливо третя, що складається з дієслів-присудків – головних членів односкладного означено-особового речення та носіїв дієслівної рими, отже, ці строфи виділено поетом через їх відокремлення.

Таким чином, оригінальне бачення сучасних дослідників доповнює висновки дослідників Шевченкової поетики 1-ї третини XX століття. У межах питання про мотиви творчості митця С. Родзевич у статті «Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая»)», здійснюючи безпосередній літературознавчий аналіз першої з означених у назві поем, виокремлює короткі мотивні формули, які переважно є зв’язаними: один-два з них можуть бути вільними, оскільки не впливають на загальну сюжетну схему. Додатковим місцевим мотивом є контекст дії – колоритний український пейзаж [50, с. 50].

Наведені формули є складниками провідного загального мотиву поневіряння обездоленої людини в творчості митця – як літературній, так і малярській. У своїй статті С. Родзевич прямо не зазначає про можливість ремінісценції (мотивів, сюжету), однак постійні вказівки на спільність мотивів у зіставлюваних творах (російських та європейських авторів), а також сюжетні аналогії наштовхують нас на цю думку. Її дослідник і сам підтверджує словами Гете, який радить письменникам-початківцям брати готові сюжетні схеми й «упорядковувати речі по-свойому, на власну руч» [50, с. 56], тобто з додаванням власних мотивів (місцевого, етнічного, ментального характеру) та «річ» матиме інше наповнення. За словами автора статті, спільний комплекс мотивів Шевченко «оживив патосом свого ліризму» [50, с. 59]. Отже, провідний мотив поневіряння формує осібний стиль великого українського поета.

Л. Плющ мотивні Шевченкові схеми розглядає як «синтез інтимного начала із началом загальнолюдським, філософсько-етичним, із контекстами національним, соціальним, релігійним», у межах якого визначає систему любові як «драми кожного» і разом «драми людини як такої»; мотиви «страждання через

кохання», «гріха кохання», «апології кохання», що вплітаються у процес відображення Шевченком «трагічності людського життя», «ірраціональності причин зла й страждання на землі», філософсько-поетичного осмислення одвічного екзистенційного діалогу людини зі світом, Богом і з собою [47].

Повертаючись до дуалістичного характеру творчості митця, визначаємо й дихотомію «поет – художник», що не має опозиційного характеру, хіба що мотив особистого вибору. У межах теми «Шевченко – художник» М. Мицан зазначає, що поет «себе мислив малярем. Своє покликання вбачав у гравюрі», у ньому «боролися дві музи, сам Шевченко переживав внутрішній конфлікт між художником і поетом» [33, с. 14].

О. Новицький зазначав, що ця дихотомія виявляє й кореляційний зв'язок: ще в період навчання у К. Брюллова, читаючи історичну та художню літературу, митець намагався відтворити ті епізоди, що його вразили, на полотні [40, с. 13], тобто текст зумовлював безпосередню візуалізацію. Л. Генералюк, продовжуючи цю думку майже через століття, характеризує мову митця як «словесне малювання», що «зумовило виникнення питомо шевченківської мови» та загалом становить «секрет Т. Шевченка» й формує авторські «образи-концепти», які репрезентують «картину світу автора», концентрують «риси національної ментальності», є «константою національної свідомості», «моделюють космос буття українства» [5, с. 27].

Цей світоглядний комплекс О. Новицький виявив, пояснюючи сюжет малюнка «Сама собі господиня в хаті» 1840 року концепцією митця як «оборонця зневажених і ображених», що, як відомо, розповсюджувалося і на поезію, і на малювання [39, с. 199]. За словами Л. Генералюк, взаємне інтерполювання поезії та малярства відбувається таким чином: «майстер акумулює в своєму мистецькому багажі чимало картин довколишньої реальності, фрагменти яких (навіть елементи) згодом будуть реалізовані на полотні. Це своєрідний візуальний запас ідей, які в поета перетворяться на рядки та строфи, в музиканта – на нотні фрази та мелодії. Іншими словами, «зорові образи» з «візуальної оперативної системи» формують «специфіку мови й літературного стилю» Т. Шевченка «завдяки зримості, предметності мовленого» [5, с. 25].

Що ж стосується концепції «оборонця зневажених і ображених», то в сфері Шевченкового зображального мистецтва це простежує Р. Єргалієва в творах казахського періоду заслання, коли головними об'єктами художника були бідні діти (у поезії – сироти) та жінки-селянки (у поезії – покритки) [15, с. 36].

За такої філософії митця виявляється пріоритет категорії людської свободи, яку А. Шкрабалюк називає Шевченковим життєвим концептом і трактує як насамперед релігійно-філософську, що «виражається у морально-етичній категорії «свобода волі» людини», передбачає «вибір між добром і злом» і дарована людині Богом, тобто «в основі християнського розуміння свободи волі лежить переконання, що вищою функцією душі є не свідомість чи розум, а воля», що саме свобода волі виявляє в людині божественне начало [71, с. 103, 104].

У такому сенсі релігійність Шевченка виявляється набагато глибшим субстратом, аніж вона трактується вченими 1-ї половини XX століття, при тому що в умовах державної ідеологічної орієнтації на атеїзм в аналізованих нами збірниках релігійні мотиви спливають лише два рази, і то суто в площині негативного ставлення поета. На противагу цьому, за словами О. Забужко, його релігійність безпосередньо виявляється у двох аспектах:

1) в особистому ставленні до Бога («чимало текстів «Кобзаря»… становлять собою зразки найчистішої релігійної поезії», «Кобзар» варто сприймати як «безнастанний, часами вельми драматичний, але завжди безпосередній діалог людини з Богом», що підтверджується статистичним підрахунком Ю. Шевельова, який фіксує 269-разове вживання слів *Україна* й *український* і 1281-разове слів *Бог, Господь, Ісус, Христос* і похідних форм, у російськомовних текстах митця – відповідно 38 і 1398, що доводить принциповість такого вибору). Д. Наливайко також зазначає, що безпосереднє використання біблійних мотивів фіксується, починаючи з періоду «Трьох літ», коли з'являються й відповідні переспіви з Біблії – «Псалми Давидові». Надалі ця рецепція стає більш метафоричною – наприклад, прагнення до «справедливості щодо покривдженої країни, справедливості в найширшому значенні, як «Божої правди»», або «Гетьманщина прямо, в насиченому історичному контексті, називається «Божим раєм»» [37, с. 33];

2) у ставленні інших до Шевченка як образу, ікони – меншою мірою за його життя та більшою – після (мученицька доля митця у традиціях «житія», асоціювання «Кобзаря» з Біблією, портрет поета біля іконостасу, «паломництво» до його могили, ритуальність у відзначенні шевченківських свят) [21, с. 12, 13].

Побутова симпатія до митця часто виявлялася з боку різних за соціальним статусом осіб. М. Новицький у розвідці про арешт Шевченка 1850 року зазначає, що місцевий губернатор, як і чимало чиновників, поблажливо ставився до поета, оскільки той малював сімейні портрети і взагалі був добрим співрозмовником у невеликому колі провінційної інтелігенції. Навіть результати обов'язкового обшуку в порушника дисципліни наскільки міг м'яко виклав у рапорті [39].

Можна зробити висновок, що сучасні вчені пов'язують релігійність Шевченка як із мотивом протистояння несправедливості та боротьби за справедливість, так і з філософським баченням світу, відповідно до якого, за словами Д. Наливайка, спостерігається тісний зв'язок інтенцій Шевченка-автора в умовах релігійної парадигми, де відзначається «постійна присутність Бога, очікування його втручання, що «виправить» історію, приведе її у відповідність зі «святою правдою». У Шевченка виникає «своєрідний діалог з Богом, сповнений пристрасті й експресії, що раз у раз переходить у палкі моління, розпачливі лементації, невтримні докори і навіть погрози». Дослідник робить категоричний висновок: «не знайти в усій романтичній поезії Європи поета, який був би таким же близьким до Біблії, до старозавітних пророків на різних рівнях, зокрема до їхніх стосунків з Богом, позиціювання до нього як до вищої й всеспроможної сили», як Шевченка [37, с. 34].

Про антагонізм Шевченка та Миколи I ми вже зазначали в попередніх розділах роботи. Це протистояння можна поділити на дві результативні площини: 1) силова перевага царя, через яку поет опинився в засланні; 2) духовна перевага митця, через яку саме він має у наступних поколінь позитивний авторитет. У цьому поділі покарання постає як ледь не переривання творчого шляху Шевченка, про що з сумом зазначає і М. Новицький у статті про арешт 1850 року. Однак М. Наєнко стверджує, що «як Ісус після розп'яття продовжив свою святу справу на небесах, так Шевченко – у в'язничо-

солдатському задзеркаллі». Перебування поета в казахстанських степах називають його духовною місією, порівнюючи митця з Рерихом.

Варто також зазначити, що протистояння «поет – цар» виявляє дещо перебільшені рефлексії його учасників: з боку Шевченка – занадто сатиричне змалювання царської сім'ї в поемі «Сон», з боку Миколи I – занадто прискіплива увага навіть до дрібниць, пов'язаних із поетом (описана М. Новицьким ситуація, коли особисто імператор із графом Орловим обговорюють тему Шевченкового цивільного одягу, який поет носив у засланні замість обов'язкової солдатської форми [39]).

У стильовому вимірі потрібно розглянути й дихотомію «фольклорна й літературна складові поезії Шевченка» (Д. Наливайко), де перша не становить незмінну величину, «валентність її різна на різних етапах творчості поета і в різних її жанрах та жанрових видах» [36, с. 26]. Саме тому у відповідь на концепцію П. Куліша про визначальний вплив фольклору Ф. Колесса зазначає, що дослідники «переоцінювали вплив народної поезії на Шевченкову творчість» [26, с. 7], і аналізує динаміку такої рецепції: найсильніший вплив – на ранньому етапі творчості (лірика, балади), далі він слабшає з розширенням духовних горизонтів поета й утягненням його у вир суспільно-політичного життя [29, с. 101; 36, с. 26]. Надалі, у процесі «соціалізації» Шевченка, відбувається те, чого не бачив П. Куліш, – залучення у творчість поета наукових здобутків епохи.

Утім, при цьому сам стиль митця залишається незмінним. Варто навести визначення М. Некрасова в експертному висновку в тяжбі про спадкове право на перше видання «Кобзаря». Дослідивши особливості стилю деяких поезій Шевченка, він робить таке узагальнення: «Шевченко был поэт глубоко и исключительно национальный, специализовавший для себя отдельную область, воспроизведению которой он посвятил всю свою жизнь, из которой не выходил ни однажды; именно задачею его поэзии было изображение народной жизни родной ему Украины» [цит. за: 31, с. 107]. До того А. Лобода додає ще приклад із «Отечественных записок», де дописувачі позитивно характеризували Шевченка як українського поета: «Если с младенчества его представления одевались в формы южного наречия, то неужели для этого должно зарывать талант в землю? Неужели должно заглушить в душе светлые звуки потому только, что несколько

человек в модных фраках не поймет, или не захочет понять родного отголоска славянского языка» [цит. за: 31, с. 100].

Саме тому Д. Наливайко називає фольклор поетичною стихією Шевченка, в яку той «був занурений з ранніх літ і в якій залишився жити назавжди за всього свого духовного й інтелектуального зростання», а народна історична пам'ять «всотувалася з дитинства і стала органічною складовою його ментально-емоційного світу», при тому що взагалі в XIX столітті народна творчість стає підґрунтям нової національної літератури та її «основним будівельним матеріалом», на кожному етнічному терені Європи цей процес відбувається по-своєму, хоча має спільний мотив: «національне пробудження й відродження» В Україні «фольклор абсолютизується як втілення національного духу і головна опора та надія на майбутнє» [36, с. 29, 26], а провідником цього соціально-мистецького стилю стає саме Т. Шевченко.

У межах Шевченкового міфу як наукової концепції фольклоризм також можна поставити в дихотомічну пару до історизму. При тому першу з цих категорій від самого міфу Д. Наливайко відрізняє такими чином: «якщо дія фольклоризму розгортається переважно у сфері пробудження національного сентименту, ментально-емоційного комплексу «рідного краю», відродження національної історичної пам'яті, то міфотворення спрямовується переважно в сферу національної активізації і консолідації» [36, с. 31].

Друга ж категорія – історизм, що передбачає передусім достовірність, якої намагався дотримуватися Шевченко, за словами І. Скакальської, «знав і студіював історичні першоджерела, друковані й рукописні праці з історії та використовував їх у творчому процесі» [55, с. 14]. Тому зацікавлення митця історією рідного краю не суто дослідницьке, а прикладне, через що В. Антонович писав, що поет «відтворює живий і суцільний образ доби», П. Куліш – що він «перший наш історик», і сам Т. Шевченко зазначав: «Історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини» [цит. за: 62, с. 7; 12, 16].

У результаті ознайомлення з історичними джерелами та з власного досвіду митця формувалися певні світоглядні пріоритети, серед яких ученими виокремлюється негативне ставлення до Росії як колоніальної метрополії. Він категоричний щодо Петра І та Катерини ІІ як могильників української

козаччини, до Миколи I як апологета кріпацтва та взагалі до Москви як метонімічної всевладної імперії [62, с. 14]. Водночас Шевченко терпляче ставиться до антиукраїнських висловів російських публіцистів і вчених: «на москалів не вважайте, нехай вони пишуть по-своєму, а ми по-своєму» [28, с. 22].

Відповідно до ідеологічних орієнтацій 20-х років збірники «Шевченко та його доба» (1925, 1926) не позбавлені певної тенденційності. Як приклад такої тенденційності ми визначили опис С. Єфремовим у статті «Поет і плантатор» ситуації відносин Т. Шевченка з В. Фліорковським – керелівським паном, серед кріпосних якого були поетові рідні. У ставленні автора статті до особи поміщика ця тенденційність виявляється в епітетній характеристиці: «облесний пан», «кручкотворна техніка», «крамарське поводження». Дослідник протиставляє панові селян – родичів Шевченка: «темний мужик», «туго розкидає своїм мужицьким розумом», «нерішучий і боязкий» [19, с. 87].

З іншого боку, як нам відомо, той же Варфоломей Шевченко, з яким поет активно переписувався, зокрема і з приводу звільнення родичів-кріпосних, особисто вирішив власне питання виходу з кріпацтва, відпрацювавши ті кошти й працюючи надалі в економії пана. Тому, не знаючи повною мірою реалій того часу, ми не можемо однозначно судити «плантатора», оскільки він сам пропонує опублікувати його листа-відповіді щодо цієї ситуації. У тому листі він засвідчує, що запропонував Шевченкам волю, готовий заплатити за них певні банківські виплати, однак вони не згодні й готові надалі бути в тому ганебному статусі – до офіційного його скасування урядом.

Однак важливо зазначити, що й самі автори власні сумніви часом ставлять вище над, здавалося б, потрібним для них постулатом. П. Рулін у статті «Шевченко і театр» наводить спогади ротного командира Косарєва про перебування Шевченка в форті, де той був шанованою у сімейному середовищі військових особою, співав у хорі, церкві та брав участь у аматорській виставі. Дослідник наводить і контраргументи до цього – спогади А. Ускової, досліджені О. Кониським, за якими доводилася лише участь поета в різноманітних гулянках. Зрештою автор статті підсумовує, що до таких спогадів варто ставитися обережно, оскільки вони можуть мати популістські мотиви, хоча й зауважує, що Шевченко згадував про названу п’єсу як «цілком знайому йому драму» [52,

с. 121]. Звичайно, за умови виконання ідеологічного замовлення П. Рулін залишив би як джерело лише перші спогади – без контроверсії.

Як висновок до підрозділу наведемо провідну думку, загалом висловлену авторами збірників. Розглядаючи монографію М. Драгоманова «Шевченко, українофіли і соціялізм» (1879 р.), П. Филипович передусім виділяє там слова про можливість дослідити внутрішній світ митця, лише «на ґрунті тієї громади, в якій він виріс і працював», далі зазначає про позитивну її роль як руйнівника культу Шевченка та джерела іншого підходу до розгляду постаті великого поета. Однак дослідник зауважує, що на його час (20-ті роки XX століття) монографія вже застаріла, і певні висновки, базовані просто на здогадах М. Драгоманова, мають деконструктивний характер як для шевченкознавчих досліджень.

Отже, нова епоха вносить свої зміни в шевченкознавство, й ці зміни є здебільшого прогресивними. Уже в монографії А. Річицького «Шевченко в світлі епохи» (1923), що з'явилася через півстоліття, П. Филипович виділяє програмові для шевченкознавчих студій тези: «думки поетові аналізувати», «викрити живого Шевченка», «виявити його таким, яким він є в усій сукупності суспільно-історичних обставин його місця і часу» [60, с. 19], однак зауважує, що той автор усе одно не використовує останніх здобутків шевченкознавства, обмежуючись фактичним матеріалом – Щоденником і повістями митця.

Ще більш ніж через півстоліття – на межі XX і XXI століть ми залучаємо результати досліджень як тієї когорти вчених – перших усвідомлених шевченкознавців, так і сучасних науковців, які виявляють нові оригінальні підходи в аналізі постаті великого митця.

3.3 Інновації в шевченкознавчому дискурсі

У цьому підрозділі наводимо відносно інноваційні висновки та роздуми з питань шевченкознавчих студій, які репрезентуємо через призму нашого бачення. Майже в кожній висвітленій у проаналізованих збірниках темі ми виокремили певний оригінальний підхід, застосований або авторами тих статей, або сучасними дослідниками, які рецепіювали дослідження 20-х років. Для позначення широкого предметного обсягу Шевченкової творчості С. Родзевич залучає метафоричну тезу М. Гофмана щодо Пушкіна – «величезні праліси, куди

не ступала нога дослідувача, непочаті краї у вивчанні». Відповідно до цього варто досліджувати поезії Шевченка комплексно, аналізуючи стиль і композицію як органічне ціле, де «кожна формальна деталь має своє структурне значіння й обґрунтовання» [цит. за: 50, с. 44].

Серед таких деталей є більш затребувані в науковому розгляді, більш «розкручені» у публіцистиці, а є такі, що викликають різноманітні асоціації, різнобічні рецепції та бажання висловити і свою думку з цього приводу. Наприклад, у статті «До студіювання Шевченка та його доби» як провідний мотив її автора П. Филиповича визначаємо доведення інтелектуалізму Т. Шевченка – на противагу «мужицькому» його трактуванню деякими дослідниками початку XX століття. Було оригінально зазначено, що зацікавлення поета революційними ідеями походить не від бунтарської його вдачі, а саме від його прогресивного мислення, від бажання познайомитися з передовими європейськими мистецькими й ідеологічними течіями.

До цієї тематики входить і питання щодо «німцефобії» Шевченка, у межах якого, по-перше, варто говорити про вірогідність/невірогідність можливої алегорії поетового зв’язку з царською династією, що, як відомо, мала німецьке коріння; по-друге – аргументувати вживання слова «німець» на позначення іноземця через фіксування прізвищ такої етимології в українському антропоніміконі (Німчук, Німченко); по-третє – верифікувати історичне протистояння росіян (і не лише) із німцями, коли навіть упродовж півстоліття після закінчення II Світової війни німці залишалися найбільшим духовним опонентом у Європі, у побутовому спілкуванні позначувані негативною прикладкою «фашисти», тобто Шевченкове ставлення може бути спричинене іншими чинниками, ніж особисте «німцефобне» ставлення.

У дихотомії «селянин – інтелектуал», на нашу думку, виявляється вже зазначена нами раніше двовекторність Шевченкового світосприйняття, яку П. Филипович визначає, вказуючи на сполучуваність у поета «слідом за народною поезією» ідеалу «тихого селянського життя» нарівні з міською (навіть загальносвітовою) філософією, де «Вашингтон з новим праведним законом» замінював «романтичні образи Гонти та Гамалії» [60, с. 37]. Цей зв’язок народного начала із загальносвітовим прогресом зумовлює потужну поетичну

атаку, яку О. Гермайзе ілюструє через метафоричну цитату М. Костомарова «муза Шевченко раздирала завесу народной жизни. И страшно, и сладко, и больно, и упоительно было заглянуть туда!» [цит. за: 6, с. 50].

У передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 року Шевченко ставить себе в коло простого народу, дистанціюючись від псевдоукраїнофілів, «патріотів-хуторян». Однак у тих тезах спостерігаємо деякою мірою певну зверхність митця, що лише він це розуміє і саме його ті «мужики» сприймуть за свого. На нашу думку, уже те, що він розглядає ці аспекти ніби збоку, робить його інтелектуально вищим за приписуваного йому «мужика».

У межах наведеної вище двовекторності П. Филипович визначає поетову дихотомію «думки – почуття», що представляє суто психологічну площину. Передовсім, це зміна настрою під впливом якихось короткочасних обставин (історія з Ликерією, обставини арештів 50-х років), коли зайва емоційність поета призводила до негативних наслідків щодо самого Шевченка та близького йому оточення. Поетову емоційність уведено до комплексу, який В. Пахаренко називає словосполученням «надпотужний енергетичний феномен», характеризуючи таким чином поезію Шевченка. Відповідно до цього характеризується й сам геній митця: перевага натхнення над працьовитістю, розкутої спонтанності над регламентованою продуманістю, системністю, життєвої конкретики над теоретичними розумуваннями [44, с. 160, 162].

Власне емоційність як риса його характеру виявляється в особистих записах («Щоденнику») та листуванні. У листі Т. Шевченка до М. Щепкіна, поданого у збірнику 1925 року під грифом «невиданий», звернення до Щепкіна на «ти» є компонентом експресивності, що підкреслено звертальною епістолярною формулою «Друже мій єдиний», яка у свою чергу виявляє найбільший ступінь дружніх стосунків між адресантом і адресатом. Далі в тексті ця сполука тричі повторюється з додаванням ще одного аналогічного звертання «голубе сизий» (варіант «голубе мій сизий») та «моє серце».

До комплексу елементів текстової експресивності входять зменшено-ласкаві форми *тетяся*, *розумненька*, «*гарненько* написав», які можуть входити й до складу приказкової формули: «що мені *на горенько*», і навпаки – наявні згрубілі та просто розмовні форми: *захрясне*, *чолов'яга*, *вчистив* (написав листа),

«*аж гульк* несуть твоє письмо», «*чкурну* до тебе», порівняння: «пропаде як щеня в базарі». Більш традиційними як для епістолярію є епітети *єдиний*, *люба*, *слухняна і трудяще*, наша *любая*, *сердешна*, *добрий благородний*, *розумна благородна* лисина, приказка «нехай тобі Бог помагає». Метафоричні конструкції є авторськими: «найшла дорогу до раю» (вийшла би в люди), «може б з того пшона зробилася б каша» (вирішилася б справа), «я б учадив од його панегірика», «у мене в кишені пусто аж гуде» (обмаль грошей) [65, с. 194-195].

Характерною епістолярною рисою для тогочасного спілкування є мовленнєві конструкції з семантикою цілування. В аналізованому листі цьому присвячено всю кінцеву частину: «*поцілуй* його тричі за мене», «*поцілуй* ще раз княжну», «і тебе *цілують* други твої», «а тетяся Тіунова аж тричі, а я аж десять раз» [65, с. 195]. Це в подальшому стане невід'ємним елементом листування в народі, ознакою простонародного епістолярного стилю – разом із формулами «на цьому дозвольте розпрощатися», «повідомляємо, що ми живі й здорові» тощо.

Поряд з експресивними елементами в листі відзначимо також зауваження про поезію «Неофіти»: «се така штука, що дрюковать її тепер не можна, а колись згодом її ще треба доробить» [65, с. 195], тобто поет вимогливо ставився до своїх творів, завжди брав активну участь у їх редагуванні перед опублікуванням.

У «Щоденнику» емоційність виявляється також у відгуках Шевченка про гру театральних акторів. Однак найвищий її рівень спостерігаємо в наративному описі спілкування з англійським актором А. Олдриджем після вистави «Король Лір»: «слезы градом сыпались из его глаз, отрывочные, страстные слова ругани и ласки сдавленным громким шепотом произносил он, покрывая поцелуями раскрашенное масляною краскою лицо, руки и плечи великого актера». Такі надзвичайні емоції П. Рулін пояснює тим, що актор «збудив ще незбуджені ноти Шевченкової душі… оцей темперамент, вкладений у суцільний художній образ, робив на Шевченка таке велике враження, захоплював його цілком» [52, с. 140].

До цього предметного кола можна віднести ситуацію арешту поета 1859 року, які докладно описав М. Новицький у «Шевченківському збірнику» (1924), подавши передісторію (мрії Шевченка про майбутню подорож на Україну, про одруження), і саму історію (про яку свідки згодом говоритимуть як про «богохульство під п'яну руку», а не «політичну пропаганду»). У цій історії

неоднозначною є рецепція вчених щодо мотиву арешту. П. Филипович підтримує І. Франка, який розмежовував ті обставини («богохульство») з революційними закликами («пропагандою»), а не Лободу й Огоновського, які вбачали листок з дерева, що його використав поет в афективному стані як дискутивний аргумент, алегорією, подібною до «легенди про зерна». Звертаємо увагу на те, що Филипович зауважує: Шевченко міг використати в такій емоційній ситуації й загальновідомі зерна [61, с. 8].

Що ж до означеної вище легенди, то П. Филипович упродовж окремої статті намагається віднайти її першоджерело. На нашу думку, яким би воно не було, можна припустити, що Шевченко неодноразово повторював цей наратив привселюдно, оскільки йому дуже подобалася така алегорія. З іншого боку, тоді він би відтворив її в поезії хоч яким чином.

Серед обставин арештів Шевченка можна відзначити доволі курйозні перипетії, коли ступінь правопорушення як такого не достатній для затримання, тому варто шукати провідних мотивів цих дій поліції. Таким мотивом є відверто негативне ставлення царя Миколи І до українського поета. Однак цей мотив має й певну територіальну прив’язку, що можна проілюструвати з наративу О. Новицького в монографії «Т. Шевченко»: «почувши під ногами вже міцний ґрунт», Шевченко приїжджає до України, де йому планується робота в Археологічній Комісії та на посаді вчителя малярства при Київському Університеті. Проте відразу по приїзді він потрапляє під підозру діяльності в Кирило-Мефодіївському братстві, з приводу чого й потрапляє в заслання в азійські степи, до того ж із забороною писати та малювати. Згодом в Орській фортеці він і пише вірші, і малює, і запрошений працювати «в експедицію під керівництвом О. Бутакова для дослідів Аральського моря» [40, с. 10]. Тобто, на нашу думку, перебування саме в Україні викликає в наглядачів за пересуванням Шевченка головне побоювання – не таке як в інших територіях імперії.

До сфери відносин поета з царем і владним режимом відносимо й ставлення Шевченка до різноманітних суспільних пріоритетів. Наприклад, категорично негативним було сприйняття ним військової тематики в мистецтві. У «Щоденнику», даючи детальний аналіз з приводу побаченої оперети «Дочь второго полка», поет проводить аналогію з колишнім монархом: «Покойному

нашему Тормозу, надо думать, очень нравилось это топорное произведение» з подальшим панегіричним продовженням. Настільки жорстким був антагонізм між Шевченком і Миколою І, що навіть покійник піддається нищівній критиці. Також, як зауважує П. Рулін, усяка «військовість» зі зрозумілих причин поету була гидкою, хоча на той час у суспільстві була в моді, тобто в цьому наявне розходження Шевченка з громадською думкою. І навпаки, він позитивно висловлюється на користь постановки «Станционного смотрителя» Пушкіна, яка не отримала такої оцінки критиків у Москві [52, с. 128-129].

Ще один приклад такого ставлення – негативний «присуд» Шевченка опері «За царя» («Іван Сусанін»). Закінчується аналіз П. Руліна останньою фразою п'єси «Один у меня отец – царь-батюшка, ему я пойду служить, за него да за матушку Россию сложу свою голову победную» й зауваженням, що однієї цієї фрази «було досить, щоб викликати наведену характеристику Шевченкову» [52, с. 133]. Цей патріотичний контент дратував поета, а тому музика опери сприймалася ним ще більш прихильно (як своєрідне позиціонування). Висловлені присуди короткі, однак емоційні та значущі для дослідника: «великолепная постановка», «гениальное произведение», «бессметрный Глинка» [52, с. 136], тобто, як бачимо, пріоритет Шевченком надається саме музиці. Він захоплено відгукується про «музичну її красу», критично (переважно позитивно) – про гру акторів, узагалі ігноруючи план змісту опери.

За такого однозначного й категоричного ставлення до військової тематики (зазначимо, що саме російської) зрозумілим стає й традиційний негативний образ спокусника-москаля (офіцера), який отримує замість докладної розгорнутої характеристики лише відповідний епітет «препоганий».

До таких тогочасних суспільних орієнтацій відносимо й кріпацтво, проти якого все своє життя боровся Т. Шевченко – від моменту свого звільнення до звільнення братів і сестри. На нашу думку, варто виділити погляд на ґенезу кріпацтва М. Гулака – організатора «Кирило-Мефодіївського братства», якому присвячено статтю В. Міяковського у збірнику 1926 року.

У соціальному колі питань, що розглядались у братстві, перебувала й правова наука, у якій М. Гулак з його ґрунтовною юридичною підготовкою визначав з-поміж слов'янських державних теорій чеські, що відзначаються

послідовністю та різнобічністю. При цьому він здійснює цікаве зіставлення щодо історичної пригнобленості слов'ян, які споконвіку були головним товаром на невольницьких ринках («гнусный торг невольниками»), а тому навіть цей етнонім асоціюється в Європі зі словом «раб» (з англ. slave означає «раб» – *О.В.*). Не дивно, що й у слов'янській державі (Російській імперії) половина населення – кріпосні селяни, тобто реальні раби (це ганебне становище продовжиться і в радянській імперії, де паспортизація селян відбудеться лише в 70-х роках XX століття). Тому тема звільнення з кріпацтва (з рабства) була також однією з провідних в означеному братстві. І хоча В. Міяковський стверджує, що сам М. Гулак був лише організатором, а не ідеологом і не практиком [35, с. 133], мотив скасування кріпацтва безпосередньо об'єднує його з Шевченком.

Такі ж зв'язки досліджує О. Дорошкевич у статті «Шевченко й петрашевці в 40-х рр.», аналізуючи різноманітні кореляції – як предметні так і особистісні – щодо можливих і реальних стосунків поета з означеним товариством через визначення вірогідних особистих знайомств. Реальний зв'язок дослідник відзначає за лінією «Шевченко – Штрандман», що доводить характером листа від Штрандмана, у якому виявляються вербальні ознаки близького товаришування: опосередковане звертання на «ти» («вообрази», «приезжай»), хоча й безпосереднє – двічі через займенник «ви». З іншого боку, фрази «как-то больно расстаться не простясь», а особливо – «хотелось бы много, много побеседовать с вами», на нашу думку, ближчі до ознак одноразового знайомства, де особи виявили чимало спільного, однак не встигли «много побеседовать». Можливий і варіант однобічного захоплення з боку Штрандмана, який не може стримати своїх емоцій від такого знайомства («удалый поет, остатний из козаков») та висловлює навіть українофільські ознаки («бачуть», «остатний»).

З іншого боку, Р. Штрандман займався в товаристві переважно питаннями словника й бібліотеки, виявляючи неабияке знання європейських політичних тенденцій. Його інтелектуалізм, на нашу думку, міг призвести до дружби з Шевченком (або бажання такої дружби) і до розриву з більш категоричним Петрашевським.

Вважаємо за потрібне зауважити, що гіпотетичні прив'язки О. Дорошкевичем Шевченка до революційної діяльності тогочасних організацій

без жодних посилань на певні документи можна пояснити зрозумілою орієнтацією дослідників 20-х років XX століття на соціалістичну методологію, у всякому разі – їх потребою в доведенні революційності Шевченка. Тобто вони мали (чи відчували) таке ідеологічне «замовлення».

Рецепція ж Шевченком певних політичних поглядів, за словами О. Дорошкевича та М. Драгоманова, не може бути повномірною. Це, як зазначає перший, просто «відгук на політичні постулати», а другий – вони «явилися більш самі по собі», тому про безпосередню участь Шевченка в гуртках петрашевців або кирило-мефодіївців, на нашу думку, говорити не можна.

У площині ставлення Шевченка до релігії, що лише фрагментарно виявлено в збірниках (в обох статтях П. Филиповича), маємо суто негативну рефлексію – або повне заперечення Бога («Дурак ты, веруеш в Бога…»), або асоціювання релігії з іншими владними інституціями («не нужно ни царя, ни панов, ни попов») [61, с. 18, 22]. Однак, зважаючи на християнські пріоритети в поезії та на численні дослідження, що виявляють у Шевченкові дотримання найвищих релігійних постулатів, можемо впевнено стверджувати: усі зафіксовані атеїстичні висловлення поета щодо цієї сфери стосуються саме російської православної церкви, що історично була безпосередньо залучена в здійснення політики оборони імперії та самодержавства. За словами митця – була покірною «перед начальством і панством» [цит. за: 60, с. 34].

У цій тематичній площині ми підтримуємо тезу О. Забужко щодо «дисидентської ролі» Шевченка у викритті шкідливості візантійського (тобто московського) церковного впливу та виокремлення українського православ’я – на супротив намаганню царів / секретарів, навпаки, якомога тісніше синтезувати український етнос у загальний великоруський / радянський конгломерат («транснаціональну «уявну спільноту», послідовно витворювану російською теократією впродовж майже двох століть») [21, с. 28].

На нашу думку, така дисидентська роль Шевченка щодо московської церкви й на наш час продовжує турбувати неоімперські сили, як і його сакральність. Через це можливими є спроби скомпрометувати образ великого українського митця, знайти певні його людські вади й привселюдно зганьбити його.

Сакральність образу Шевченка та його вплив на тогочасних українських інтелектуалів виявляються навіть у, здавалося б, опосередкованих розвідках, які не стосуються Шевченка чи його творчості. У межах таких концептуальних кореляцій можна трактувати висловлену В. Міяковським у статті «Микола Гулак» залюбленість організатора Кирило-Мефодіївського братства, попри загальнослов'янські пріоритети, в українську народну культуру. Він читав Шевченкові поезії напам'ять, визначав високий рівень українського письменства, а щодо української мови зазначив, що в літературній своїй формі вона «не простонародна, але витончена й при тому проста, а тому й народна». І твори цією мовою займуть «почесне місце між найкращими творами людського розуму найбільш освічених народів» [35, с. 130].

Відзначимо першу з наведених вище тез, де в лаконічній формі дається характеристика вже сформованої мови-стандарту, що є ознакою державної нації, і при цьому українська мова має виразне народне коріння, а тому залишається простою. Далі він говорить і про подальший розвиток мови, що нею стануть послугуватися й точні науки. І то буде «останній, крайній період розвитку», до чого потрібно прагнути «дружніми зусиллями». Отже, як зазначає В. Міяковський, ідея слов'янофільства переростає в Гулака в українську ідею [35, с. 131]. Також можна говорити про визначальний вплив Шевченкової мови на розвиток української літературної мови.

Через таку ж концептуальну кореляцію, на нашу думку, С. Єфремов вибрав для своєї розвідки «Епілог до Кирило-Мефодіївської справи» (збірник 1926 року) поліційний документ щодо заборони видань, авторами яких були особи, що фігурували в кирило-мефодіївській справі, – не лише через завершальний його характер щодо «украйно Славянського дела» – у хронологічній площині, а через ілюстративність щодо взагалі ставлення до України, її історії та літератури, зокрема й провідників національної ідеї, з боку великоросійських державників та імперських ідеологів. Аналогічне ставлення можна простежити й надалі в діахронії наступних державних формацій – знищення національної творчої та політичної еліти й нівелювання українських пріоритетів на тлі загальнодержавних. Зрештою і сам С. Єфремов став жертвою цього концептуального ставлення, загинувши в радянському таборі.

У контексті питання про мову постає ще одна дихотомія, яку С. Родзевич услід за А. Лободою характеризує як «дві стихії» Шевченкової творчості – україномовної та російськомовної, де, за власними словами поета, «черстве кацапське слово» (стиль) означало й відповідну побудову віршування («по-московському скомпонованого»). На нашу думку, це не лише побудова, а й окремі мотиви, що також властиві власне російським авторам і базуються передусім на етнічному світобаченні. Таким чином, за словами С. Родзевича, відбувається шукання Шевченком власного поетичного стилю: його російськомовні поезії, побудовані «по-московському», мають «форму байронічної поеми», тобто митець дійшов до свого українського романтизму сам, «майже без попередників» [50, с. 49].

Під час аналізу поеми «Катерина» С. Родзевич накреслює сюжетну схему зі слів «заспіву», що нагадує епічні твори: «Москаль любить жартуючи, / Жартуючи кине, / Піде в свою Московщину, / А дівчина гине». Важливо, що такий сюжет не розгортається як традиційний наратив; за словами С. Родзевича, поет виокремлює найбільш драматичні сцени («художньо-ефектні вершини»), які відповідають вищенаведеним мотивам, що формують сюжет, змінюючи одна одну. На нашу думку, так саме й ілюструється Шевченкова майстерність візуалізації, коли певний описаний мотив або сюжет можна цілком відтворити на картині чи в театральній виставі, тому й наявні терміни «картина», «сцена» (у розумінні постановки, однак думаємо, що це стосується й можливості зображувального мистецтва).

Своєрідні емотивні сплески, які С. Родзевич називає за аналогією до музики ферматами, можемо диференціювати на три різновиди: 1) у формі запитання. Це елементи своєрідного внутрішнього монологу Катерини, що розкладається на короткі репліки: «А той – чи зостріне, / Що пізнає Катерину, / Привітає сина?», «Що зробила вона людям, / Чого хотять люде?». На нашу думку, у такому разі читачам надається потенційна можливість самим відповісти на ці питання, по-своєму вирішивши певну колізію; 2) у формі оклику, що сприймається вже як своєрідна відповідь на попередні запитання чи порада самого автора-наратора: «Бач на що здалися карі оченята: / Щоб під чужим тином сльози виливать!», «Не плач Катерино! / Не показуй людям сльози, /

Терпи до загину!»; 3) у комплексній формі «оклик – запитання», що ще більше акцентує на емотивному аспекті: «Боже ти мій!… лихо моє! Де мені сховатись?, «Боже ти мій! Дитя моє! Де дінусь з тобою?». Дослідник підтверджує означене нами авторове втручання в той внутрішній монолог героїні словами В. Сиповського про намагання «тримати психологічні інтереси читача в постійному напруженні» [цит. за: 50, с. 52-53].

Таку техніку фермати можемо визначити й з аналізу іншої розвідки. Описана у статті «До проблеми ритму Шевченкової поезії» (збірник 1926 року) дискусія Б. Якубського та С. Смаль-Стоцького щодо ґенези ритміки поета призводить до таких наших висновків: думаємо, що як ствердження першого про певне усвідомлене дотримання Шевченком класичної ритміки, так і другого про категоричну ґенезу Шевченкової ритміки з народної мелодики є намаганням вчених знайти в поета певну системність. Тієї системи могло й не бути, оскільки митець складав вірші в моменти творчої наснаги, йдучи за власним внутрішнім інстинктом, а не віддаючи данину класичній традиції віршування. Однак, ми не відкидаємо можливості повсякчасного намагання наслідувати класичну поезію (показати іншим, що може не гірше писати за класиків або російських колег).

З тієї дискусії можемо виокремити й окремі корисні поради сучасному нам учителю української літератури, який навчає дітей читати правильно вірші Шевченка. Це, скажімо, трактування скороченого (неповного) останнього рядка ямбової строфи як акцентованого (тобто фермати), що зумовлює й таке ж коротке та акцентоване його прочитання: «Оті царі!», «У бур’яні…» тощо, а не протягнуте за складами, щоб таким чином ніби «наздогнати» ритм попередніх рядків. Отже, наявне прикладне значення розвідок 20-х років і на сьогодні.

У попередніх підрозділах говорилося про стосунки поета з Кулішем, де останній виявляв себе своєрідним опікуном і провідником творчого генію Шевченка. Однак впровадження ним власного етнографічного принципу в творчу концепцію митця викликає й певне зауваження, що підтверджує В. Петров у статті «Матеріали до історії приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856-1857-го» (збірник 1926 року), де порівнює ставлення П. Куліша та М. Костомарова до прозаїчної життєвої події – ймовірного одруження поета. У цій ситуації перший категорично проти: такий митець «не має права на особисту

долю», оскільки «мусить дбати про вічне» і не стане таким чином «великим поетом на всі вічні роки». Другий же бажав Шевченкові щастя як відплати за багаторічні страждання. Тобто якщо для Костомарова Шевченко – передусім людина, то для Куліша – це передусім загальнонародне надбання, яким може керувати лише представник народу, у якому вбачав себе.

Кулішевому етнографічному принципу можна протиставити висновки з польської статті, контент якої аналізує П. Филипович [61, с. 5-6]. Там говориться, що Шевченко «скоріше сам був поет, ніж збирач, більше розсипав думки по-між народом, ніж зібрав у нього і вмістив у книжку» (хоча й «ходив по-між народом»), «Його поезії написані добірною і чистою українською мовою, носять високу ознаку народності, бувають часто надмірно бентежні, розпачливі, гайдамацькі» (характеристика художнього стилю поета – *О.В.*). «В тих, які міг друкувати, різав ляхів і євреїв, а в тих, які не міг, – різав надто поміщиків, москалів і царя. Очевидно мріяв про визволення України та самобутнє її життя» [61, с. 6]. Як бачимо, творчі мотиви митця тут визначено докладно.

У площині розгляду Шевченкового історизму (історіософії) цю категорію також можна поставити в дихотомічну пару до фольклоризму. Однак визначаємо певну категоричність І. Скакальської в її твердженні, що Т. Шевченко задовго до М. Костомарова (ще не замислювався над цим), В. Антоновича (ще лише вчився) та М. Грушевського (ще не народився) вже «окреслив ключові аспекти нашої історії». При цьому погоджуємося з дослідницею в тому, що «для багатьох українців вітчизняна історична пам’ять постає саме з творів Т. Шевченка» [55, с. 14] з додаванням такого аргументу: поета можна віднести до архаїчної системи комунікації українців, куди входять також народна пісня, символи (народна зображальна творчість) й ритуали, і поєднані вони усним способом передання історичної інформації.

Дихотомію до фольклору складає і художня література, з чого варто відзначити послідовність рецепіювання, коли розвиток націоналізму в суспільстві й романтизму в мистецтві зумовив інтерес до фольклору, а зібраний матеріал народної творчості став підґрунтям творчості національних митців. Відзначимо три аспекти такого рецепіювання: 1) пряме перероблення (перифраз) народних творів; 2) запозичення сюжетів і мотивів для подальшого переказу /

переспіву; 3) стилізація як форми, так і змісту фольклорного твору. Найбільш цікавим для нас є третій тип, за яким чимало українських поетів рецепіювали манеру Шевченка як таку, що сполучає народну основу й інтелектуальне наповнення, тобто поєднує стале минуле з мінливою сучасністю (як дихотомія).

Проводячи паралель із сучасним пісенним мистецтвом, відзначимо українських рок-музикантів, які по-різному використали цю творчу дихотомію: С. Решетник (гурт «Сад») ситуативно використав поетові тексти, вибравши ті, що відповідають рок-стилю; В. Демченко (гурт «Криголам»), зробивши свого часу те саме, надалі власні пісенні тексти складає в народному стилі; А. Середа (гурт «Кому вниз») взагалі вибрав для себе поетичний стиль Т. Шевченка, продовжуючи власну творчість в аналогічній концептуальній моделі.

У корелятивній площині «Шевченко – сучасні українські рок-музиканти» визначаються типи взаємин митця з народною поетикою в жанрово-стильовому розрізі, що зафіксовані сучасною дослідницею М. Коцюбинською: «імпровізація в народному дусі», «свідома стилізація», «цитування пісенної фрази», «використання пісенного мотиву як зерна задуму» [29, с. 74]. Це доводить факт повної рецепції Шевченкового ідіостилю сучасними митцями.

Означений сучасний рок-жанр має обов’язкову складову – сатиричність, а тому теза в поетовому Щоденнику про обов’язкову потребу сатири в тогочасних умовах викликала в площині інновацій наше зацікавлення. Шевченко характеризує водночас і середній прошарок українців («средний класс – это огромная и, к несчастью, полуграмотная масса, это половина народа, это сердце нашей национальности: ему-то и необходима теперь не суздальская лубочная притча о блудном сыне, а благородная, изящная и меткая сатира») [цит. за: 52, с. 129]. Для нашого сьогодення це дуже важливе зауваження, оскільки проблема «середнього класу» безпосередньо пов’язана з розвитком як громадського суспільства, так і самої нації, де не «правляча еліта» й не «народні маси» відіграють провідну роль, а саме інтелігенція, середній бізнес мусять спрямовувати й визначати соціальні пріоритети.

Як бачимо, сучасна епоха дозволяє по-новому розглянути певні аспекти шевченкознавства. Для прикладу наведемо погляд О. Забужко на зіставлення прагнень Шевченка як «пророка» з місією давньоіудейських пророків Єремії,

Ісайї, Єзекіїля, Осії. Називаючи останніх «пророцьким інтелектуально-релігійним рухом», дослідниця відзначає, що вони вели «запеклу боротьбу як із «боговідступними» царями та жрецтвом, так і з власне «народом», котрому належало очиститися від скверни», протиставляючи таким чином себе давньоєврейському суспільству [21, с. 119]. Тобто тема Шевченкового розвінчання як царів, панів, так і лихих людей («не люди, а змії») безпосередньо виходить із такого зіставлення, маючи на меті таке ж очищення (вихід із рабства / кріпосництва) і створення своєї держави («сім'ю вільну, нову»).

О. Забужко продовжує, що поет словом прагне свій народ «відродити, заініціювати до нового життя, випустивши з нього грішну – «вражу» – кров: духовно уздоровити, очистити від гріха. Гріх цей означається дослідницею як «упиризм-москалізм», яким наповнене життя народу, й особливо панів, що «відколюються від народного тіла, роблячись «перевертнями» [21, с. 123].

Зауважимо, що багато з когорти й сучасних літературознавців асоціюють ці слова – епітетні та метафоричні характеристики – виключно з українськими багатіями чи молодими панами, і аж ніяк не з пересічним людом, зациклюючись на традиційній антагоністичній дихотомії «бідні – багаті», де до перших належить (безальтернативно) Шевченко, а другі й мають ту «ворожу» кров, яку поет закликає випустити в «Синє море». Однак такий глибокий митець не міг не бачити в масі свого народу негативних рис, зокрема вироблених за сотні років в умовах підкореного, колоніального статусу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Дослідивши рецепцію сучасними вченими думок авторів збірників «Шевченко та його доба» 1925 і 1926 років, можемо зробити такі висновки:

1. До методологічних орієнтирів шевченкознавчих студій, окреслених дослідниками кінця XIX – початку XX століття, сучасними вченими в пошуках достеменного Шевченка додаються нові горизонти, що охоплюють різні сфери й проблеми буття та культури, створюють безмежну широчінь предметного поля дослідження, яка обіймає літературну, культурологічну, ідеологічну, історіософську, естетичну та інші складові, що допоможуть зрозуміти мотиви й стратегії великого митця.

2. Серед класичних у науці мотивів Шевченкової творчості наша сучасність більш чітко окреслює мотив ідентифікації українців у зіставленні з Шевченком як громадянином і патріотом, що зумовлює активне застосування концептуальних закликів-гасел у відкритій боротьбі за реальну незалежність України, які мають сприяти національному самоусвідомленню, оскільки є головною ідеологічною зброєю українського народу.

3. У колі архетипних образів, створених Шевченком, первинним є образ України, улюбленим – козака, а провідним – кобзаря, якому поет не лише передав свої функції наратора, але й який є хранителем історичної пам’яті українського народу та головним носієм правдивої інформації. Відповідно до цього митець розглядається як провідник національного духовного космосу, сполучаючи риси свого народу й одночасно будучи його пророком і вчителем.

4. Фольклоризм як провідна ознака поетичної творчості Шевченка характеризується як продуктивний, коли поет, орієнтуючись на народну творчість, творчо переосмислює та трансформує традиційні фольклорні мотиви, образи, композиційні схеми, художні засоби та навіть ритміку й мелодику в контексті власної поезії. У Шевченка це відбувається на екзистенційному рівні, однак він і свідомо йде на таку рецепцію з метою показати «глибоку життєву й художню правду».

5. Екзистенційний і концептуальний зв’язок поета з народною творчістю кореспондує з етнографічним принципом П. Куліша, який упродовж усього Шевченкового життя проводив ідею повної підпорядкованості великого митця національній стихії з обов’язковою самозреченістю щодо життєвих благ, зокрема й шлюбу. Ці два діяча ставили творчість один одного понад усім, однак їхнє протистояння, що традиційно дискутується шевченкознавцями, трактується як передусім класовий конфлікт – настільки вони були різні в підходах до життя.

6. Сучасні вчені доводять, що тогочасні концепції націоналізму безпосередньо стосуються і творчості Шевченка, і його самого як яскравого представника українського психологічного типу та водночас носія комплексу національних духовно-культурних цінностей. Це вкладається у сферу зв’язків митця з організаціями кирило-мефодіївців і петрашевців, оскільки національна ідея є провідною у справі визволення народу з кріпацтва й деспотизму. У зворотному напрямку ідеї цих товариств впливали на Шевченка в сенсі ознайомлення з європейськими провідними соціальними теоріями. Впливали й деякі братчики, а також інші передові люди того часу, які пожертвували власним майбутнім (М. Гулак) і навіть життям (М. Головко) у справі визволення народу.

7. У традиційно дискусійному питанні про релігійність Шевченка його певні негативні рефлексії сучасними вченими пояснюються складнощами в пошуках у межах дихотомії «добро – зло», що виявляють негативні риси в навколишніх людях, зокрема рабську покору, заздрість, лиходійство, однак і почуття гідності, і прагнення справедливості, що також є провідним мотивом творчості митця. Цей мотив сполучається з мотивом страждання образів безталанних людей, через який виявляється поетове всепрощення як християнська чеснота. Так виявляється Шевченкова антропоцентричність, базована на волелюбній сутності людської душі.

8. Мотив страждання в національному контексті визначається як провідний і в малярській творчості Шевченка (концепція «оборонця

зневажених і ображених»), де виявляється в зображенні сиріт і простих жінок на тлі місцевого колориту – як казахстанського, так і українського. Цим дві творчі іпостасі митця дихотомічно поєднуються як чинники взаємного стимулювання: «код образотворчого мистецтва» художника формує літературний стиль поета.

9. Сучасні дослідники Шевченкову багатовимірну природу визначають через терміни «кількавекторність» (щодо розгляду його постаті з різних боків і використання як аргументів на користь будь-якої теорії – навіть цілком протилежної) та «дуалізм» (щодо наявних дихотомійних іпостасей митця – «поет і художник», «україномовний і російськомовний», «християнин – атеїст», «фольклорист – історик», «селянин – інтелектуал»), де найбільш затребуваною в галузі шевченкознавства є остання, хоча її дихотомійність не є опозиційною – це просто різні підходи до розгляду постаті Шевченка.

10. Відверто опозиційною концептуальною дихотомією в житті й творчості Шевченка визначається протистояння «поет – цар», що виявляє дещо перебільшені рефлексії його учасників: з боку Шевченка – занадто сатиричне змалювання царської сім'ї в поемі «Сон», з боку Миколи I – занадто прискіплива увага навіть до дрібниць, пов'язаних із поетом (наприклад, особисте обговорення імператором теми цивільного одягу, який Шевченко носив у засланні замість солдатської форми).

11. На відміну від дискусійних опозицій і дихотомій, музичність Шевченка не викликає суперечок: учені початку як XX століття, так і XXI одностайні в залюбленості митця саме в музику, яку він ставить вище за драму чи балет. Він і сам співає, його поезії наповнені народною музикою, він знає музичний світ, про що засвідчено в його Щоденнику та повістях. Також до питання зв'язків Шевченка з театральним мистецтвом слід додати, що друзі, які викликали в нього найбільше емоцій, – це актори Олдридж і Щепкін, а саме мистецтво він цінував найбільше за реалізм і народність.

12. Відповідно до ідеологічних орієнтацій 20-х років аналізовані збірники не позбавлені певної тенденційності. На той час автори статей ще могли

висловлювати певні власні погляди, не так перейматися темою народництва й боротьби проти монархічного устрою із залученням атеїстичної пропаганди, однак усе ж таки відзначаємо деяку перебільшену антагоністичність у ставленні дослідників до постатей жандармів і панів. Зазначимо, що вже через десять років майже нікого з авторів не залишилося в когорті радянських шевченкознавців, а окремі з них узагалі загинули в таборах.

13. В умовах сучасної епохи вчені мають змогу по-новому розглянути певні аспекти шевченкознавства, висловити власну оригінальну думку, застосувавши не виявлені раніше аналогії. Таким чином виявлено оригінальні думки у дослідників початку XX століття – наприклад, про те, що зацікавлення поета революційними ідеями походить не від бунтарської його вдачі, а від його прогресивного мислення, і початку XXI століття – що комплекс «надпотужний енергетичний феномен» включає в себе як особливості темпераменту поета, так і домінанту натхнення, спонтанності та стихійності.

14. У розмежуванні двох стихій Шевченкової творчості – україномовної та російськомовної – виявлено, що друга передбачає й відповідну побудову віршування, й окремі мотиви, що властиві власне російським авторам і базуються передусім на етнічному світобаченні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антушевич П. Підґрунтя духовних рис творчості Шевченка // Вісник СумДУ. Серія «Філологія». 2008. № 1. С. 153-157.

2. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: історіо- й націософська парадигма. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 181 с.

3. Бігун О. Християнський месіанізм: Тарас Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 9-16.

4. Бойко Г. Ми чуємо, тебе, Тарасе, крізь століття і голос твій нам душу окриля! // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов : сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С.88-96.

5. Генералюк Л. Шевченківські образи-концепти: вербально-іконічна єдність // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 24-33.

6. Гермайзе О. П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського братства // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший С. 38-56.

7. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета / пер. С. Павличко. Київ: Радянський письменник, 1991. 212 с.

8. Грабовський С. Тарас Шевченко *як* герой космогонічного міфу // Мандрівець: Журнал гуманітарних студій. 2014. № 2. С. 85-87

9. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ: Ін-т української археографії НАН України, 1994. С. 37-145.

10.Грінченко Б. Шевченкові роковини // Громадська думка. 1906. 26 лютого. № 45. С. 7.

11.Гуляк А. «Щит та лук – його правда»: Образно-стильова поліфонія «Давидових псалмів» Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. – 2014. – Вип. 17. – С. 33-40.

12.Данильченко О. Архетипи героя та антигероя у творчості Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 41-51.

13.Дзюба І. Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка // Сучасність. 2004. № 7-8. С. 52-68.

14.Дзюба І. У всякого своя доля. (Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами): літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1989. 371 с.

15.Ергалиева Р. Казахстан в творчестве Тараса Шевченко // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов : сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С. 34-44.

16.Євшан М. Тарас Шевченко. Київ: Життя й мистецтво, 1911. 100с.

17.Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / упор. Н.Шумило. – К. : Основи, 1998. – 658 с.

18.Єфремов С. Епілог до Кирило-Мефодіївської справи // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 154-158.

19.Єфремов С. Поет і плантатор // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 80-98.

20.Жулинський М. Для того, чтобы быть «за що я Вкраїну люблю?» // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов : сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих

международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. 344 с. С. 8-18.

21.Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. Четверте вид. Київ : Факт, 2009. 148 с.

22.Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. Київ: Академвидав, 2008. 392 с.

23.Ісіченко І. Християнська агіографія у творах Тараса Шевченка / І. Ісіченко, О. Яковина // Слово і Час. 2003. № 3.– С. 29-35.

24.Калинчук А. До характеристики поезії Т. Шевченка періоду «трьох літ»: балада «У неділю не гуляла» // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 74-77.

25.Кирилюк Є. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ, 1964. 649 с.

26.Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. Львів; Київ: Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1939. 169 с.

27.Комаринець Т. Народна словесна творчість і Т.Г. Шевченко // Шевченківський словник. Київ: Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 2. 410 с.

28.Кононенко П. Слово про Україну і світове українство в системі наукового українознавства // Збірник наук. праць Науково-дослідного інституту українознавства. Київ, 2009. Т.XXVI. С.7-71.

29.Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка: літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1990. 272 с.

30.Лебідь-Гребенюк Є. «Шевченківський збірник» (1924) і річники «Шевченко та його доба» (1925, 1926): з історії рецепції творчості та образу поета // Шевченкознавчі студії. 2014. Вип. 17. С. 376-381.

31.Лобода А. Шевченко і Некрасов // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 99-108.

32.Мейзерська Т. Проблеми індивідуальної міфології: міфотворчість Шевченка. Одеса: Астропринт, 1997. 128 с.

33.Мицан М. Шевченко як текст: класичне і модерне прочитання (П. Куліш і Микола Євшан) // Вісник Львівського ун-ту. Серія філол. 2004. Вип. 33. Ч. 1. С. 13-19.

34.Міщук У. Словник мови Шевченка: бачення творчого світу письменника // Лексикографічний бюлетень : [зб. наук. праць]. Київ: Ін-т української мови НАНУ, 2006. Вип. 14. С. 78-87.

35.Міяковський В. Микола Гулак // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 114-153.

36.Наливайко Д. Шевченко в контексті європейської літератури його епохи: [інавгураційна лекція Почесного професора Національного університету «Києво-Могилянська академія», 1 вересня 2013 р.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2014. 54 с.

37.Наливайко Д. Тарас Шевченко в контексті романтизму та націоналізму // Магістеріум. 2005. Вип. 21. С. 21-35.

38.Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Львів, 2003. 568 с.

39.Новицький О. Примітки до малюнків // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 196-199.

40.Новицький О. Т. Шевченко: монографія. Київ: Рух, 1930. 31 с.

41.Нудьга Г. Українська балада: З теорії та історії жанру. Київ: Дніпро, 1970. 258 с.

42. Орлова Н. Малярство Тараса Шевченка у бібліографії // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов : сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. – Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. 344 с. С. 195-207.

43.Пахаренко В. Апофатична метода в ідіостилі Тараса Шевченка / В. Пахаренко // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського

національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 94-102.

44.Пахаренко В. Енергетична домінанта поезії Т. Шевченка // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов : сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. 344 с. С. 159-164.

45.Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики. Черкаси: Брама-Україна, 2007. 208 с.

46.Пахаренко В. Шевченко як геній. Черкаси: Природа, своєрідність і стратегії інтерпретації геніальности поета: монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2013. 840 с.

47.Плющ Л. «Причинна» і деякі проблеми філософії Шевченка» // Сучасність. 1979. Ч. 3. С. 8-29.

48.Поліщук Я. Шевченко і Ровенщина: (довід.-інформ. матеріал на допомогу ідеолог. активу): до 175-річчя від дня народж. Т. Г. Шевченка. Ровно : Облполіграфвидав, 1989. 60 с.

49.Поліщук Я. Феномен шевченкової іронії // Шевченкознавчі студії. 2014. Вип. 18. С. 76-84.

50.Родзевич С. Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая») // Шевченківський збірник / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 44-69.

51.Розумний Я. «Чи ми ще зійдемося знову?» Кирило-Мефодіївське братство з перспективи 150 років // Сучасність. 1998. № 12. С. 121-135.

52.Рулін П. Шевченко і театр // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 109-140.

53.Рулін П. Шевченко і Щепкін // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 101-113.

54.Світличний І. О. Поезія і філософія // Світличний І. Серце для куль і рим: Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті. Київ: Рад. письменник, 1990. С. 271-283.

55.Скакальська І. Історія у творчій спадщині Тараса Шевченка: спроба історіософського прочитання // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 2014. Вип. 1(1). С. 13-17.

56.Слухай Н. Архетипи художньо-мовної творчості Шевченка // Тарас Шевченко і європейська культура : [зб. праць Міжнар. 33-ї наукової шевченківської конференції, 20-22 квітня 1999 р.]. К.-Черкаси: БРАМА, 2000. С. 313-321.

57.Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англійської П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

58.Українська фольклористика. Словник-довідник / укл. і заг. ред. Михайла Чорнописького. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.

59.Усатенко Г. Тарас Шевченко: віднайдені ідентичності // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 84-93.

60.Филипович П. До студіювання Шевченка та його доби // Шевченко та його доба. Збірник перший / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ : ДВУ, 1925. С. 7-37.

61.Филипович П. Революційна легенда про Шевченка чи дійсність // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 5-22.

62.Цвілюк С. Історична мудрість Великого Кобзаря. Історизм та соціально-політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка. Одеса: Маяк, 2008. 312 с.

63.Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / фахове редаг. і передм. М. К. Наєнка. Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.

64. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні // Філософські твори: у 4 т. / під заг. ред. В. С. Лісового. Київ: Смолоскип, 2005. Т. 1. С. 5-233.

65. Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Державне видавництво України, 1925. Збірник перший. 200 с.

66. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 2001. Т.1: Поезія 1837-1847. 784 с.

67. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2001. Т.2: Поезія 1847-1861. 784 с.

68. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 2003. Т.3: Драматичні твори. Повісті. 592 с.

69. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т.4: Повісті. 600 с.

70. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 5.: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». 496 с.

71. Шкрабалюк А. Свобода як християнська вартість у творчості Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 103-113.

72. Якубський Б. До проблеми ритму Шевченкової поезії // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 70-82.

73. Янковська Ж. Модус «національного буття» та «генетично-чуттєвий» фольклоризм поеми Т. Шевченка «Наймичка» // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 127-135.

74. Яремчук С. Світоглядні засади антропологічної позиції Т.Г. Шевченка // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов: сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня

рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С. 62-67.

75.Яровий О. Ідея слов'янської взаємності на українському ґрунті: концепція Я. Коллара в осмисленні Т. Шевченка // Слово і Час. 1999. № 1. С. 31-35.

76.Rubchak B. Introduction // Shevchenko and the Critics. 1861-1980 / Ed. by G. S. N. Luckyj. Univ. of Toronto Press, 1980. P. 6-7.

ВИСНОВКИ

Відповідно до аналізу збірників «Шевченко та його доба» (1925, 1926) у контексті шевченкознавства кінця XIX – початку XX століть і рецепції сучасними вченими можемо зробити такі висновки:

1. Кожне покоління дослідників життя й творчості Шевченка намагалося знайти не лише нові джерела для своїх розвідок, але й нові підходи до їх вивчення, виявляючи нове тлумачення ролі й значення великого митця, нове прочитання його творчості та світогляду. До методологічних орієнтирів, окреслених дослідниками кінця XIX – початку XX століття, сучасними вченими «в пошуках достеменного Шевченка» додаються духовні горизонти, що «охоплюють різні сфери й проблеми буття та культури», формують «контекст його духовного світу й творчості», створюючи «безмежну широчінь предметного поля дослідження», яка обіймає літературну, ідеологічну, історіософську, естетичну та інші складові, що допоможуть зрозуміти мотиви й стратегії митця.

2. З кінця XIX століття шевченкознавство вже виявляло свою багатовекторність – серед предметних площин тогочасних досліджень визначалися народність митця, фольклорність, романтизм, його значення як художника, дихотомії «українськомовний – російськомовний», «поет – художник», «мужик – інтелектуал». Науковців цікавила роль поета в національному відродженні. Учені кінця XX – початку XIX століття також вивчають мотив ідентифікації українців у зіставленні з Шевченком як громадянином і патріотом, що сприяє національному самоусвідомленню.

3. В умовах 20-х років провідні шевченкознавці спрямувала зусилля на створення документального життєопису Шевченка, різнобічний аналіз його творів, обґрунтування широкого світогляду митця та його світового рівня. В умовах «боротьби за Шевченка» сперечалось кілька методологічних підходів, у результаті чого академічне шевченкознавство швидко розвивалося, але з перемогою соціалістичного підходу його представників було репресовано, багатьох із них фізично знищено.

4. У дослідженнях життя й творчості Шевченка визначається багатовекторність / різновимірність (серед багатьох тематичних площин

шевченкознавчих студій чимало дихотомій і опозицій), однак провідна орієнтація на антропоцентризм зумовлює використання різнобічної інформації про його життя (листування, Щоденник, архіви), зіставлення поглядів свідків (очевидців, їхніх нащадків), аналітичні розвідки й глибокі дослідження його творчості (зіставлення з оригіналами, компаративістський аналіз поезій і малюнків, поезій і повістей, визначення тематичних і стильових кореляцій та ін.).

5. Тривалі дискусії в шевченкознавстві зумовлені дихотоміями «поет – художник», «християнин – атеїст», «фольклорист – історик», «селянин – інтелектуал», при цьому тематичні площини «Шевченко – мужик / інтелектуал», «Шевченко – народний поет» викликали тривалі дискусії з причин дихотомійності першої та двовекторності другої (демократизм – націоналізм), а також пов'язаності між собою. Опоненти сходилися в думці, що провідні характеристики поета – його національна сутність, прагнення національної самостійності України, естетична еволюція від романтизму до реалізму.

6. Провідний методологічний принцип, за яким побудовано збірники «Шевченко та його доба» (1925, 1926), – аналізувати автора та його творчість у контексті його найближчого оточення та його історичної доби. За структурною схемою відзначаються тематичні продовження як між авторами, так і в одного автора, який звужує загальну тему свого дослідження в першому збірнику до меж розгляду одного конкретного предмета в другому.

7. У межах дослідження Шевченкового оточення описано життєві принципи й діяльність як відомих діячів, що становлять інтелектуальний фонд української культури (П. Куліш, М. Костомаров), так і менш відомих, які потенційно могли б стати в це коло (М. Гулак, М. Головко). Що ж до взаєморефлексій поета й організацій кирило-мефодіївців і петрашевців, то погляди Шевченка можна тлумачити як відгук на певні політичні постулати, близькі тим борцям, – скасування кріпацтва, місії християнства, соціальної справедливості та національної незалежності.

8. У стосунках Шевченка з Кулішем відзначаються принципові відмінні позиції: у боротьбі проти самодержавства й кріпацтва перший – за силу, другий – за просвіту й науку, у ставленні до творчості прерогатива першого – власна творчість, другого – рецепція народної творчості; перший – за життєву

активність, певну стихійність, другий – за чіткий порядок, жертовність для народу, але обоє переймаються козацьким минулим, ідеєю визволення селянства, люблять Україну й захоплено сприймають твори однин одного.

9. Відповідно до аналізу дій таємної поліції, зорієнтованої на викриття української антидержавної організації, визначено головний пріоритет безпеки – «українофільство», що загрожує цілісності імперії, та особу Шевченка, який є провідником українських ідей і автором викривальної сатири проти царя й самодержавства, тому справи, фігурантом яких є Шевченко, фабрикуються III відділом не за складом злочину, а за наказом царя.

10. З дослідження стильових особливостей ранніх поезій Шевченка визначено, що він як творець української романтичної поеми потребував підтримки літературного оточення, від якого дізнавався про літературні течії та тенденції, та й певні рецепції світової літератури. Вивчення ж структурних рис його поетики (зокрема ритміки) виявляє рецепцію народної творчості, що загалом зводиться до етнографічної визначеності творчого покликання митця.

11. Екзистенційний і концептуальний зв’язок поета з народною творчістю кореспондує з етнографічним принципом П. Куліша, який проводив ідею повної підпорядкованості великого митця національній стихії з обов’язковою самозреченістю щодо життєвих благ, зокрема й шлюбу. Обидва митці ставились до творчості один одного з пошаною, але їхнє протистояння обґрунтовується класовим конфліктом.

12. Тема релігії порушується у збірниках фрагментарно, констатується негативізм Шевченка в ставленні до православ’я, що зумовлено покірливістю Церкви «перед начальством і панством», а також євангельськими пріоритетами митця. Ця тема завжди була контроверсійною і викликала дискусії серед науковців. Однак численні порівняння Шевченка з Ієремією, його «Кобзаря» – з Євангелієм, концепт «Національний пророк» з глибокою аргументацією сучасних дослідників (антропоцентризм, ідея християнського всепрощення) кореспондує з Шевченковими мотивами встановлення справедливого миру, звільнення пригноблених народів.

13. У дослідженнях Шевченкових особистих стосунків (зі Щепкіним, Олдриджем, Кулішем), його епістолярію (відгуки про музику й театр) та

окремих життєвих ситуацій (обставини арештів, «легенда про зерна») виявляється його надзвичайно високий рівень емоційності, що реалізується через експресивні мовні форми й в описаних очевидцями діях (звертання, вигуки, епітетні словосполучення й метафоричні конструкції).

14. Огляд уміщених і проаналізованих картин Шевченка свідчить про його багатогранність як художника (портретист, пейзажист). Дослідницька інформація при цьому більше спрямована на історію окремого твору, а не на його мистецьку характеристику. За наявністю наративу й інформативності описи не поступаються статтям. Тематично твори Шевченка зумовлені етнічною картиною світу (історія та побут українців), а їх провідний мотив – страждання, цим картини корелюють із літературними творами митця, що виявляється в численних стильових, образних і тематичних паралелях.

15. Музичність Шевченка не викликає суперечок: учені початку як XX століття, так і XXI одностайні в залюбленості митця саме в музику, яку він ставить вище за драму чи балет. Він і сам співає, його поезії наповнені народною музикою, він знає музичний світ, про що засвідчено в його «Щоденнику» та повістях. Недарма його поезія своєю внутрішньою музичністю завжди цікавила композиторів, а сучасні українські рок-музиканти рецепіювали не лише Шевченків поетичний стиль, але й соціальний контекст його поезій.

16. Сучасні вчені мають змогу по-новому розглянути певні аспекти шевченкознавства, висловити власну оригінальну думку, застосувавши не виявлені раніше аналогії. Дослідники початку XX століття, зокрема, доходять висновку, що зацікавлення поета революційними ідеями походить не від бунтарської його вдачі, а від його прогресивного мислення, а комплекс «надпотужний енергетичний феномен» включає в себе як особливості темпераменту поета, так і домінанту натхнення, спонтанності та стихійності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзеншток І. Шевченкознавство – сучасна проблема. До тексту Шевченкових творів. Харків: Всеукр. літ. комітет, 1922. 23 с.

2. Академік Андрій Лобода. 1894-1924. Його життєпис і спис наукових праць: З нагоди 30-ліття його науково-літературної діяльности // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. 1924. Книга 4. С. 284-293.

3. Александрова Г. Компаративні студії Павла Филиповича: поза межами часу і нації // Філологічні семінари. 2014. Вип. 17. С. 98-109.

4. Андрєєв В. Віктор Петров: Науковець та розвідник у післявоєнній Німеччині (1945-1949) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 41. С. 224-229.

5. Андрєєв В. Інтелектуальна біографія Віктора Петрова: осягнення Т.Шевченка // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянщини. 2014. Вип. 33. С. 17-21.

6. Античная эпистолография: очерки / отв. ред. М.Е. Грабарь-Пассек. Москва: Наука, 1967. 287 с.

7. Антушевич П. Підґрунтя духовних рис творчості Шевченка // Вісник СумДУ. Серія «Філологія». 2008. № 1. С. 153-157.

8. Бабенко В. Тарас Шевченко як символ національної ідентичності українського народу // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов : сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана: ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С. 19-24.

9. Багалій Д. Т.Г. Шевченко і Кирило-Методіївці: іст.-літ. розвідка / за ред. катедри історії укр. культури. Харків: Держ. вид-во України, 1925. 104 с.

10. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України: історіо- й націософська парадигма. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 181 с.

11. Барка В. Правда Кобзаря. Нью Йорк, 1961. 288 с.

12.Беззуб Ю. Володимир Міяковський – дослідник українського національного руху 40-80-х років XIX ст. // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. 2011. № 27. С. 76-82.

13.Беззуб Ю. Постать Тараса Шевченка у публіцистичній спадщині Бориса Грінченка 1892-1893 років // Українознавство. 2013. № 3-4. С. 48-54.

14.Белей С. З психології творчості Шевченка. Львів: б.в., 1916. 91 с.

15.Белей С. Трійця в творчості Шевченка. Львів: б.в., 1925.

16.Бентя Ю. Рулін Петро. Перший український театрознавець [Електронний ресурс] // КолоКрай. URL: http://kolokray.com/uk/f/rulin-petr-pervyy-ukrainskiy-teatroved.html (дата звернення: 12.09.2017)

17.Бердяев Н. О назначении человека. Москва: Республика, 1993. 383 с.

18.Бігун О. Християнський месіанізм: Тарас Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 9-16.

19.Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / упор., автор передмови та приміток М. Ільницький. Київ: Либідь, 1998. 408 с.

20.Білецький О. Завдання і перспектива вивчення Шевченка: збірник статей, досліджень, рецензій з питань української літератури. Київ: Держвидав України, 1963. С 147-162.

21.Білокінь С. Досьє шевченкозавця (М.М. Новицького) // Літературна Україна. 2007. 4 жовтня. № 38 (5226). С. 1, 8; 11 жовтня. № 39 (5227). С. 7, 8.

22.Білокінь С. Репресовані шевченкознавці // Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 85-літтю Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка: Збірник матеріалів. До 200-ліття Тараса Шевченка. Київ, 2013. С. 17-36.

23.Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / пер. з англ. під заг. ред. Р. Семківа. Київ: Факт, 2007. 720 с.

24.Бойко Г. Ми чуємо, тебе, Тарасе, крізь століття і голос твій нам душу окриля! // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского

народов: сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана: ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С.88-96.

25. Бойко Ю. Літературознавча та літературно-критична методологія Сергія Єфремова // Бойко Ю. Вибрані праці. Київ. 1992. С.182-203.

26. Бойко-Блохин Ю. Тарас Шевченко в насвітленні Сергія Єфремова // Бойко-Блохин Ю. Вибране. Мюнхен, 1981. Т. 3. С. 349-362.

27. Бонь О. Академік Олекса Петрович Новицький як історик культури, організатор пам'яткоохоронного та музейного руху : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2000. 20 с.

28. Бородін В. Над текстами Шевченка. Київ: Наукова думка, 1971. 221 с.

29. Бородін В. Т.Г. Шевченко і царська цензура: дослідження та документи, 1840-1862 рр. Київ: Наукова думка, 1969. 164 с.

30. Бородін В. Цензурні переслідування творів Т.Г. Шевченка // Шевченківський словник: у 2 т. Київ: Головна редакція УРЕ, 1978. Т. 2. С. 330-332.

31. Боронь О. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка. Київ: Агентство Україна, 2005. 152 с.

32. Боронь О., Назаренко М. Шевченко в критиці: Том І: Прижиттєва критика (1839–1861) .Назаренко. Т.1. К., 2013. 864 с.

33. Вартість людини в Росії [Електронний ресурс] // Третя варта. URL: http://3varta.com.ua/vartst-ljudini-v-ros (дата звернення: 12.09.2017)

34. Виноградов В. О теории художественной речи / послесл. ак. Д.С. Лихачева. Москва: Высшая школа, 1971. 239 с

35. Випасняк Г. Сучасне шевченкознавство: деканонізація чи апокриф? // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 172-178.

36. Вільна Я. Моральний імператив творчості Тараса Шевченка (на матеріалі повісті «Капитанша») // Шевченкознавчі студії збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 18-24.

37. Возняк М. Історія української літератури: у 2 книгах. Львів: Світ, 1994.

38. Возняк М. Кирило-Мефодіївське брацтво. Львів: б.в., 1921. 239 с.

39. Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття. Київ: Смолоскип, 2015. 640 с.

40. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва. Київ: Наукова думка, 2008. 544 с.

41. Генералюк Л. Шевченківські образи-концепти: вербально-іконічна єдність // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 24-33.

42. Гермайзе Осип [Електронний ресурс] // Українці в світі. URL: http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/46ea7ae52bcee2ca/ (дата звернення: 22. 03. 2016)

43. Гермайзе О. П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського братства // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 38-56.

44. Глодя К. Шевченко і ми (Кобзар в інтерпретації Сергія Кушніренка) // Мандрівець. 2014. № 3. С. 44-51.

45. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета / пер. С. Павличко. Київ: Радянський письменник, 1991. 212 с.

46. Грабовський С. Тарас Шевченко *як* герой космогонічного міфу // Мандрівець: Журнал гуманітарних студій. 2014. № 2. С. 85-87

47. Григорук Є. Великий бунтар // Тарас Шевченко. Київ: Державне видавництво, 1921. С. 7-23.

48.Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко) // Герої та знаменитості в українській культурі / ред. О. Гриценко. Київ: УЦКД, 1999. С. 97-165.

49.Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ: Ін-т української археографії НАН України, 1994. С. 37-145.

50.Грінченко Б. Шевченкові роковини // Громадська думка. 1906. 26 лютого. № 45. С. 7.

51.Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. / упоряд. В.В. Яременко; авт. передм. П.П. Кононенко; приміт. Л.Ф. Дунаєвської. Київ: Либідь, 1993. Т.І. 392 с.

52.Гузій О. Поезія Тараса Шевченка у сучасній ураїнській рок-музиці // irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64 (з екрану)

53.Гуляк А. «Щит та лук – його правда»: Образно-стильова поліфонія «Давидових псалмів» Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 33-40.

54.Данильченко О. Архетипи героя та антигероя у творчості Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 41-51.

55.Дзюба І. Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка // Сучасність. 2004. № 7-8. С. 52-68.

56. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. 2-ге вид., доопрац. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.

57. Дзюба І. У всякого своя доля. (Епізод із стосунків Шевченка зі слов’янофілами): літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1989. 371 с.

58.Дмитренко Г. Біблійні мотиви і пророцтво майбутнього у творчості Тараса Шевченка // Дивослово. 2004. № 1. С. 26-29.

59.Доманицький В. Критичний розслід над текстом «Кобзаря» // Киевская Старина. Київ: Друкарня Т-ва Просвіщеніе, 1907. 78 с.

60.Доманицький В. Критичний розслід над текстом «Кобзаря». Київ: Друкарня Т-ва Просвіщеніе, 1907. 365 с.

61.Донцов Д. «Заповіт» Шевченка. 2-е видання. Лондон: Спілка української молоді, крайовий комітет, 1951. 16 с.

62.Донцов Д. Літературна есеїстика. Дрогобич: ВД «Відродження», 2010. 688 с.

63.Дорошенко В. Шевченкознавство за останнє десятиліття. 1914-1924. Львів: б.в., 1925. 8 с.

64.Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства. Збірка статтів. Харків-Київ: Державне вид-во, 1939. 209 с.

65.Дорошкевич О. Природа в поезії Шевченка // Тарас Шевченко. Збірник / за ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С.75-93.

66.Дорошкевич О. Шевченко в соціялістичному оточенні // Шевченківський збірник. Київ, 1924. С. 23-44.

67.Дорошкевич О. Шевченко й петрашевці в 40-х роках // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 23-43.

68.Дорошкевич О. К. [Електронний ресурс] // Ізборник. URL : http://izbornyk.org.ua/ulencycl/ule45.htm (дата звернення: 17. 02. 2016)

69.Дорошкевич О.К. Етюди з шевченкознавства. Збірка статтів. Харків-Київ: Державне вид-во, 1939. 209 с.

70.Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 2. 457 с.

71.Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм / авт. передм. І. Франко. 2-ге вид. Львів: Друк. НТШ, 1906. 157 с.

72.Ергалиева Р. Казахстан в творчестве Тараса Шевченко // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов : сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С. 34-44.

73.Етимологічний словник української мови: у 7 т. Том 2. / гол. ред. О.С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1985. 570 с.

74.Етимологічний словник української мови: у 7 т. Том 3. / гол. ред. О.С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1989. 552 с.

75.Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / упор. Н.Шумило. Київ: Основи, 1998. 658 с.

76.Євшан М. Тарас Шевченко. Київ: Життя й мистецтво, 1911. 100с.

77.Єфремов С. Епілог до Кирило-Мефодіївської справи // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во «Книгоспілка», 1926. Збірник другий. С. 154-158.

78.Єфремов С. На нерівних позвах (Шевченко і самодержавіє) // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. Київ: Сорабкоп, 1924. С. 9-17.

79.Єфремов С. Поет і плантатор // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 80-98.

80.Єфремов С. Тарас Шевченко, життя його та діла / видання третє. Київ: б.в., 1917. 59 с.

81.Єфремов С. Шевченко в своєму листуванні// Шевченко Т. Повне зібрання творів / ред. і вступ. слово акад. Сергія Єфремова. Т. 3: Листування. Текст. Коментарій. Київ: ДВУ, 1929. С. XI-XXXVI.

82.Єфремов С. Шевченко: Збірка. Київ, 1914. 226 с.

83.Жулинський М. Для того, чтобы быть «за що я Вкраїну люблю?» // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов : сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. 344 с. С. 8-18.

84.Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4 вид. Київ: Факт, 2009. 148 с.

85.Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / вид підгот., іл. упоряд. та прокоментував Ю. Іванченко; передм. В. Шевчука. Київ: Мистецтво, 1994. 352 с.

86.Збірник памяти Тараса Шевченка / виданнє Українського наукового товариства в Київі. Київ: б.в., 1915. 256 с.

87.Зеров М. Про Шевченка: лекції XXIV-XXXШ // Зеров М. Твори: у 2 т. Київ:Дніпро, 1990. Т.2. С.135-185.

88.Злотник-Шагіна О. Феномен Тараса Шевченка у літературно-критичній рецепції І. Франка // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 212-217.

89.Івакін Ю. Етапи розвитку радянського шевченкознавства // Шевченкознавство підсумки й проблеми. Київ: Наукова думка, 1975. 564 с.

90.Івакін Ю. Нотатки шевченкознавця: літературно-критичні нариси. Київ: Радян. письменник, 1986. 311 с.

91.Івакін Ю. Питання дослідження історії радянського шевченкознавства // Збірник праць сімнадцятої наукової шевченківської конференції. Київ: Наукова думка, 1970. С. 248-261.

92.Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. Київ: Академвидав, 2008. 392 с.

93.Іларіон (митрополит). Релігійність Шевченка / Інститут дослідів Волині. Вінніпег; Волинь, 1964. 103 с.

94.Ільницький М. Еміграційне шевченкознавство: спектр інтерпретацій // Січ. 2012. №3. С. 47-59.

95.Ісіченко І. Християнська агіографія у творах Тараса Шевченка // Слово і Час. 2003. № 3. С. 29-35.

96.К биографии Т. Шевченко // Киевская старина. 1885. Кн. 2. С.331-334.

97.Калашник В., Філон М. Харківське шевченкознавство 20–30-х років XX сторіччя: парадигми досліджень і лінії наукового пошуку // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2012. № 989. Сер.: Філологія. Вип. 63. С. 58 - 61

98.Калинчук А. До характеристики поезії Т. Шевченка періоду «трьох літ»: балада «У неділю не гуляла» // Шевченкознавчі студії: збірник наукових

праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 74-77.

99. Калініченко Н. Просвітницька діяльність М.Ф. Федоровського // Педагогічний альманах: збірник наукових праць. 2016. Вип. 31. С. 122-129.

100. Карпінчук Г. «Прожив життя мученика за Україну...» // Архіви України. 2014. № 3. С. 151-157.

101. Карпінчук Г. Роль М.М. Новицького у становленні та розвитку наукового шевченкознавства 1920-1960-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / НАН України, Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2015. 20 с.

102. Карпінчук Г. Роль Михайла Новицького у становленні наукової документальної концепції біографії Тараса Шевченка // Сіверянський літопис. 2014. № 4. С. 200-208.

103. Карпінчук Г. Шевченкознавець-новатор М. Новицький // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С.365-375.

104. Кирилюк Є. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ, 1964. 649 с.

105. Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2014. 384с.

106. Клочек Г. Шевченкове Слово: спроби наближення. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 416 с.

107. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. Львів; Київ: Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1939. 169 с.

108. Комаринець Т. Народна словесна творчість і Т.Г. Шевченко // Шевченківський словник: у 2 т. Київ: Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 2. С.48-55.

109. Комишанченко М. З історії українського шевченкознавства: творчість Т.Г. Шевченка в оцінці дожовтневого літературознавства. Київ: Видавництво Київського університету, 1972. 390 с.

110. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / упор. В. Л. Смілянська. Київ: Дніпро. 1991. 702 с.

111. Кононенко П. Слово про Україну і світове українство в системі наукового українознавства // Збірник наук. праць Науково-дослідного інституту українознавства. Київ, 2009. Т.XXVI. С.7-71.

112. Коряк В. Боротьба за Шевченка. Харків: ДВУ, 1925. 115 с.

113. Костомаров М. Спомини про Шевченка // Шевченко Т. Кобзар, з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. Прага. Пчела. № 16. 1876. С. 12.

114. Костюк Гр. Борис Якубський // Сучасність. 1988. Ч. 2 (322). С. 10-15.

115. Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка: літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1990. 272 с.

116. Куліш П. Записки о Южной Руси: в 2 томах. СПб.: Типография Александра Якобсона, 1856. 352 с.

117. Кушерець В. Завжди сучасний Тарас Шевченко в просторі та часі. До 200-ліття від дня народження Тараса Шевченка. Київ: Знання України, 2014. 363 с.

118. Лебідь-Гребенюк Є. «Шевченківський збірник» (1924) і річники «Шевченко та його доба» (1925, 1926): з історії рецепції творчості та образу поета // Шевченкознавчі студії. 2014. Вип. 17. С. 376-381.

119. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. Київ: Україна. 1994. 173с.

120. Лобода А. Шевченко і Некрасов // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 99-108.

121. Лобода А. Шевченко як голос народньої душі // Тарас Шевченко. Збірник / За ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С.25-32.

122. Маланюк Є. Книга спостережень: фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми / Київське наукове товариство ім. Петра Могили. Київ: Атіка, 1995. 238 с.

123. Матеріяли до статті «До історії арешту Шевченка 1850 р.» // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 156-193.

124. Матушевский Ф. Общественные и литературные влияния в первом периоде творчества Т.Г. Шевченка // Украинская жизнь. 1916. № 2. С. 16-35.

125. Матушевский Ф. Т.Г. Шевченко: Жизненный путь поэта (1814-1914) // Украинская жизнь. 1914. № 2. С. 5-10.

126. Матушевський Ф. Великі роковини. До 50-ліття смерти Т. Шевченка. Київ: Вік, 1911. 34с.

127. Матушевський Ф. Т.Г. Шевченко // Основа. 1915. Кн. І. С. 64-86.

128. Мейзерська Т. Проблеми індивідуальної міфології: міфотворчість Шевченка. Одеса: Астропринт, 1997. 128 с.

129. Меленчук О. Феномен святкування роковин, присвячених пам'яті Т. Шевченка як соціокультурне явище в боротьбі за українську незалежність у літературно-критичних студіях С. Єфремова // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». 2010. Випуск 178. С. 5-12.

130. Меленчук О. Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова у контексті українського літературознавства: автореф. канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Київ, 2010. 21 с.

131. Мисюра О. О. Кониський – засновник шевченкознавства // Сіверянський літопис. 2010. № 6. С. 112-121.

132. Михайловский Н. Записки профана // Михайловский Н.К. Сочинения. СПб., 1888. Т.3. 747 с.

133. Мицан М. Шевченко як текст: класичне і модерне прочитання (П. Куліш і Микола Євшан) // Вісник Львівського ун-ту. Серія «Філологія». 2004. Вип. 33. Ч. 1. С. 13-19.

134. Міщук У. Словник мови Шевченка: бачення творчого світу письменника // Лексикографічний бюлетень: збірник наукових праць. Київ: Ін-т української мови НАНУ, 2006. Вип. 14. С. 78-87.

135. Міяковський Володимир // Енциклопедія Українознавства: словникова частина / голов. ред. В. Кубійович. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1996. Т. 5. С. 1619-1620.

136. Міяковський Володимир // Українські письменники діаспори: Матеріали до біобібліографічного словника / авт.-укл.: О. Білик, Г. Гамалій, Ф. Погребенник. Київ,2007. Част. 2. С. 63-64.

137. Міяковський В. Микола Гулак // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во «Книгоспілка», 1926. Збірник другий. С. 114-153.

138. Навроцький Б. Шевченкові «Гайдамаки» й сучасні перекази про Коліївщину // Глобус. К., 1928. №5. С.69.

139. Наєнко М. Історія українського літературознавства. Київ: Академія, 2001. 312 с.

140. Наєнко М. Сергій Єфремов і його історико-літературна концепція // Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. С. 3-15.

141. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. Київ: Просвіта, 2008. 1063 с.

142. Наєнко М. Шевченко і сучасні інтерпретації його творчості // Матеріали тридцять четвертої наукової Шевченківської конференції. Кн. 2. Черкаси: Брама, 2003. С. 53-57.

143. Назаренко І. Суспільно-політичні, філософські, естетичні та атеїстичні погляди Т.Г. Шевченка. Київ, 1964. 398 с.

144. Назаренко М. Поховання на могилі (Шевченко, якого знали). Київ: ВД «Сварог», 2006. 688 с.

145. Наливайко Д. Тарас Шевченко в контексті романтизму та націоналізму // Магістеріум. 2005. Вип. 21. С. 21-35.

146. Наливайко Д. Шевченко в європейському контексті. // Наливайко Д. Спільність і своєрідність: Українська література в контексті європейського літературного процесу. Київ: Дніпро, 1988. С. 234-297.

147. Наливайко Д. Шевченко в контексті європейської літератури його епохи: [інавгураційна лекція Почесного професора Національного університету

«Києво-Могилянська академія», 1 вересня 2013 р.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2014. 54 с.

148. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Львів, 2003. 568 с.

149. Невиданий лист Т.Г. Шевченка до М.С. Щепкіна // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 194-195.

150. Некрасов Н. На смерть Шевченко // Некрасов Н. Полное собрание починений: в 15 т. Ленинград: Наука, 1981. Т. 2. С.111

151. Новицький М. До історії арешту Шевченка 1850 р. // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 141-155.

152. Новицький М. З листування Т.Г. Шевченка // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во «Книгоспілка», 1926. Збірник другий. С. 159-166.

153. Новицький О. Примітки до малюнків // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во «Книгоспілка», 1926. Збірник другий. С. 167-158.

154. Новицький О. Примітки до малюнків // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 196-199.

155. Новицький О. Т. Шевченко: монографія. Київ: Рух, 1930. 31 с.

156. Нудьга Г. Українська балада: З теорії та історії жанру. Київ: Дніпро, 1970. 258 с.

157. Одарченко П. Тарас Шевченко в працях С. Єфремова // Тарас Шевченко й українська література. Київ: Смолоскип, 1994. С.171-178.

158. Орлова Н. Малярство Тараса Шевченка у бібліографії // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов: сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса

Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. 344 с. С. 195-207.

159. Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці // Теорія літератури. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 447-456.

160. Павличко С. Теорія літератури. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 664 с.

161. Пахаренко В. Апофатична метода в ідіостилі Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 94-102.

162. Пахаренко В. Енергетична домінанта поезії Т. Шевченка // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов: сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С. 159-164.

163. Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики. Черкаси: Брама-Україна, 2007. 208 с.

164. Пахаренко В. Шевченко як геній. Природа, своєрідність і стратегії інтерпретації геніальности поета: монографія. Черкаси: Брама – Україна, 2013. 840 с.

165. Петро Іванович Рулін – перший директор Музею театрального, музичного та кіномистецтва України // Українська біографістика: Збірник наукових праць. Київ, 2010. Вип. 7 С. 180-191.

166. Петров Віктор [Електронний ресурс] // Українці в світі. URL: http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/56697766eaec60f2/

167. Петров В. Куліш і Шевченко (До історії їх взаємовідносин в 1843–1844 роках) // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 57-79.

168. Петров В. Матеріяли до історії приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856-1857 // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Книгоспілка, 1926. Збірник другий. С. 83-100.

169. Петров В. Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства // Хроніка-2000. 2011. Вип. 3 (85). Ч. 1. С. 62-87.

170. Плевако М. Шевченко й критика: еволюція поглядів на Шевченка. Харків: Червоний шлях, 1924. 75 с.

171. Плющ Л. «Причинна» і деякі проблеми філософії Шевченка // Сучасність. 1979. Ч. 3. С. 8-29.

172. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці». Рівне : Волинські обереги, 2016. 348 с.

173. Поліщук Я. Феномен шевченкової іронії // Шевченкознавчі студії. 2014. Вип. 18. С. 76-84.

174. Поліщук Я. Шевченко і Ровенщина: (довід.-інформ. матеріал на допомогу ідеолог. активу): до 175-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка. Рівне: Облполіграфвидав, 1989. 60 с.

175. Радько А. Творчість Т.Г. Шевченка в дослідженнях Б.В. Якубського // Волинь філологічна: текст і контекст. 2014. Вип. 18. С. 194-200.

176. Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / пер. с фр., вступ. ст. и коммент. И.С. Вдовиной. Москва: Академический Проект, 2008. 695 с.

177. Річицький А. Тарас Шевченко світлі епохи. Харків; Берлін: ДВУ, 1925. 196 с.

178. Родзевич Сергій Іванович // УРЕ. Київ, 1983. Т.9. С. 419.

179. Родзевич С. Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая») // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во «Книгоспілка», 1926. Збірник другий. С. 44-69.

180. Родзевич С.І. // Українська перекладознавча думка 1920-х – початку 1930-х років. Вінниця: Нова книга, 2011. С. 392-398.

181. Розумний Я. «Чи ми ще зійдемося знову?» Кирило-Мефодіївське братство з перспективи 150 років // Сучасність. 1998. № 12. С. 121-135.

182. Романченко І. Атеїзм Т.Г. Шевченка. Київ: Держлітвидав УРСР, 1962. 99 с.

183. Рубчак Б. Живописаний Шевченко («Журнал» як текст) // Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / ред. Л.М. Залеська Онишкевич [та ін.]; ЗНТШ: Філологічна секція. Нью Йорк, 1991. Т. 214. С. 65-90.

184. Рулін П. [Електронний ресурс] // Українці в світі. URL : http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/831ad8da0eae14fe/

185. Рулін П. Драматичні спроби Шевченка // Тарас Шевченко: збірник / За ред. Є. Григорука і П. Филиповича. Київ, 1921. С. 97-107.

186. Рулін П. Шевченко і театр // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ: ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 109-140.

187. Рулін П. Шевченко і Щепкін // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во «Книгоспілка», 1926. Збірник другий. С. 101-113.

188. Свєнціцький І. Шевченко в світлі критики і дійсности. Львів: З друкарні видавничої спілки «Діло», 1922. 91 с.

189. Світличний І. Поезія і філософія. Серце для куль і рим: Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті. Київ: Рад. письменник, 1990. С. 271-283.

190. Сидорова О.М. Шевченкознавчі студії Володимира Міяковського // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя. 2016. Вип. 45. С. 332-336.

191. Сирцова О. Канон і апокриф // Слово і час. 1990. № 3. С. 40-44.

192. Сімович В. Вступне слово до першого видання // Смаль-Стоцький С. Т.Шевченко. Інтерпретації. Черкаси: Брама, 2003. С. 16-22.

193. Сімович В. Тарас Шевченко, його життя та творчість. Львів: б.в., 1934. 88 с.

194. Скакальська І. Історія у творчій спадщині Тараса Шевченка: спроба історіософського прочитання // Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2014. Вип. 1(1). С. 13-17.

195. Скоць А. Шевченкознавчі студії: Декалог. Львів: ЛНУ, 2006. 202 с.

196. Сліпушко О. Духовна держава Тараса Шевченка: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 127 с.

197. Словник української мови: в 11 т. Т. 1 / Під ред. П.Й. Горецького. Київ: Наук. думка, 1970. 799 с.

198. Словник української мови: в 11 т.. Т. 4 / Під ред. А.А. Бурячка. Київ: Наук. думка, 1973. 840 с.

199. Словник української мови: в 11 т. Т. 5 / Під ред. В.О. Винника. Київ: Наук. думка, 1974. 840 с.

200. Словник української мови: в 11 т. Т. 10 / Під ред. А.А. Бурячка. Київ: Наук. думка, 1979. 658 с.

201. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М.Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. 633 с.

202. Слухай Н. Архетипи художньо-мовної творчості Шевченка // Тарас Шевченко і європейська культура: збірник праць Міжнародної 33-ї наукової шевченківської конференції, 20-22 квітня 1999 р. Київ-Черкаси: БРАМА, 2000. С. 313-321.

203. Смаль-Стоцький С. Ритміка Шевченкової поезії // Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. 1926. Том 1. С. 64-108.

204. Смаль-Стоцький С. Шевченко: Інтерпретації. Варшава: б.в., 1934. 238 с.

205. Смілянська В. Біограф та його «Хроніка» // Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. / Упор. Смілянська В.Л. Київ: Дніпро. 1991. С. 3-23.

206. Смілянська В. Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація) / Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. Київ: Наукова думка, 1981. 252 с.

207. Смілянська В. Шевчснкознавчі розмисли: Збірник наукових праць. Київ, 2005. 491 с.

208. Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

209. Соловей Е. На шляху до синтезу // Єфремов С. Літературно-критичні статті. Київ; Дніпро, 1993. С. 3-13.

210. Сохань П. Б.Д. Грінченко – М.П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ: Ін-т української археографії НАН України, 1994. С. 5-17.

211. Сподарець М. Боротьба методологічних підходів у дослідженнях біографії Т.Г. Шевченка 1920-х – поч. 1930-х рр. // Літературний процес: методологія, імена, тенденції / Київський університет ім. Б. Грінченка. 2005. № 5. С. 177-181.

212. Степовик І. [Липа І.] З Тарасової могили // Буковина. 1892. 19 серпня. С. 3-4.

213. Стороженко Н. Новые материалы для биографии Шевченко // Киевская старина. 1898

214. Сумцов М. Слобожанщина і Шевченко // Шевченко Т. Кобзарь / В ред. Доманицького. Харків, 1918. С. IV-LXXIII.

215. Сушицький Т. «Дума» Шевченка і українські думи (До питання про стиль «Кобзаря») // Збірник пам’яті Тараса Шевченка (1814-1914). Київ, 1915. С.83-90.

216. Т.Г. Шевченко і літературне життя Київського університету / Грицай М.С., Неділько В.Я., Неділько Г.Я., Задорожна С.В. Київ: Вища школа, 1989. 206 с.

217. Тарас Шевченко в критиці / за заг. ред. Григорія Грабовича; упор. О. Боронь, М. Назаренко; тексти підготували О. Боронь, С. Гайдук і М. Назаренко. Т. І. Прижиттєва критика (1839–1861); наукова редакція С. Захаркіна й О. Федорука; коментарі та покажчики О. Бороня, С. Захаркіна, М. Назаренка, О. Федорука. Київ: Критика, 2013. 804 с.

218. Тарас Шевченко та його доба: у 3 т. / Р.Г. Симоненко, В.А. Берестенко. Харків: Фоліо, 2013.

219. Тарас Шевченко: збірник / під ред. П. Филиповича (у співредакторстві з Є. Григоруком). Київ, 1921. 126 с.

220. Тарахан-Береза З. Шевченко-поет і художник: до проблеми єдності образного мислення. Київ: Наукова думка, 1985. 185 с.

221. Ткачук М. Вульгарний соціологізм у літературознавстві // Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т.Гром'яка, Ю.І.Коваліва. Київ: ВЦ «Академія», 2006. С. 143-144.

222. Ткачук М. Цикл праць про Шевченка крізь оптику цілісного аналізу Василя Сімовича // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Літературознавство : присвяч. 200-річному ювілею від дня народж. Т. Шевченка / за ред. М.П. Ткачука. Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. 40. С. 94-108.

223. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика. Москва; Ленинград: Госполитиздат, 1925. 327 с.

224. Українська фольклористика. Словник-довідник / укл. і заг. ред. Михайла Чорнописького. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.

225. Українські літературні альманахи і збірники XIX – початку XX ст. / відп. ред. О. Дей. Київ: Наукова думка, 1967. 370 с.

226. Усатенко Г. Тарас Шевченко: віднайдені ідентичності // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 84-93.

227. Ушкалов Л. Гуманізм Тараса Шевченка // Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. Ктїв: Факт, 2007. С. 312-350.

228. Ушкалов Л. Моя Шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання. Харків-Едмонтон-Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2014. 602 с.

229. Ушкалов Л. Сковорода, Шевченко, фемінізм…: Статті 2010-2013 років. Харків: Майдан, 2014. 312 с.

230. Ушкалов Л. Тарас Шевченко. Харків: Фоліо, 2009. 122 с.

231. Ушкалов Л. Українська культура часів Шевченка // Від бароко до постмодерну: Збірник праць кафедри української та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Харків: Майдан, 2013. Т. Х. С. 153–173.

232. Фермата // Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 10. С. 577.

233. Филипович П. До студіювання Шевченка та його доби // Шевченко та його доба / під ред. акад. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. Київ : ДВУ, 1925. Збірник перший. С. 7-37.

234. Филипович П. Поет огненного слова // Тарас Шевченко: збірник / за ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С. 33-48.

235. Филипович П. Революційна легенда про Шевченка чи дійсність // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во «Книгоспілка», 1926. Збірник другий. С. 5-22.

236. Филипович П. Шевченківська виставка 1920 р. в Києві // Тарас Шевченко: збірник / За ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С. 121-124.

237. Филипович П. Шевченко і декабристи // Шевченківський збірник. Київ, 1924. Т.1. С.25-41.

238. Флоринский Т. Славянофильство Т.Г. Шевченко // Университетские известия. Київ, 1906. №8. С.1-28.

239. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Твори: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. 574 с.

240. Франко І. Шевченкознавчі студії / упоряд. М.Гнатюк. Львів: Світ, 2005. 472с.

241. Хінкулов Л. Родзевич Сергій Іванович // Словник української літератури. Київ, 1948. Т.2. Ч.1. С. 281.

242. Цвілюк С. Історична мудрість Великого Кобзаря. Історизм та соціально-політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка. Одеса: Маяк, 2008. 312 с.

243. Чалий М. К (Сава Ч.) Нові матеріали для біографії Т. Г. Шевченка //. Основа. 1862. № 5. С. 45- 61; № 6, С. 1-27

244. Чалий Д. Повісті Шевченка і проблема його реалістичного методу // Збірник праць першої і другої наукових шевченківських конференцій. Київ, 1954

245. Чалий Д. Спроба ідейно-художнього аналізу поеми «Сон» // Збірник праць четвертої наукової шевченківської конференції. К. 1956

246. Чалый М. Жизнь и произведения Т. Шевченко. Киев: Типография К.Н. Милевского, 1882. 281 с.

247. Черненко О. Студії Тараса Шевченка над українськими думами // Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 121-126.

248. Чижевський Д. До світогляду Шевченка // Чижевський Д. Філософські твори : у 4 т. / під заг. ред. В.С. Лісового. Київ: Смолоскип, 2005. Т. 1. С. 124-130.

249. Чижевський Д. Історія української літератури: від початків до доби реалізму / фахове редаг. і передм. М.К. Наєнка. Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.

250. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні // Філософські твори: у 4 т. / під заг. ред. В. С. Лісового. Київ: Смолоскип, 2005. Т. 1. С. 5-233.

251. Чижевський Д. Романтика // Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. Тернопіль, 1994. С. 355-458.

252. Чуб Д. Живий Шевченко. Київ: Веселка, 1994. 141 с.

253. Шабліовський Є. Пролетарська революція і Шевченко. Київ-Харків: Література і мистецтво, 1932. 192 с.

254. Шандра В., Грузін Д. Лобода Андрій Митрофанович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6. С. 390-391.

255. Швидкий В. Міяковський Володимир Варламович // Енциклопедія історії України. URL: http://corp.nbuv.gov.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&i21dbn=

eiu&p21dbn=eiu&s21stn=1&s21ref=10&s21fmt=eiu_all&c21com=s&s21cnr=20&s21p01=0&s21p02=0&s21p03=trn=&s21colorterms=0&s21str=Miyakovsky_V_V

256. Шевельов Ю. Слово впроводу до Леоніда Плюща як шевченкознавця // Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: навколо «Москалевої криниці»: дванадцять статтів / передм. Ю. Шевельова. Київ: Факт, 2001. С. 3-21

257. Шевельов Ю. Шевченко – класик? // Хроніка – 2000. 2011. Вип. 3 (85). С. 23-42.

258. Шевченківська енциклопедія: у 6 томах / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ, 2012-2015.

259. Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. Київ: Вид-во Сорабкоп, 1924. Том 1. 152 с.

260. Шевченківський словник: у 2 т. Київ: Головна редакція УРЕ, 1976. Т. 1. 416 с.

261. Шевченківський словник: у 2 т. Київ: Головна редакція УРЕ, 1976. Т. 2. 412 с.

262. Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во Державне видавництво України, 1925. Збірник перший. 200 с.

263. Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во «Книгоспілка», 1926. Збірник другий. 168 с.

264. Шевченко Т. Листи до Я. Кухаренка та М. Щепкіна // Основа. 1862. Кн. 10. С.2-7.

265. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2003.

266. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т.4: Повісті. 600 с.

267. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2001. Т.1: Поезія 1837-1847. 784 с.

268. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2001. Т.2: Поезія 1847-1861. 784 с.

269. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т.3: Драматичні твори. Повісті. 592 с.

270. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». 496 с.

271. Шевченко: Збірник-щорічник, присвячений дослідженню життя і творчості Т.Г. Шевченка / Інститут Тараса Шевченка; за ред. Д. Багалія та С. Єфремова. Харків: ДВУ, 1928. Річник І. 288 с.

272. Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860–2003): колективна монографія / Л.М. Задорожна, Г.Ф. Семенюк, С.К. Росовецький та ін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 322 с.

273. Шейковський К. Оцінка поем Шевченка «Гайдамаки», «Наймичка» / Опыт Южнорусскаго словаря. Труд К. Шейковскаго: в 4 т. Т. І. А-З. Вып. І: А-Б. К., 1861. С. XIII–XIV.

274. Шкрабалюк А. Свобода як християнська вартість у творчості Тараса Шевченка // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 103-113.

275. Щурат В. Шевченків «Іван Підкова» // Щурат В. Вибрані праці з історії літератури / упорядкув., вступ. стаття, прим. та коментарі С. Щурата. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. С. 156- 165.

276. Щурат В. Шевченкова поема надії. У Бога за плечима лежала сокира. Львів, 1925. 22 с.

277. Якобчук С. Особистість і творчість Т.Г. Шевченка у публіцистичній спадщині Ф.П. Матушевського // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. 2010. Вип. 178. С. 12-18.

278. Якубський Б. До проблеми ритму Шевченкової поезії // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького, П. Филиповича. Київ: Вид-во «Книгоспілка», 1926. Збірник другий. С. 70-82.

279. Якубський Б. Із студій над Шевченковим стилем // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. Київ: Сорабкоп, 1924. С.58-77.

280. Якубський Б. Соціологічний метод у письменстві. Київ: Слово, 1923. 63 с.

281. Якубський Б. Форма поезій Шевченка // Тарас Шевченко. Збірник / За ред. Є.Григорука і П.Филиповича. Київ, 1921. С.49-73.

282. Янковська Ж. Модус «національного буття» та «генетично-чуттєвий» фольклоризм поеми Т. Шевченка «Наймичка» // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка / гол. ред. кол. Г.Ф. Семенюк. 2014. Вип. 17. С. 127-135.

283. Яремчук С. Світоглядні засади антропологічної позиції Т.Г. Шевченка // Шевченко – символ духовной связи украинского и казахского народов: сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников третьих международных Шевченковских чтений, посвящённых 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко (17-18 апреля 2014 года) / под общ. ред. П.В. Токаря. Астана : ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2014. С. 62-67.

284. Яровий О. Ідея слов’янської взаємності на українському ґрунті: концепція Я. Коллара в осмисленні Т. Шевченка // Слово і Час. 1999. № 1. С. 31-35.

285. Rubchak B. Introduction // Shevchenko and the Critics. 1861-1980 / Ed. by G. S. N. Luckyj. Univ. of Toronto Press, 1980. P. 6-7.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Методологічні підходи в шевченкознавстві 20-30-х років XX століття

Методологічний підхід	Представники	Здобутки
фактологічний: добір й опублікування відповідних шевченкознавчих матеріалів	С. Єфремов, В. Міяковський, М. Навроцький, М. Новицький, О. Новицький	Збірники «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років, томи 3, 4 «Повного зібрання творів Шевченка»
історико-суспільний: дослідження творчості у зв'язку з суспільним життям епохи	М. Плевако, Д. Баглій, Й. Гермайзе, О. Дорошкевич	Статті про зв'язки Шевченка з кирило-мефодіївцями та петрашевцями, протистояння з «червоним культом»
історико-естетичний: розгляд на тлі ідейних течій, естетичних віянь доби, стилів і жанрів	П. Филипович, П. Рулін, Б. Варне, В. Петров	Розвідки про творчість Шевченка в руслі розвитку романтизму в Європі, про Шевченка як митця-гуманіста, національного пророка

[Складено за: Івакін 1975, с. 158; Ткачук 2014, с. 96-98].

Додаток 2

Зіставлення революційного контенту в поемах Т. Шевченка та висловлюваннях петрашевців

Т. Шевченко	***Петрашевці***
Поема «Сон»: «цар підходить до найстаршого, та в пику його як затопить…»	*Словник*: тлумачення терміна «деспотизм»: «безмерная власть государя»
Поема «Кавказ»: «боротьба проти імперіялізму і співчуття черкесам»	*Програмні документи*: «Война России с Кавказом не есть желание народа, а только политика правительства»
Поеми «Єретик», «Неофіти»: «погляд на християнство, як на першу теорію соціяльного урівнення, згодом покалічену багатими»	*Словник*: «в угнетенной Иудее раздалось слово любви и свободы, и быстро разнеслось по земле, и потрясло престолы»
Поезія «До мертвих і живих і ненароджених…»: «обніміте, брати мої, найменшого брата»	*Програмні документи*: «страсти улеглись и приняли правильное течение, будучи примиренны словами «возлюби ближнего, признай в ближнем своего брата»
Поезія «До мертвих і живих і ненароджених…»: фрагменти негативного ставлення до німців	*Оповідання Григор'єва*: «царь то наш не больно православных русских любит, что все немцев к себе берет; куда не оглянешся – ан все немцы»
Поеми «Великий льох», «Сон»: висвітлення Петра І «як жорстокого деспота» і «піднесення Мазепи»	*Катенєв*: «…был варвар, и когда Мазепа изменил ему, то он, не могши его достать, расстрелял его портрет»
Поезія «Холодний яр»: «По якому правдивому / Святому закону / І землею, всім даною, / І сердешним людом / Торгуєте?». Боротьба поета за скасування кріпосництва	*Буташевич-Петрашевський*: «Освобождение крестьян с землею, которая обрабатывалась ими (для себя), без всякого вознаграждения за нее помещикам»

Додаток 3

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Варенікова О.В. Автори збірників «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років як провідні шевченкознавці // Литератури світу: поетика, ментальність і духовність. Кривий Ріг, 2017. Вип. . С.

2. Варенікова О.В. А. Кримський про С.Єфремова // Наукові записки ХДПУ ім.Г.С.Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків: ТОВ «Знання LTD», 1997. Вип. 5 (10). С.56-58

3. Варенікова О.В. Всепрощення як домінанта світогляду Тараса Шевченка: інтерпретаційна версія // Від бароко до постмодерну. Т. V. 2007. С.56-60.

4. Варенікова О.В. Генеза шевченкознавства в історії української літератури XIX – І-ї третини XX століть // Наукові записки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків, 2017. Вип. 1 (85).С. 38-58.

5. Варенікова О.В. До питання про формування історико-літературної концепції С.Єфремова // Наукові записки ХДПУ ім. Г .С.Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків: ТОВ «Знання LTD», 1997. Вип. 324. С.83-86

6. Варенікова О.В. Єфремов С.О. // Літературна Харківщина: Довідник/ За заг. ред. М.Ф. Гетьманця. Харків: Майдан, 1995. С.146-147

7. Варенікова О.В. Жанр літературного портрета в шевченкознавчому доробку Сергія Єфремова // Від бароко до постмодерну. Т.Х. 2013. С.12-21.

8. Варенікова О.В. Осип Гермайзе – автор збірника «Шевченко та його доба» // Південний архів. Херсон, 2017 . Вип. 69. С. 12-14.

9. Варенікова О.В. «Посланіє…» Тараса Шевченка в оцінці Сергія Єфремова: тези // Програма 4-ї наукової конференції молодих вчених та викладачів за 1990-1991 роки. Харків: ХДПУ, 1992. С. 22-23

10. Варенікова О.В. П. Филипович про завдання шевченкознавства у збірнику 1925 року «Шевченко та його доба» // Філологічні трактати. Суми: СумДу, 2016. Т. 8. № 3. С. 83-87

11. Варенікова О.В. Рецепція С.Єфремовим творчості Євгена Гребінки // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 185-річчю від дня народження Леоніда Глібова та 200 років від дня народження Євгена Гребінки (м.Харків, 22 лютого 2012 року) / За заг. ред. канд. пед. наук Л.Д.Покроєвої. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2012. С. 13-16.

12. Варенікова О.В. С.Єфремов та М.Михайловський: еволюція теорії боротьби за індивідуальність // Слобожанщина. 2001. №18. С.188-192

13. Варенікова О.В. С.О.Єфремов як дослідник «Щоденника» Шевченка // Наукові записки ХДПУ ім. Г.С. Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків: «Різоцентр» СумДУ, 1998. Вип. 8(19). С.86-91.

14. Варенікова О.В. Тема «Шевченко і театр» в статтях П. Руліна // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології. Слов'янськ, 2017. Вип. 5.

15. Варенікова О.В. Шевченкознавство: «вічні» перспективи розвитку // Траекторія науки: Міжнародний електронний журнал. 2016. № 9 (14). С.33 - 35

16. Варенікова О.В. Листування Тараса Шевченка в дослідженнях Сергія Єфремова // Від бароко до постмодерну. Т. XII. 2015. С. 3-7.

Додаток 4

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Всеукраїнська наукова конференція «Вічне слово Кобзаря». Харків, 2014. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні; публікація доповіді.

2. Всеукраїнська науково-практична конференція «І.П. Котляревський – перший класик нової української літератури». Полтава, 1997. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні; публікація доповіді.

3. Всеукраїнська науково-практична конференція, присвяченій 185-річчю від дня народження Леоніда Глібова та 200-річчю від дня народження Євгена Гребінки. Харків, 2012. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні; публікація доповіді.

4. Всеукраїнські Єфремівські читання. Черкаси, 1996. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні; публікація тез доповіді.

5. Літня літературознавча школа «Сучасна літературознавча теорія: модернізація українського письменства в контексті польської, російської та європейської літератур XX ст.». Київ, 1999. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні.

6. Міжнародна (35-а) наукова шевченківська конференція «Тарас Шевченко і народна культура». Черкаси, 2004. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні; публікація доповіді.

7. Науково-практична конференція «Слово Шевченка, слово про Шевченка». Харків, 2004. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні.

8. Республіканська наукова конференція «Проблеми вивчення наукової та художньої спадщини Г.С.Сковороди». Харків, 1992. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні; публікація тез доповіді.

9. Третя Міжнародна наукова конференція «Українська мова і культура: здобутки та перспективи». Київ, 2016. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні.

10. Четверта наукова конференція молодих вчених та викладачів. Харків, 1992. Форма участі: виступ з доповіддю; участь в обговоренні; публікація тез доповіді.